

ՄԻՈՆ

ԱՊՐԻԼ
ՄԱՅԻՍ
ՅՈՒՆԻՍ
ԹԻՒՆ 4 - 5 - 6

2002

2013

ՄԻՌ

ԱՄԱՍԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱԿԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

ՀԶ. ՏԱՐԻ - ՆՈՐ ԾՐՋԱՆ

2002	Ապրիլ - Մայիս - Յունիս	Թիւ	4 - 5 - 6
2002	April - May - June	No.	4 - 5 - 6

SION

VOL. 76

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor : His Beatitude The Armenian Patriarch Of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷՋՄԻԱՇԻՆ

SUPREME PATRIARCH
CATHOLICOS
OF ALL ARMENIANS
MOTHER SEE OF HOLY ETCHMIADZIN

Ն Ս Օ . Տ . Տ . ԳԱՐԵԳԻՆ Բ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ՊԱՏԳԱՍԸ ՍՈՒՐԲ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏՕՆԻ ԱՌԻԹՈՎ

(Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2002 թ. մարտի 31)

«Եւ ուր երթամն՝ գիտիցեք, և զճանապարհն գիտիցեք:
... Ես եմ ճանապարհն և ճշմարտութիւն և կեանք»
(Յովհ. 14. 4-6):

Սիրելի ժողովուրդ հայոց.

Յարութեան ողջունաբեր առաւօտ է: «Երկիրը լցուել է Տիրոջ
ողորմութեամբ» (Սղ. 118. 64): Յարութեան ու կեանքի յաղթութեան հաւատով,
յոյսով ու լաւատեսութեամբ են համակուած մեր հոգիները՝ հաղորդ «Ես եմ
ճանապարհը և ճշմարտութիւնը և կեանքը» (Յովհ. 14. 4-6) Բանին Կենաց
Աստուածայայտութեան խօսքին:

Քրիստոսի սքանչելագործ Յարութեան խորհրդով մենք ապրում ենք այն
մխիթարութիւնը, որ Աստուած չթողեց իր արարածներին մեղքի հետ միայնակ,
կորստեան ճանապարհին, այլ շարունակ յայտնուեց մարդկութեանը
նահապետների և մարգարէների միջոցով, իսկ ի լրումն ժամանակի մարմին առաւ
ու քնակուեց մարդկանց մէջ:

Մէկ այլ աշխարհի՝ խաղաղ ու եղբայրասէր, Աստուծոյ հետ հաշտ՝ փրկուած
աշխարհի սէրը մարդկանց հոգիներուն սերմանելու առաքելութեամբ եկաւ
Քրիստոս, եկաւ խաչի վրայ անարատ իր արեան հեղմամբ մեղքն ու մահը
խորտակելու յանձնառութեամբ: «Սիրեց իւրայիններին, ... իսպառ սիրեց նրանց»
(Յովհ. 13. 1), – ասում է առաքելը: Փրկչի իսպառ այդ սիրով գծուել է Գողգոթայի
խաչելութեան ուղին և փայլատակել է Յարութեան Լոյսը՝ իբրև սիրոյ ու բարու
յաղթութեան ճշմարտութիւն, իբրև քաւութիւն ու ներում, իբրև հաշտութիւն:

Այսօր մենք՝ ուն մոյմպէս իսպառ սիրեց Քրիստոս, կանգնած ենք թափուր
գերեզմանի առջև, որի դռնից քարը մեզ համար մի կողմ է գլորուած: Գերեզմանից
եւ մեղին մահուան ստուերից գերծ ճանապարհն է, և Յարուցեալ Քրիստոս ծայնում է
մեզ. «Եւ թէ ուր եմ գնում, այդ գիտեք, գիտեք և ճանապարհը: ... Ես եմ ճանապարհը
և ճշմարտութիւնը և կեանքը» (Յովհ. 14. 4-6):

Սիրելի բարեպաշտ հաւատացեալներ.

Աստուծոյ Սիւսմին Որդու փրկագործական առաքելութեամբ շնորհն ունենք
ճշմարտութիւնը ճանաչելու, գտնելու կեանքի իմաստն ու նպատակը,
երջանկութեան ճանապարհը: Գնա՛ւ ճշմարտութիւնը և կեանքը մեր հոգիներից պիտի

բխեն: Քրիստոսին սիրող հոգիներից, որ հաւատում են Նրա խօսքին՝ Սուրբ Աւետարանին, վստահում Նրա Յարութեանը ու Նրա աստուածային ներկայութեանը մեր մէջ, կեանքի յաւիտենութեանը, քրիստոնէական բարոյական արժէքների կենսահաստատ ուժին: Մեր ամեն խօսք և գործ կամ վաճառում է ճշմարտութիւնը, կամ հաստատում այն: Կամ խոցում է դիմացինի սիրտը, կամ ամոքում ու մխիթարում, կամ աւերում է, կամ կառուցում, կամ խաւար է ծնում, կամ լոյս: Չլինենք ճշմարտութեան վաճառողներ այն զինուորների պէս, որ կաշառուեցին ու սուտ վկայութիւն տուեցին, թէ աշակերտներն են տարել Յիսուսի մարմինը, այլ անկաշառ հոգով, արդար սրտիւ և Յարութեան անխառն հաւատով մեր եկեղեցու խորաններում հաղորդուենք Աստուծոյ Միածին Որդու կենդանարար մարմնին ու արեանը: Ով ճանաչել է ճշմարտութիւնը, խաւարը չի ցանկայ: Ով քայլել է ճշմարտութեան ճանապարհով, խաւարում չի դեգերի: Մեր ճանապարհը Հայոց Մի, Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին է՝ Յարուցեալ Քրիստոս քարոզող, Յարութեան հաւատի մէջ, Յարութեան ճանապարհին մեզ հաստատող ու ապրեցնող:

Սիրելի ժողովուրդ հայոց, յարութեան մոր արշալոյս է բացուած ի Հայաստան, Արցախ և ի Սփիւռք՝ ներշնչուն մոր կեանքի սպասումով՝ առաքինութեամբ շնչող, ապահով, բարօր ու երջանիկ կեանքի: Երբ յարութեան մոր առաւօտ է հայ իրականութեան մէջ, չերկնչենք մեր Հայրենիքում իրաւունք և օրինականութիւն պաշտպանելու, արդարութիւն և ճշմարտութիւն հաստատելու: Դառնանք դէպի Յարութեան անստուեր լոյսը, բացենք մեր հոգին մեզ նորոգող ու փրկող Յարուցեալ Քրիստոսի առջև: Երբ յարութեան մոր առաւօտ է, ինչպէ՞ս լռութեամբ անցնենք կեղծիքի կողմով և անտարբերութեամբ ու անփութութեամբ թոյլ տանք, որ մեր կեանքը դառնայ կեղծ արժէքների ու գաղափարների, անօրէն գործարքների վաճառատեղի: Քրիստոնէական բարոյականի վերածնունդը այսօր համագգային խնդիր է և իւրաքանչիւրիս մտահոգութեան առարկայ, քանզի առանց սիրոյ, առանց ազնուութեան, արդարամտութեան ու օրինաւորութեան միայն կարծատև կարող են լինել բոլոր ձեռքբերումներն ու յաջողութիւնները, տնտեսութիւնը՝ զուրկ ազատ ու ներդաշնակ զարգացումից, գիտութիւնը՝ հեռու կեանքի առաջընթացին ծառայելու իր կոչումից, արուեստը՝ անհոգի ու միայն նմանակող: Առանց Փրկչի ոչինչ յարատև ու երջանկաբեր չենք կարող ստեղծել: Քրիստոս է ճանապարհը, «աղբիւր կենաց և բաշխող շնորհաց»։ «...ով ինձ հաւատում է, ինքն էլ կանի այն գործերը, որ ես եմ անում» (Յովհ. 14. 12), – ասում է Տէրը: Լաւը լաւ կոչող, վատը՝ վատ, բարին չարից տարբերող գործերն են դրանք, տեսիլքով ներշնչուն արութեան գործերը, յաղթանակող, հրաշածին, անհնարինը հնարաւոր դարձնող ու յարութեամբ շնչող գործերը:

Փրկչի ուղենշած, Նրա արեամբ հարթուած, Նրա սիրով ծաղկուն յարութեան ճանապարհով պիտի վերածնուի Հայաստանը, ճշմարտութեամբ պիտի զօրեղ լինի, լեցուն կեանքով ու երջանկութեամբ, երկիր դրախտավայր՝ աշխարհասփիւռ ողջ հայութեան համար ոչ միայն պատմական Հայրենիք, այլ տուն հայրական, որ հաւաքում է մեզ տապանակիր Արարատի շուրջ, Միածնականոյց Սուրբ Էջմիածնի հովանու ներքոյ:

Աշխարհի բոլոր կողմերում Յարութեան հաւատով արծագանքենք «Հայաստան – Սփիւռք» միաբանութեան մոր ուխտի հրաւերին և Տիրոջով ուրախ, Տիրոջով վստահ ու քաջեղանդ՝ ձեռնամուխ լինենք հայոց անկախ պետականութեան՝ մեր մոր կեանքի կառուցմանը: Նոր լոյսեր վառենք ազգային միութեան մեր Սուրբ Տաճարում, վստահենք մեր զօրութեանը Քրիստոսով, սիրենք

մեր միաբանութիւնը՝ ամբողջ, պայծառ պահելով Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցին, ուր բնակուում է Աստուած իր օրհնութեամբ, յարութիւն ճառագող իր ճշմարիտ գօրութեամբ, որը զարթօնքով է լցրել հայ կեանքի անդաստաններն ամենուր՝ նոր կենսաւիշ հաղորդելով կեանքի յաղթութեան հաւատով ապրող ու արարող Ազատ Արցախին և Հայոց Սփիւռքին:

Ապրեմք Քրիստոսով, և մեր կեանքը միշտ կլինի յարութեան ողջունաբեր առաւօտ:

Ամենայն Հայոց Միածնաւէ Մայր Աթոռից «յարեաւ Քրիստոս» մեծասքանչ աւետիսն ենք յղում և Հայրապետական Մեր ջերմ ողջոյնը բերում Առաքելական մեր Եկեղեցու Նուիրապետութեան Աթոռների շնորհազարդ գահակալներին՝ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Ն.Ս.Օ. Տ. Տ. Արամ Ա Կաթողիկոսին, Երուսաղէմի Հայոց Ամենապատիւ Պատրիարք Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Մանուկեանին, Կոստանդնուպոլսոյ Հայոց Ամենապատիւ Պատրիարք Տ. Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս Սուբաֆեանին:

Յարութեան բարի աւետիսով Հայրապետական Մեր օրհնութիւնն ենք բերում ուխտապահ ու նուիրեալ ողջ հոգևոր դասին, հաւատաւոր համայն մեր ժողովրդին և Հայաստան, Արցախ և ի Սփիւռս:

Յարութեան օրհներգութիւնը Մեր շուրթերին, ողջունում ենք հայոց պետական աւագանուն՝ գլխաւորութեամբ ՀՀ Նախագահ Տիար Ռոբերտ Քոչարեանի և Հայաստանում հաւատարմագրուած դիւանագիտական առաքելութիւնների ղեկավարներին ու ներկայացուցիչներին:

Ի Քրիստոս սիրոյ եղբայրական Մեր ողջոյնն ենք յղում քոյր եկեղեցիների հոգևոր պետներին և Յարուցեալ Փրկչի առատաբաշխ շնորհները հայցում Քրիստոսի հաւատաւոր հօտին, համայն աշխարհին: Քրիստոս յարեաւ: Քրիստոսով յարուցեալ ու նորոգ են մարդն ու տիեզերքը: Չկայ մահ՝ «Նա ամեն ինչ հաստատել է լինելու համար, և աշխարհի գործերը փրկութեան համար են» (Իմաստ. Սղ. 1.14):

Քրիստոսի Յարութեամբ բացուել է կեանքի ճանապարհը: Մերն է ընտրութիւնը նոր այգաբացին մարդկութեան երրորդ հազարամեակի և հայոց նորանկախ պետականութեան. «Եւ թէ ուր են գնում, այդ գիտէք, գիտէք և ճանապարհը»...:

Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց,
Մեզ, ձեզ մեծ աւետիս:

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ԵՏԻՍ ԳՆԱ՛, ՍԱՏԱՆԱՅ

Մեծ Պահոց ծովապահութեան աւանդութիւնը հիմնուած է գլխաւորաբար Քրիստոսի Քառասուն օրերու ծովապահութեան եւ Սատանայէն փորձութեան դէպքերուն եւ փորձառութեանց վրայ:

Քրիստոս իր քարոզութիւններու ընթացքին, իր աշակերտներուն եւ իր հակառակորդներուն հետ, Փարիսեցիներուն եւ Դաւիթներուն հետ ունեցած հակամարտութեանց ընթացքին, եւ կամ անհատներուն հետ իր խօսակցութեանց միջոցին, կը գրուէր սատանայական հարցումներու եւ հարցերու դիմաց:

Եւ Յիսուսի պատասխանները հիմնուած էին այն Սուրբ Գիրքին վրայ, որուն կը հաւատային իր հակառակորդները, հարցեր յարուցանողները, եւ իրենց սատանայական հարցումներով ծուղակ լարողները:

Մեզմէ իւրաքանչիւրին եւս Սատանան կամ սատանանք, եւ կամ տարբեր կերպարաններով փորձիչներ, կը փորձեն մտահոգութիւններ բարդել, կասկածներ սերմանել մեր մտքի եւ հոգիի, իմացական եւ հոգեկան կեանքի, գործունէութեան, աշխուժութեան, նուիրումին եւ հաւատարմութեան քարի ձգտումներուն մէջ:

Մենք ո՞րքանով պատրաստ ենք մեր պատասխանները տալու, եւ “Ետիս գնա՛, Սատանայ” ըսելու:

Յիսուս պատրաստ էր:

1.- Մառթեոս եւ Դուկաս Աւետարանիչները կը պատմեն:- Յիսուս քառասուն օր ծով պահելէն յետոյ, կ'անօթեանայ:

Սատանան ծրագրուած կը մօտենայ Յիսուսին: Եւ կը փորձէ. “Եթէ Աստուծոյ Որդին ես (ինչպէս Յորդանան գետի մէջ մկրտութեան պահուն, երկինքէն լսուող ձայնը ըսաւ), ապացոյցը տուր, որպէս զի մարդիկ հաւատան քեզի: Հետեւաբար հրամայէ որ այս քարերը հաց ըլլան:”

Փորձութիւնը մեծ էր:

Յիսուս յիշեց, որ Մովսէս Մարգարէն, Հրեայ ժողովուրդը Եգիպտոսի գերութենէն ազատելու համար, զանոնք առաջնորդեց անապատին մէջէն դէպի Աւետեաց երկիր:

Թափառումներու քանապարհին, դժուարութեանց եւ նեղութիւններուն չը դիմացողներ, տրտնջացողներ, եւ անհաւատարիմներ գտնուեցան: Մովսէս “Տասնաբանայ Օրէնքները” քերաւ ժողովուրդին, եւ յայտնեց թէ՛ “Ով որ հաւատարիմ մնայ Աստուծոյ խօսքերուն եւ Օրէնքներուն, ա՛ն միայն արժանի պիտի ըլլայ հաշակելու Աստուծոյ խոստացած երանական կեանքը: Որովհետեւ, մարդ միայն հացով չապրիր, այլ Աստուծոյ քերանէն ելած խօսքերով”:

Յիսուս իր քարոզութեան ընթացքին եւս հաստատեց այս նշմարտութիւնը: Հինգ հազար հոգի երկու նկանակ հացով եւ ձուկով կերակրելէն յետոյ, շատեր իր ետեւէն կ'երթային նոյն հրաշքը եւ նոյն ուտելիքը ակնկալելով:

Յիսուս նոյն պատճառով մերժեց զանոնք գոհացնել: Եւ շատեր դադրեցան իրեն հետեւելէ:

Յիսուս նոյն պատասխանը տուաւ Սատանային: Եւ ըսաւ “Գրուած է. Մարդ միայն հացով չապրիր. այլ Աստուծոյ քերանէն ելած խօսքերով”:

Մենք ալ Ֆիզիքական ապահովութեան մտահոգութիւններով տարուած ենք: Կերակուր, դրամ, ֆիզիքական առողջութիւն, ապրուստի հանգստաւէտ պայմաններ...:

Ամէն ինչ ուրանալով, կը վագենք անո՛ր ետեւէն, ով որ կը խոստանայ մեր անմիջական նիւթական կարիքները հոգատարելու:

2.- Սատանան իր առաջին պատասխանը առնելէն յետոյ, չը յուսահատեցաւ:

Երկրորդ անգամ հետապնդեց:

Դուկաս Աւետարանիչ կը պատմէ.-

Սատանան մօտեցաւ Յիսուսին: Եւ զայն տարաւ քարձր լեռան մը կատարին: Տոյց տուաւ աշխարհի քաղաքութիւնները, եւ ըսաւ.- Այս բոլոր քաղաքութիւնները, իշխանութիւնները եւ ասոնց փառքերը իմա են: Եւ որուն որ ես ուզեմ, անոր կընամ տալ:

– “Եթե իմ առջեւ իյնաւ երկրպագութիւն ընես, այս բոլորը քեզի կուտամ”:

Այս փորձութիւնը, այս փորձառութիւնը Յիսուս ինք պատմած պէտք է ըլլայ իր աշակերտներուն, անոնց մէջ տեսած ըլլալով իշխելու, փառքի ետեւէն վազելու, ինչպէս նաեւ փառասիրութեան եւ անձնասիրութեան զգացումները եւ ձգտումները:

Եւ անոնց կը սորվեցնէ միշտ պատասխանը տալ, այդպիսի սատանայական առաջարկութիւն ընող, եւ խորհուրդներ տուող, “խաբեբայ սատանային”:

Մովսէս Մարգարէն անապատին մէջ չարչարանքներ քաշող իր ժողովուրդին կ’ազդարարէ որ պէտք է յիշեն թէ իրենք գերութենէ՛ ազատագրուած են, եւ իրենց Տէր Աստուածն է գիրենք դէպի Աւետաց երկիր առաջնորդողը: Անո՛ր միայն երկրպագութիւն պէտք է ընեն: Զը փորձուին ուրիշ աստուածներու երկրպագութիւն ընելու:

Եւ Յիսուս ուղղակի Սեւ Սատանայի երեսին կը նետէ պատասխանը. –

“Գրուած է. Քու Տէր Աստուծոյդ միայն երկրպագութիւն պիտի ընես, եւ զայն միայն պիտի պաշտես”:

Եւ նոյն տեսակ փորձութեան մը առջեւ գտնուեցաւ Յիսուս իր քաղաքացիներէն շրջանին: Ժողովուրդը իր հրաշքներուն ականատես ըլլալով, եւ տեսնելով որ Ան հիւանդներ կը բժշկէ, եւ հազարներով բազմութիւն կը կերակրէ, սկսան Անոր մէջ տեսնել իրենց սպասած եւ ակնկալած իրական Մեսիան, որ գիրենք պիտի ազատագրէ օտարին լուծէն:

Եւ Յիսուս կ’իմանայ որ ծրագիրներ կան զինքը Իսրայէլի Թագաւոր յայտարարելու: Ուստի ինք կը հեռանայ ժողովուրդէն, եւ առանձին լեռ կը քաշուի: Որովհետեւ ինք գիտէր, թէ իր քաղաքածը՝ հոգիներու յաւիտենական քաղաքութիւնն էր: Եւ ոչ թէ երկրաւոր քաղաքութիւն:

3.– Սատանան, երբ ձախողի մեզ խաբել՝ մեր ֆիզիքական եւ միքսական կարիքներուն կարեւորութիւնը շեշտելով, եւ հրապուրիչ ներկայացնելով մեր հոգեկան սխալ ցանկութիւնները, փառասիրութեան, անձնասիրութեան, փառքի տիրանալու, եւ մեր կամքը պարտադրելու ձգտումները, եւ երբ մենք կարենանք իր երեսին ըսել. “Նոխս կորսուէ՛, Սատանայ”, ան՝ աներեսաբար նորէն պիտի վերադառնայ:

Այս անգամ շեղեցնելու համար մեզ Աստուծոյ մասին մեր հաւատքէն:

Ճշմարիտ է որ Սատանան մեզի չափ, կամ մեզմէ աւելի լաւ գիտէ

Սուրբ Գիրքը եւ Աստուծոյ պատուիրանները մարդուն ուղղուած:

Եւ ատոր համար կը փորձէ Սուրբ Գիրքէն փաստեր գտնելով խախտել մեր հաւատքը, մեր համոզումները, մեր իմացական հաւաստումները, Աստուծոյ մասին:

Եւ այս ծուղակը իր մտքին մէջ, Սատանան նորէն մօտեցաւ Յիսուսին:

Զայն տարաւ Երուսաղէմի Տաճարին քարձր աշտարակին կատարը, եւ այս անգամ ի՛նք, Սուրբ Գիրքէն Սաղմոսին մէկ խօսքը յիշեցնելով, կ’ըսէ. “Գրուած է. Հրեշտակաց իւրոց պատուիրեալ է վասն քո... Ի քաղուկս իւրեանց ընկալցին զքեզ, զի մի՛ երբեք հարցես զքարի գոտն քո”: Եթէ կը հաւատաս այս խոստումին, թէ «Հրեշտակները քեզ իրենց թեւերուն վրայ պիտի պահեն: Եւ ոտքդ քարին անգամ պիտի չդպչի: Ինքզինքդ այստեղէն վար նետէ:»

Մեզմէ ամէն մէկը, քանի՛ անգամներ գտնուած է դժուար կացութեանց մէջ, եւ փորձուած է անտրամաբանական, միջին իսկ անկարելի որոշումներ առնել, եւ խորհուրդներ, խրատներ լսել, այնպիսի արարքներ կատարելու, որոնց յաջողութեան եւ իրագործման համար, յոյսերնիս Աստուծոյ վրայ կը դնենք:

Եւ երբոր ձախողինք, “Ու՞ր է Աստուած” կ’ըսենք: “Եթէ Աստուած կայ, ինչո՞ւ իմ աղօթքներս չլսեց”, կ’ըսենք:

Սատանան Յիսուսին բելադրեց յոյսը Աստուծոյ վրայ դնել: Զէ՞ որ Անկաւ ամենագոր է, ամենակալ է: Իր խոստումը կը պահէ:

“Փորձենք”, ըսաւ Սատանան. «Ինքզինքդ աշտարակէն վար նետէ»:

Յիսուս, երբորդ անգամ, իր կտրուկ պատասխանը տուաւ Սատանային եւ ըսաւ. – «Գրուած է. Մի՛ փորձեր քու Տէր Աստուծոյ:»

Քառասնօրեայ ծովապահութեան աւանդութիւնը հաստատուած է մեր հայրերու իմաստուն կարգադրութեամբ, որպէս զի անհատապէս եւ հաւաքաբար անդրադառնանք թէ մեզի համար ի՞նչ կը նշանակէ.-

1. "Մարդ միայն հացով չապրիր, այլ Աստուծոյ բերանէն ելած խօսքերով":

2. "Քու Տէր Աստուծո՛յդ միայն երկրպագութիւն պիտի ընես, եւ զա՛յն միայն պէտք է պաշտես":

3. "Մի՛ փորձեր Քու Տէր Աստուածդ":

Արդարեւ, մարդ արարածը ունի իր ֆիզիքական կեանքի ապահովութեան մտահոգութիւնները:

Ունի իր հոգեկան կեանքի ապահովութեան մտահոգութիւնները:

Եւ ունի իր իմացական կեանքի ապահովութեան մտահոգութիւնները:

Եթէ մարդ իրեն տրուած այս կարողութիւնները եւ շնորհները իմաստութեամբ եւ Աստուծոյ կամփին համաձայն զարգացնէ եւ գործածէ, ո՛ր որ ալ գտնուի, ի՛նչ դիրքի, ի՛նչ կացութեան եւ ի՛նչ տարիքի մէջ ալ գտնուի, պիտի կարենայ ըսել. "Աստուած ինծի հետ է. եւ փառք կուտամ Աստուծոյ":

Եւ ներսէս Շնորհալի Հայրապետին հետ, մեր միակ խնդրանքը պիտի ըլլայ, ըսել.-

"Ամենախնամ Տէր, դիր պահապան

աչաց իմոց գերկիւղ քո սուրբ,

ո՛չ եւս հայիլ յայրատ:

Եւ ականջաց իմոց՝ ո՛չ ախորժել

լսել ըզբանս չարութեան:

Եւ բերանոյ իմոյ՝ ո՛չ խօսել ըզստութիւն:

Եւ սրտի իմոյ՝ ո՛չ խորհել ըզչարութիւն:

Եւ ձեռաց իմոց՝ ո՛չ գործել զանիրաւութիւն:

Եւ ոտից իմոց՝ ոչ գնալ

ի ճանապարհս անօրէնութեան:

Այլ ուղղեա՛ ըզշարժումն սոցա՛

լինել միշտ ըստ պատուիրանաց քոց

յամենայնի:

Եւ ողորմեա՛ քո արարածոց,

եւ ինձ՝ բազմամեղիս:"

Ամէն:

Թ.Ա.Մ.

ՏԵԱՌՆԸՆ ԴԱՌԱՋ

«Արդ արձակեա՛ զծառայս քո Տէր ի բարի, զի տեսին աչք իմ զփրկութիւն աշխարհի»
(Ղուկաս Բ. 21)

Ո՞վ չէ լսած երկրորդ Համաշխարհային պատերազմի գլխաւոր դերակատարներէն՝ Անգլիոյ նշանաւոր վարչապետ՝ Ուինսթըն Չըրչիլի մասին, որ յայտնի էր իր ազգայնաշունչ և մանաւանդ երկարաշունչ ճառերով: Սակայն Այսօրուան մեր ծաշու Աւետարանական Հատուածը, իր Համառօտութեամբ ինծի յիշեցուց Չըրչիլի, և ինչու չէ աշխարհի ամենակարճ ճառը, որ իր ամբողջութեան մէջ, բառ առ բառ Հետևեալն է. «Բնա՛ւ, բնա՛ւ, բնա՛ւ տեղի չտալ»:

Եւ ի՞նչ է մեր Փրկչին Անուանակոչութեան տօնը սիրելի Հաւատացեալներ, եթէ ոչ յիշեցում մը թէ մենք ևս յաճախ պարտինք սպասել, նման այսօրուան տօնին երկրորդ գլխաւոր Հերոսին՝ Սիմէոն Մերունին, որ երկա՛ր տարիներ, առանց յուսահատելու և տեղի տալու սպասեց Մեսիայի գալստեան, որ երբեք չեկաւ: Սակայն ան սպասեց ու սպասեց, մինչև որ օր մըն ալ աշխարհի Փրկիչը ծնաւ, և Հայր Աստուած ուզեց որ Մերունին տեսնէր այն՝ որուն սպասած էր այդքան տարիներ: Փորձեցէ՛ք երևակայել թէ ի՞նչ դժուար բան էր անհատի մը համար, որ այնքան հաւատք ունէր Աստուծոյ հանդէպ – որ պիտի պահէր իր ժողովուրդին տուած խոստումը, զրկելով Փրկիչը աշխարհին – և փորձեցէ՛ք հասկնալ անոր տուայտանքը, թէ ի՞նչ կը զգայ յուսախար մարդը: Ան տարիքով բաւական յառաջացած էր երբ Մարիամ և Յովսէփ, Համաձայն Հրէական օրէնքին, Յիսուս Մանուկը, բերին տաճարին ընծայելու:

Սիմէոն արդէն ծերացած էր և կը սպասէր երկար ժամանակէ ի վեր: Անպայմանօրէն, այդ սուրբ մարդը բազմաթիւ գիշերներ անցուցած էր արցունքով և աղօթքով, թէ ե՞րբ Աստուած պիտի իրականացնէր իր խոստումը, թէ ե՞րբ Մեսիան պիտի գար և կամ տակաւին ո՞րքան պիտի սպասէր: Աստուած խոստացած էր Սիմէոնի թէ ան պիտի չմեռնէր մինչև չտեսնէր Մեսիան, Փրկիչը Իսրայէլի, կառավարումը իր երազներուն և լրումը իր յոյսերուն, իր արցունքով լեցուն գիշերներուն: Այս բոլորը խոստացուած էին իրեն, սակայն ինք ծեր ըլլալով ու հասած լիակատար տարիքի կը փափաքէր տեսնել փրկութիւնը աշխարհի նախքան իր մահը: Այսու ամենայնիւ, Սիմէոն Մերունի տեղի չտուաւ, այլ շարունակեց յուսալ. այս է դասը զոր այսօրուան տօնը կու տայ մեզի:

19-րդ դարուն, Ամերիկայի քաղաքացիական պատերազմէն անմիջապէս ետք, Հարաւային Քարոլայնա նահանգի՝ Կրինվիլ փոքրիկ քաղաքին մէջ Մկրտչական աննշան դպրեմանք մը, երկա՛ր ընդմիջումէ ետք կը վերաբանար իր դռները ուսանողութեան առաջ, դասընթացքները սկսելով միայն եօթը ուսանողներով և չորս դասախօսներով: Քաղաքական անյարիր պայմաններու պատճառով, շատ չանցած այդ դպրեմանքը կը սնանկանար, սակայն դասախօսները կը շարունակէին իրենց դասերը անվճար՝ սպասելով, յուսալով և աղօթելով: Եւ օր մը, իրենց Հերթական ժողովներէն մէկուն ընթացքին, դասախօսներէն մին առաջարկեց ըսելով.

– Եկէ՛ք, որոշում առնենք մեռնիլ և երբեք թոյլ չտալ որ այս դպրեմանքը մահանայ:

Այսօր, այդ նոյն դպրեմանքը, որ փոխադրուած է Քէնթաքի նահանգին Լուիվիլ քաղաքը՝ իր երկու հազարէ աւելի ուսանողներով, 140 դասախօսներով և տարեկան մօտ 15 միլիոն տոլարի պիտոմէտով, կը Հանդիսանայ աշխարհի երկրորդ մեծագոյն դպրեմանքը, շնորհիւ այդ չորս դասախօսներուն, որոնք նախընտրեցին մեռնիլ՝ քան թէ յուսահատիլ և տեղի տալ: Չըրչիլ թելադրեց Անգլիացիներուն բնաւ տեղի չտալ.

նոյնը ըրաւ Ծերունի Սիմէոն: Անոր խոստացուած էր արժանանալ Մեսիայի տեսութեանը, հետեաբար ան սպասեց այնքան՝ որքան պէտք էր, առանց երբեք յուսահատելու և տեղի տալու:

Ու իրեն համար գեղեցիկ օր մը ան տաճար գնաց գտնուելու բացառիկ հաճելի անակնկալի մը առաջ, տեսնելու իր աղօթքներուն, իր յոյսերուն և իր երազներուն մարմնանալը՝ յանձինս Մանուկ Յիսուսի: Հիմա այլևս Սիմէոն պատրաստ էր մեռնելու երջանիկ, ան իր թոյլ բազուկներուն մէջ առած էր ամբողջ կեանք մը սպասած Հրաշք-Մանուկը, Փրկիչը աշխարհի, և այդպէսով տարիներու իր հնազանդ ցանկութիւնը, սպասումները իրագործուած էին, ան հասած էր նպատակին ու հիմա՝ պատրաստ միանալու իր Արարչին, որուն համար ալ կ'ըսէր ուրախութեան արցունքը աչքերուն, «Արդ արձակեա՛ զծառայս քո Տէր ի բարի, զի տեսին աչք իմ զփրկութիւն աշխարհի»: Հաւատաւոր ու բարի Ծերունին թոյլ չտուաւ որ տարիներու երկա՛ր հոյովը մաշեցնէր իր համբերութիւնը: Նոյնը ըրին Մկրտչական դպրեմանքի չորս դասախօսներն ու Անգլիոյ Վարչապետը՝ Չըրչիլ, որոնք թոյլ չտուին որ ընկերային և քաղաքական պայմանները ձախողեցնէին իրենց փայփայած ծրագիրները՝ որոնք աւելի վսեմ էին ու բարձր քան աշխարհի բոլոր հաճոյքներն ու բարիքները միասին առած:

Այսօրուան քրիստոնեայէն ականկալուածը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ զինուի հաւատքով և յոյսով ու սիրով նստիլ մեր կեանքերու տաճարի դրան առաջ և սպասել ու յուսալ, առանց երբեք տեղի տալու, որովհետեւ կեանքի գիրքը՝ Աստուածաշունչը կ'ըսէ, «Հաւատարիմ է նա՝ որ խոստացաւ»: Էսքիմոցիները, Հիւսիսային Բևեռի գիւտարար՝ Ատմիրալ Փէրրին արեւ կոչած էին, որովհետեւ ան քսան տարիներ չարունակ արեւուն նման ետ եկած էր այդ կողմերը, մինչև իր նպատակին հասնիլը: Քրիստոնեան պէտք չէ յուսահատի, ան պարտի աղօթել և շարունակէ հաւատալ:

Ծերունի Սիմէոնը, սիրելի հաւատացեալներ մեր խոստումն է ու մարտահրաւէրը միանգամայն: Ան՝ Աստուածային այն խոստումն է թէ ինչ որ կը տեսնենք բացասական կամ սխալ, մեր կեանքերուն մէջ և ինչու չէ՝ քաղաքական այս վերիվայրումներուն պարագային, նոյնը չեն կրնար մնալ, անոնք դատապարտուած են բարեւաւուելու: Իսկ միւս կողմէն, Սիմէոն Ծերունի մեր մարտահրաւէրն է բնաւ յուսահատելու և չլքելու մեր երազները:

Երկու բանտարկեալներ էին անոնք. մին՝ լքուած և ընկճուած կը զգար, մինչ միւսը լեցուն էր յոյսով և հաւատքով: Առաջինը ամէն ինչ անդարձ կերպով կորսուած կը նկատէր և գրեթէ յուսալքուած էր, մինչ երկրորդը՝ կը մերժէր կորսնցնել իր յոյսը, ան զօրաւոր կերպով կը հաւատար թէ ինք օր մը ազատ պիտի արձակուէր: Տարիներ ետք, լաւատես բանտարկեալը իր յուշերուն մէջ պիտի գրէր, «Երկուքս ալ դուրսի աշխարհին կը նայէինք մեր խուցի նեղ պատուհանին ձողերէն, մեզմէ մին՝ խաւարը կը տեսնէր, մինչ միւսը՝ աստղերը»:

Նազովրեցի Մանուկին անուանակոչութեան տօնն ու անոր հետ առնչուած Ծերունի Սիմէոնի պատմութեան առաջադրած հարցումը այն է թէ արդեօք մենք ի՞նչ կը տեսնենք, և այդ մէկը շատ բան կրնայ ըսել մեր մասին: Արդեօք կը տեսնենք ա՛յն ինչ որ Ծերունի Սիմէոն կը տեսնէր: Անկասկած ան սնոտիապաշտ կամ հէքիաթներու հաւատացող մը չէր, ան գիտէր աշխարհի բարին ու չարը, իսկ ամենակարևորը քաջ գիտէր թէ ի՞նչ ըսել էր տառապիլ սպասելով և ականկալելով: Սակայն ան իր աչքերը յառած աստղերուն, հաւատաց և յուսաց Աստուծոյ խոստումին, ան մերժեց լքել տարիներու իր երազը՝ վստահ անոր իրականացման:

Ան որ գիտէ վառ յոյսերով նայիլ դէպի ապագան ու նամանաւանդ կը հաւատայ անոր, անպայմանօրէն պիտի յաջողի տեսնել իր երազներուն մարմնացումն

ու իրականացումը: Նոր Տարուան սեմին, եթէ զօրաւոր կերպով կը հաւատանք թէ խաղաղութեան մեր այնքան երկա՛ր փայփայած երազը – աշխարհագրական այս շրջանին մէջ պիտի մօտ ապագային իրականանայ – անկասկած Հայր Աստուած մարմին պիտի տայ մեր մեծ երազին, որովհետեւ Ան աւելի մեծ է քան մեր բոլոր երազները միասին առած: Հետեաբար թող երազենք այնպէս ինչպէս Սիմէոն երազեց, և թող միշտ հաւատարիմ մնանք մեր երազին ինչպէս Ծերունի Սիմէոն մնաց հաւատարիմ:

Աղօթենք որ մեր Փրկչին՝ Յիսուս Քրիստոսի Անուանակոչութեան այս տօնին, Հայր Աստուած մեզի՝ բոլորիս տայ հաւատալու և յուսալու այդ անսպառ ոյժը, որպէսզի մենք ևս մեր կեանքի աւարտին ձայնակցելով Սիմէոն Ծերունիին կարենանք ըսել, «Արդ արձակեա՛ զծառայս քո Տէր ի բարի, զի տեսին աչք իմ զփրկութիւն աշխարհի»։ Ամէն:

ՆՈՒՐՀԱՆ ԱՐՔ.

«ՄԱՏԹԷՈՍ, ԱՌԱՔԵԱԼ ԵՒ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻՉ»

Ղուկաս եւ Յովհաննէս աւետարանիչները կոչած են զինք Ղեւտացի, իսկ Մարկոս՝ Ալիէոսի որդի: Հաւանական կը թուի որ իր բուն անունը Ղեւտացի էր, սակայն ետքը ստացաւ, եւ կամ ինք որոշեց կոչուիլ Մատթէոս, Յիսուսի աշակերտ դառնալէ ետք: Մատթէոս անունը կը նշանակէ «Աստուծոյ նուէրը»: Յակոբոս առաքելի հայրն ալ Ալիէոս կը կոչուէր որ սակայն Մատթէոսի հետ երբեք ազգականական կապ չունէր:

Մատթէոս ծնունդով Գալիլիացի կը թուի եղած ըլլալ: Իսկ գործով տուրք հաւաքող՝ Հռովմի իշխանաւորներուն համար, վասնզի այդ օրերուն Հրէաստան Հռովմի ենթակայ էր: Այս տուրքը հաւաքող եղած ըլլալուն հանգամանքը զինք ատելի դարձուցած էր հրեաներու, որովհետեւ այդ գործով զրադոյները ժողովուրդը կը կեղեքէին եւ Հռովմի ի նպաստ կը գործէին:

Այդ ատելութիւնը որքան խորունկ էր որ հակառակ այս պաշտօնեաներու հրեայ ըլլալուն, ուրիշ հրեաներ սոմուսնական կասյ չէին հաստատեալ անոնց հետ, եւ նոյնիսկ հեռու կը պահէին զանոնք իրենց կրօնական պաշտամունքներէն, քաղաքային ընկերութիւններէն եւ վաճառականութենէ: Մատթէոս հրեայ էր եւ տուրք հաւաքող:

Յիսուս հրաւիրեց Մատթէոսը հետեւելու իրեն քարոզութեան երկրորդ տարուան ընթացքին, որու մասին կը գրէ ան իր իսկ խնդրած աւետարանին մէջ պատմելով թէ ինչպէս Յիսուս Դպիրներէն Բնադատուած էր անդամալոյծի մը ըսած ըլլալուն համար թէ. «Քու մեղքերդ ներուած ըլլան»: Յետ այնու երբ Յիսուս մահաւատան մը մօտէն կ'անցնէր «Մատթէոս անունով մարդ մը տեսաւ: Եւ ըսաւ անոր. «Ետեւէս եկուր»: Եւ ան ոտքի ելնելով գնաց Անոր ետեւէն:

Մատթէոս ձգեց ետին ամէն ինչ, իր գործն ու ազգականները եւ հետեւեցաւ Յիսուսի: Շատ հաւանական կը թուի որ ան թէւ մօտէն ծանօթ չէր Յիսուսի, քայց Կափառնաումի մէջ քարոզած ժամանակ առիթը պէտք էր ունեցած ըլլար զԱյն տեսնելու եւ լսելու եւ իմանալու նաեւ թէ ինչ հրաշքներ եւ բժշկութիւններ կը գործէր Ան: Ահա թէ ինչու հրաւերը ստացաւ, հետեւեցաւ Անոր առանց երկմտելու:

Մատթեոս գրեց աւետարանը Սուրբ Հոգիի գալուստէն ետք, իբր պատմութիւնը այն փորձառութեան որ ունեցած էր: Գրեց զայդ փրկատնէութիւնը ընդունած հրեաներու խնդրանքին վրայ Արամբրէն լեզուով որ Յիսուսի խօսած լեզուն էր:

Հետաքրքրական է իմանալ որ Հին Կտակարանի գիրքերը կարեւոր են եւ Նորին հիմքը կը կազմեն: Սակայն Հինը կը տարբերի Նորէն անով որ մարգարէներ եւ ուրիշ ներշնչեալ մարդիկ գրեցին այն ինչ որ լսեցին, եւ գրեցին այնպէս ինչպէս հասկցան եհովայի խօսքը: Նորին մէջ արձանագրուած կը գտնենք մեր Փրկչին՝ Յիսուսի, ձայնը եւ խօսքը: Կը տեսնենք իր գործունէութիւնը, հրաշքները եւ բժշկութիւնները, ինչպէս եւ մաքրագործումը տանարի մէջ տեղի ունեցող վաճառականութեան: Նոր Կտակարանին մէջն է որ Յիսուս կը սորվեցնէ հաւատք եւ յաւիտենական կեանք ընդունելու դասերը, առաւել՝ իր կեանքի օրինակով դիտել կուտայ մեզի թէ որ ճամբան մեզ կ'առաջնորդէ սրբութեան եւ Աստուծոյ արքայութեան:

Երբ փնտռենք իմանալ թէ Մատթեոս ինչ առաքելական գործ կատարած է, դժուարութեան կը մատնուինք, որովհետեւ չենք գիտեր թէ Հրէաստանի մէջ քանո՞ք եւրոպացիներ, թէ՛ եւ չէ ըսուած թէ որոնք են այս արեւելեան երկիրները: Որոշ չէ թէ ուր նահատակուեցաւ Նթովպիո՞յ թէ Պարսկաստանի մէջ եւ ո՞ր թուականին:

Մատթեոսի աւետարանը գրուած է շատ պարզ լեզուով, բոլորին հասկնալի դարձնելով այն հրաշալի կեանքը որ Յիսուս ապրեցաւ երկրի վրայ: Այդ կեանքին վերջին տարիներու արձանագրութիւնը ուրեմն, պիտի գտնենք չորս աւետարաններուն մէջ: Մատթեոսի մօտեցումը եւ գրութեան ոճը մասնաւորապէս ուղղուած է հրեայ ժողովուրդին: Անոր մէջ յաճախ կը հանդիպինք Հին Կտակարանէն առնուած խօսքերու եւ հոն շեշտը կը դրուի Մովսիսական օրէնքի վաւերականութեան որուն վրայ նոր լոյս կը քաջուի եւ օրէնքը նոր իմաստ կը ստանայ Յիսուսի աստուածային ներկայութեամբ եւ Անոր տուած քաջատրութեամբ: Թէ Ան չէ եկած կործանելու հինէն տրուած օրէնքը, այլ զայն ամբողջացնելու:

«Յակոբոս Ալփէոսի Որդի, Առաքեալ»

Այս երկրորդ Յակոբոսն է՝ Յիսուսի աշակերտներուն պատկանող խումբին պատկանող, որ մեզի ծանօթ է իբր Ալփէոսի որդի, ինչպէս եւ իբր Տեառնեղբայր, այսինքն Տիրոջ եղբայրը: Մատթեոս աւետարանիչ իր գրքին մէջ (ԺԳ 55) Նազարէթ քաղաքի բնակիչ մարդոց՝ որոնք Յիսուսի ընտանեկան պարագաներու մասին կը հետաքրքրուէին, անոնց հարցումները կ'արձանագրէ այսպէս. «Ուրկէ՞ են ասոր իմաստութիւնը եւ զօրութեան գործերը: Ասիկա հիւսնի որդին չէ՞. ասոր մայրը Մարիամ չի՞ կոչուիր. եւ ասոր եղբայրները՝ Յակոբոս, Յովսէս, Սիմոն եւ Յովնա, եւ հոյրերը՝ ամէնքն ալ մեր մօտ չեն»:»

Իսկ Մարկոսի աւետարանին մէջ (ԺԵ 40) կը կարդանք այն թէ Յիսուս խաչի վրայ իր հոգին աւանդած ժամանակ հոն ներկայ էին

«կիներ, որոնք կը դիտէին հեռուէն: Անոնց մէջ էին Մարիամ Մագդաղենացի, Կրտսեր Յակոբոսի եւ Յովսէփի մայրը՝ Մարիամ, այլեւ Սողոմէ:»

Յակոբոսի անունը կը յիշուի Փիլիպպոսի անունի հետ: Իսկ ինչ կը վերաբերի անոր Յիսուսի եղբայր ըլլալուն, եկեղեցւոյ աւանդութիւնը եւ հասկացողութիւնը այն է որ երկուքը իրարու ինքնակենսակերպէն, բայց ոչ եղբայրներ:

Յակոբոս առաքեալներու մէջէն եղաւ առաջին եպիսկոպոսը որ նախագահեց Երուսաղէմի մէջ գումարուած առաքեալներու առաջին ժողովին ուր նկատի պիտի առնուէր այդ օրերուն շատ հիմնական եւ կարեւոր նկատուած հարց մը. թէ ինչ պայման պէտք է դրուէր հերանոսները քրիստոնեայ դարձնելու համար. թէ պէ՞տք էր զանոնք նախ թլփատել Մովսիսական օրէնքին համաձայն, եւ ապա ընդունիլ իբր քրիստոնեայ: Ժողովի որոշումը այն եղաւ որ այդ անհրաժեշտ չէր: Յակոբոս առաքեալն էր որ մեծ դեր ունեցաւ հարցին լուծում տալու մէջ եւ եղաւ պաշտօնապէս յայտարարողը: Հետաքրքրական է կարդալ Գործք Առաքելոց գիրքի ԺԵ-րդ գլուխը իմանալու համար թէ Պողոսի եւ Բարնաբասի տուած տեղեկութիւնը ինչ կարեւոր դեր կատարեց այդ որոշման հասնելուն մէջ:

Յակոբոսն էր նաեւ այն անձը որուն մօտեցաւ Պողոս հաստատելու համար թէ ինք իրապէս եւ խորապէս հետեւող է Յիսուսի, Տամասկոսի նամբուն վրայ ունեցած իր հոգեւոր փորձառութեան իբրեւ հետեւանք: Պետրոս առաքեալն ալ՝ բանտարկութենէ փախչելէ ետք եկաւ Յակոբոսի մօտ անոր օգնութիւնը խնդրելու:

Աղեքսանդրացի Կղեմէս եպիսկոպոս, Եւսեբիոս պատմիչ եւ հրեայ պատմագիր Յովսէփիոս յստակ կերպով կը հաստատեն Յակոբոսի եպիսկոպոսութիւնը եւ հեղինակութիւնը Երուսաղէմի մէջ: Ահա թէ ինչու ամէն չարիք հասաւ Բաղադին վրայ երբ պետութիւնը նահատակեց Յակոբոսը, եւ ըսուեցաւ. «ամենաարդար մարդը սպաննուեցաւ:»

Երկրորդ դարու վերջաւորութեան Յակոբոսի մասին արձանագրութիւն մը կայ Եւսեբիոս պատմիչի գրութեանց մէջ, ուր կը կարդանք թէ «արդար» կոչումը տրուած էր Տիառնեղրայր ճանչցուած Յակոբոսին: Ան մօր որովայնէն սուրբ էր, ոչ զինի եւ ոչ ալ այլ ըմպելի կը գործածէր, եւ կեանքն ունեցող ոչ մէկ կենդանի կը ճաշակէր: Մազը երբէք չէր կտրեր եւ մարմինը իւղով չէր օծեր: Միայն ինքն էր՝ տաճարի ֆահանգներէն զատ, որ կարող էր Սրբութիւն Սրբոցը մտնել: Չէր հագներ բուրդէ պատրաստուած հագուստ: Մշտապէս տաճարի մէջ էր ինկած իր ծունկերու վրայ աղօթքի խնդրելով որ Աստուած ներէ ժողովուրդի մեղքերը: Ահա այսպիսի կենցաղի համար ժողովուրդը զինք կը կոչէր «արդար»:

Երբ շարունակեմք կարդալ Եւսեբիոսի գրութիւնը պիտի տեսնենք որ ըստ երկրորդ դարուն պատկանող այս գրութեան ֆահանգները, դպիրները եւ փարիսեցիները վրդոված էին Յակոբոսէն եւ կը վախճային որ ան պիտի յաջողէր համոզել ամբողջ ժողովուրդը թէ Յիսուս օծեալ Տէրն է որու մասին մարգարէները խօսած էին եւ որու ծնունդը կը սպասուէր: Անոնք քով քովի եկան զինք համոզելու որ տաճարի գագաթը

ելլէ եւ այն տեղէն իր խօսքով համոզէ ժողովուրդը որ չհետեւին Յիսուսին:

Յակոբոս այդ բարձր տեղէն բարձրաձայն աղաղակեց եւ ըսաւ. «Ինչո՞ւ ինձ կը հարցնէի Որդի Մարդոյի մասին, քանի որ Ան նստած է Հայր Աստուծոյ աջ կողմը եւ որ պիտի վերադառնայ երկնքի ամպերուն վրայ բազմած:» Ժողովուրդը այս լսելով աւելի գորացաւ իր հաւատքին մէջ: Մինչ այդ դպիրներն ու փարիսեցիները աւելի վրդովեցան անոր դէմ եւ խորհրդակցելով որոշեցին իրենք ալ գազաթ բարձրանալ եւ Յակոբոսը վար գլորել: Ան ինկաւ քայքայի մեռաւ: Անոնք ապա որոշեցին գինք ֆարկոծելով մեռցնել: Ներկաներէն մարդ մը փայտի կտորով մը հարուածեց անոր գլուխը եւ Յակոբոս մահանալով իր հոգին աւանդեց: Զինք թաղեցին տանարի շրջափակին մէջ:

Եւսեբիոս սլատմիչի համաձայն ան նահատակուեցաւ 62 թուականին: Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց վանքի մէջ կանգուն կը մնայ իր աթոռը, որու մօտ իր գահին վրայ կը բազմի Հայոց Սրբազան Պատրիարքը:

Նոր Կտակարանի մէջ կայ Յակոբոս առաքնաւորի մէկ նամակը որուն նիւթը կը շեշտէ քէ միայն հաւատալը չի բաւեր, պէտք է որ այդ ինքզինք արտայայտէ բարի գործով: Յակոբոս կ'ըսէ. «Հաւատք առանց գործի մեռեալ է:»

— ՇԱՀԷ ՔՀՆՅ. ԱԼԹՈՒՆԵԱՆ

ՎԵՐԱՔԱՂ

Մարդը իր կեանքի սկզբնական շրջանէն, համաձայն իր փորձառութեան, ունեցած է իր անձնական համոզումները, ըլլան անոնք քաղաքական, կրօնական կամ գիտական, փորձելով ուրոյն նկարագիր մը տալ իր կեանքին եւ անձին:

Մեր համոզումները, հակառակ փոփոխական ըլլալուն, պէտք է ունենան որոշ ու յստակ ուղղութիւն եւ իմաստ: Երբ ազգի մը պատմութիւնը կը սերտենք, մեր մտքին մէջ այդ ազգը կ'ունենայ որոշակի տիպ մը: Հիմնուելով մեր գիտութեան վրայ, միշտ կը փորձենք պաշտպանել մեր տեսակէտը առանց շեղելու, նոյնիսկ յամառ ըլլալու աստիճան, երբեմն:

Դարձեալ, ըլլանք աշխարհական կամ եկեղեցական, կը բացատրենք եւ կը մեկնաբանենք եկեղեցին եւ անոր դիրքը զանազան հարցերու մէջ, ու շատ անգամ խելացի կամ տկար դուրս կուգանք: Մանաւանդ, երբ տարիներ անցած են եւ այլեւս մեր մտքին մէջ յստակ իսկ չեն մեր երբեմնի ճշմարիտ համոզումները, մենք զմեզ կը դաւանինք «հարազատ» հետեւորդներ եւ իրաւարարի դերեր ստանձնելով կը մերժենք մեր երիտասարդ մտածողները եւ անոնց համոզումները, որոնք, անկասկած, թերթատած են մեր ազգային պատմութիւնը եւ կրօնքը եւ որոնց մտքին մէջ շատ աւելի թարմ են վարդապետութիւնները, դէպքերը եւ անոնց պատճառները: Չենք ուզեր շեշտած ըլլալ երբ ըսենք թէ այսօրուան երիտասարդ մտածողները աւելի դիւրութեամբ կրնան համաձայնիլ իրարու հետ նոյն հարցին շուրջ քան թէ հին մտածողները, որոնք, թերեւս, կը խորհին թէ այլեւս թերթատելու պէտք չունին մեր ազգային պատմութիւնը կամ կրօնքը:

Գիրքեր եւ բազմաթիւ հրատարակութիւններ լոյս կը տեսնեն ամէն օր, որոնց մէջ կը հանդիպինք անձնական եւ ըստ քմահաճոյքի արտայայտութեանց, որոնք եթէ քննութեան ենթարկուին կը կորսնցնեն իրենց վաւերականութիւնը: Ահա այսպիսի «իմաստուն» արտայայտութիւններ, համոզումներ, որոնց երբեմն գրողն իսկ կը զարմանայ եւ, քանի որ «նորութիւն» մը ըսել պէտք է, կ'ընդունի զանոնք որպէս ճշմարտութիւն եւ կը պաշտպանէ ամէն գնով՝ մոռնալով իր սկզբնական համոզումները, որոնց պիտակին տակ տակաւին կը շարունակէ ապրիլ առանց ունենալու անոնց նկարագիրը:

Հայ քրիստոնեան, նման այլ մարդոց, երբեմն կը շփոթէ իր եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը իր պատկանած կազմակերպութեան անցքերու պատմութեան հետ, եւ առ այդ անորոշութեան կը մատնուի եւ կը կորսնցնէ իր հետաքրքրութիւնը, մոռնալով կամ անտեսելով եկեղեցւոյ կարեւոր դերը իր անհատական կամ ազգային կեանքին մէջ: Լրջախոհ եւ արժէքները գնահատող անձ մը միշտ հետամուտ կ'ըլլայ զարգացնելու իր համոզումները: Որպէս քրիստոնեայ, որպէսզի կարենանք անաղարտ պահել քրիստոնէական մեր հաւատքը, անհրաժեշտ է որ միշտ վերաքաղ ընենք Աստուածաշունչը, թարմացնելու մեր մտքին եւ հոգիին մէջ քրիստոնէական սկզբունքները:

Մարդիկ միշտ շարժման մէջ են մտային, ֆիզիքական եւ ծրագրային աշխատանքներով, որ փնտնել կու տայ պատասխանները եւ պատճառները իրենց յաջողութեան եւ ձախորդութեան:

Ծանրախոհ մարդիկ միշտ մտահոգ են իրենց կատարած

աշխատանքներով: Անոնց ապագայի հեռանկարները երբեմն կը սարսափեցնեն զիրենք, քանի որ տակաւին յստակ չեն այդ աշխատանքներէն ձեռք բերուելիք այդինքները: Ժամանակն է պէտք յայտնաբերելու այդ բոլորը:

Մեր գործերը ի գլուխ հանելու համար, երբեմն փորձառութիւնը չէ որ կը պակսի մեզի համար, այլ ճշգրտութիւնը, որ յաճախ չենք նկատեր, որովհետեւ այդ է որ կը պակսի մեր մօտ: Ոչ թէ որովհետեւ ան հեռու է մեզմէ, այլ անոր համար, որ այդ է մեր փնտռածը եւ ուզածը:

Զարմանալիօրէն Աստուածաշունչը կը պարունակէ այն ամէնը, ինչ որ մարդ կը փնտռէ եւ կ'ուզէ: Ան կը խօսի կեանքի փորձառութեան ամէն երեսներով, չարի ու բարիի մասին, իմաստութեան եւ ճշմարտութեան մասին, հոգիի եւ նկարագրի ազնուացման մասին, արդարութեան եւ անարդարութեան մասին, արդարացման եւ դատապարտութեան մասին, վարձատրութեան եւ պահանջի մասին, առաջնորդելու եւ առաջնորդուելու մասին, պատուիրանապահներու եւ պատուիրանազանցներու մասին: Ան յստակօրէն կը տարբերէ սիրոյ յարաբերութեան եւ ատելութեան զգացումները: Ի մէջ այլոց, ան կը խրատէ եւ կը յանդիմանէ եւ ուղղութեան կը հրաւիրէ մարդիկը: Ի վերջոյ, առանց խտրութեան, ան կը դաստիարակէ մեզ մեր հոգիներու փրկութեան եւ Աստուծոյ որդեգիրներ ըլլալու ուղղութեամբ: Իրօք, երբ վերաքաղ կ'ընենք Աստուածաշունչը, վերահասու կ'ըլլանք թէ ոչինչէն ստեղծուած մարդը ինչպէս կատարելութեան կը հասնի, որ գոհացումն է մեր ամէն իղձերուն:

Վերաքաղը նաեւ միակ միջոցն է լաւագոյնս զսպելու եւ սահմանաւորելու մեր անձնական ծայրայեղ զգացումները եւ արտայայտութիւնները եւ մնալու աւետարանական սկզբունքներու ծիրին մէջ: Որքան յաճախ վերաքաղ ընենք Աստուածաշունչը, նոյնքան եւ յաճախ կը սրբազրուինք եւ կը կոկոխնք չյանդգնելով հեղինակներ անուանել մենք զմեզ, որովհետեւ խոնարհութիւնը կ'ունենանք գլուխնիս ծոելու, լսելու եւ հետեւելու Աստուածաշունչի պատուիրաններուն եւ ոգիին:

Աստուածաշունչի ընթերցումը տուներէն ներս ամենակարեւոր միջոցն է, աւելի քան դասախօսութիւնները, քարոզները եւ արարողութիւնները, սորվելու քրիստոնէական ճշգրիտ վարդապետութիւնը:

Մեր մտքերուն մէջ բնաւ կասկած ունենալու չենք Աստուածաշունչ մատեանի (լաւագոյն թարգմանութիւնը) բացարձակ հեղինակութեան մասին, որ միակ ընդունարանն է քրիստոնէական վարդապետութեան սկզբունքներուն, ուր ցոյց կը տրուի Քրիստոս որպէս անսասան Հիմնադիրը իր կրօնքին՝ ճշմարտութեան: Արդարեւ Քրիստոս ըսաւ, «Ես եմ ճանապարհ եւ ճշմարտութիւն եւ կեանք»: Ժշմարտութիւնը միայն ունի սկզբունքներ: Սկզբունքի տէր մարդիկ կը սիրեն ճշմարտութիւնները, կը խօսին զանոնք եւ կը գործեն անոնց համար:

Ուստի, նախ, քաղենք ճշմարտութիւնները իրենց ակէն, ապա ընդունինք զանոնք եւ սորվեցնենք ճշմարտութիւններ միայն:

ՍԱՄՈՒԷԼ Ծ. ՎՐԴ. ԱՂՈՅԵԱՆ

ԱՂՕԹՔԻ ՈՒԺԸ

«Եւ զի թէպէտեւ դարձեալ զօրանայ՝ դարձեալ ի պարտութիւն մատնեսչիք, զի Աստուած ընդ մեզ է»:

Ժամագիրք

Թէեւ տասնըհինգ տարիներէ աւելի է՝ որ եկեղեցական եմ՝ ձեռնադրութեանս թուականէն առաջ եւ անկէ վերջ բազմաթիւ անգամներ զգացած եմ աղօթքի առթած հոգեկան թրթիւնները: Սակայն այն մէկը, որ պիտի պատմեմ՝ ցարդ եղածներուն մէջ իւրայատուկ տեղ մը կը գրաւէ: Այս պատահարը ինծի կը յիշեցնէ կրօնական եռանդն ու ապրումները մեծ մօրս Վարդուհիի եւ անոր մօր Գոհարի, որոնք այնքան խոր ազդեցութիւն ձգած են իմ մանկութեան տարիներուն վրայ եւ մասամբ անոնց կը պարտիմ իմ ընտրած կրօնական ուղին: Ուստի այս վտիտ տողերը կը ձօնեմ անոնց պայծառ յիշատակին:

Վեց-եօթը տարիներէ ի վեր առիթը չէի ունեցած այցելելու Ֆրորիտա Նահանգի Մայամի քաղաքի հայկական ծուխը: Վերջապէս 1992ի Օգոստոսին այդ առիթը ներկայացաւ եւ տրուած ըլլալով, որ Մայամիի ծուխը Աստուածածնայ տօնը ժամանակին չէր կրցած տօնախմբել՝ ուրեմն կ'ակնկալուէր որ իմ այս առաջին այցելութեան առթիւ իրարու բոլ պիտի գային հոծ թիւով հաւատացեալներ:

Շարաք, 22 Օգոստոսի երեկոյեան, ժամանեցի Մայամի եւ պանդոկ տեղաւորուելէ ետք՝ հանդիպում ունեցայ Ս. Յովհաննէս Մկրտիչ եկեղեցւոյ Միակեան Խորհուրդի անդամներուն հետ: Բաւական երկար զրուցելէ ետք՝ որոշ տեղեկութիւններ ստացայ ծուխը յուզող հարցերուն մասին: Գիշերուան ժամը 10.00ին ատենները հրաժեշտ առինք իրարմէ՝ կատակելով հեռատեսիլէն

հաղորդուած լուրերուն մասին՝ հետուն տողանցող «Էնտրի» փոթորիկին կապակցութեամբ: Երբ սենեակ բարձրացայ՝ հաղորդուած լուրերէն զգացի, որ երեւոյթը բաւական լուրջ բնոյթ կրնար ստանալ եթէ փոթորիկը իր ներկայ ուղին շարունակէ՝ ընդամենը մէկ ժամէն հիւսիսէն պիտի անցնէր: Սակայն մէկ կողմ դնելով այդ հեռանկարը՝ փորձեցի միտքս ամփոփել յաջորդ օրուան արարողութեան՝ Պատարագի, քարոզի եւ խաղողօրհնէի շուրջ: Աղօթքով ես զիս յանձնեցի բուն թագաւորութեան:

Առաւօտեան երբ աչքերս բացի՝ տեսայ որ դրան տակէն թղթիկ մը ներս սպրդած էր: Յայտարարութիւն մը կամ ապրանք ծախելու ծանուցագիր մը կարծելով երբ կը պատրաստուէի զամբիւղը նետել՝ ուշադրութիւնս գրաւեց մեծատառ ազդը, որ կ'ըսէր, թէ հարկ եղած պարագային պատրաստ պէտք է ըլլայինք սենեակները դատարկելու...: Անմիջապէս հեռատեսիլը բացի եւ լսեցի, որ փոթորիկը ո՛չ հիւսիս եւ ո՛չ ալ հարաւ կ'երթար, այլ ուղղակի մեր վրայ կ'արշաւէր: Համաձայն տեղեկութիւններուն՝ փոթորիկը իր ամբողջ հզօրութեամբ պիտի ժամանէր կէս գիշերուան մօտ: Մտածեցի, որ կէսօրէ ետք ժամը 1.00ին ես կրնամ մեկնիլ օդակայան եւ խուսափիլ փոթորիկին հետ հանդիպում ունենալէ: Իմ այս գիւտով ռզելորուած՝ սենեակս յանձնեցի եւ պանդոկէն դուրս ելայ, ուր արդէն ինծի կը սպասէր Միակեան Խորհուրդի ատենապետուհին: Ինքնաշարժ նստելով ուղղութեամբ դէպի եկեղեցի: Ծամրու

ընթացքին ատենապետուհին կը զգուշացներ զիս, թէ մօտալուտ փոթորիկին պատճառաւ գուցէ շատեր չհամարձակէին ելլել իրենց տուններէն եւ թէ եկեղեցի եկողներուն թիւը կրնար ակնկալուածէն շատ աւելի նուազ ըլլալ։ Առանց մտահոգուելու այդ հեռանկարէն՝ ես կ'աշխատէի կեդրոնական խօսելիք քարոզիս վրայ։

Ժիշդ ժամանակին սկսանք Ս. Պատարագին։ Խորանին վրայ առանձին էի՝ յուսալով, որ սարկաւագը ուր որ էր օգնութեան պիտի հասներ։ Ոչ միայն քահանայի եւ սարկաւագի քաժինները ստիպուած էի կատարել, այլեւ երգչախումբին եւս օգնութեան հասնիլ՝ տրուած ըլլալով, որ դպրապետն ու երգեհոնահարը տակաւին չէին եկած։ Հաւատացեալներուն փոքր թիւը հագիւ քանի մը հոգիով աւելցաւ մինչեւ Պատարագի վերջաւորութեան։

Արարողութեան աւարտին, ժամը 1.00ին մօտերը, ուզեցի գիտնալ, թէ օղակայանը մինչեւ ե՞րբ քաց պիտի մնար։ Ի գարմանս ինծի՝ ըսուեցաւ, թէ կէսօրուան ժամը 12.00ին արդէն իսկ օղակայանը փակուած էր։ Ուրեմն ստիպուած էի Մայամի մնալու...։ Մէկ միփթարութիւն ունէի որ գոնէ հայերով շրջապատուած պիտի ըլլայի։ Տէր եւ Տիկին Մաղաքեաններ իրենց տունը հրաւիրեցին զիս՝ հանգստանալու եւ նաշելու համար։ Այր եւ կին շատ հիւրասէր եւ հոգատար էին։ Երեկոյեան՝ այցելութեան գացիմք ծխականի մը տունը, որ թէեւ հարազատներով շրջապատուած էր՝ սակայն ամուսինը փոթորիկին պատճառաւ Նիւ Եօրք մնացած էր։ Կատակով ըսին, որ ան աւելի քան տասնըհինգ տարիներ Մայամի մնալով հանդերձ՝ փոթորիկի մը չէր հանդիպած՝ իսկ ես՝ իմ առաջին այցելութեան իսկ առիթը կ'ունենայի «վայելելու» փոթորիկը։

Ժամը իննի մօտ վերադարձանք տուն, որովհետեւ այլապէս նամբորդութիւնը կրնար վտանգաւոր ըլլալ։ Գիշերը՝ երկինքը քիչ մը շառագունած էր եւ այնպիսի անդորր մը կը տիրէր՝ որ գուցէ միայն անասունները իրենց սուր բնագող կրնային գուշակել գալիքը։ Աներեւակայելի էր որ այսպիսի խաղաղութեան մը կրնար զօրաւոր եւ անզուսպ փոթորիկ մը յաջորդել։

Կէս գիշերուան ժամը 12.00ին մօտ հրաժեշտ տալէ վերջ իմ հիւրընկալներուս՝ ես զիս յանձնեցի Նիւյօրկանայի իշխանութեան՝ տեղացող անձրեւի երաժշտութիւնը ունենալով որպէս ընկերակից։ Որոտումներն ու փայլատակումները ժամ առ ժամ աւելի սաստկացան եւ քամին, որ կը ծածէր պատուհանները, կը սպառնար խորտակել զանոնք եւ ներխուժել սենեակէն ներս։ Կ'երեւի առաւօտեան ժամը չորսն էր, այլեւս անհեղաբար մնալ անկողնին մէջ։ Պահ մը փորձեցի ականջներս քարձով փակել՝ որպէս զի չլսէի սարսափազդու աղմուկը։ Բայց ապարդիւն...։ Այնուհետեւ մտածեցի մտնել մահիճին տակ՝ աւելի ապահով վայր մը գտնելու յոյսով։ Այդ գաղափարն ալ քաւարար չթուեցաւ։ Ուստի հրաժարելով անկողնէն՝ դուրս ելայ սենեակէն, յուսալով որ հիւրասենեակը աւելի ապահով վայր մը կրնար ըլլալ։ Ընդհակառակն՝ այնտեղի լայն պատուհաններէն կարելի էր տեսնել կողքի պարտէզը, ուր հսկայ ծառեր կարծես երկրպագութիւն կ'ընէին կամ դիւրութեամբ քամիի ուժգնութենէն՝ խելացնոր պարի յանձնած էին իրենք զիրենք։ Պահ մը մտածեցի, որ եթէ այդ ծառերէն նոյնիսկ մէկը իյնար փայտակերտ տան վրայ՝ անկասկած զայն կրնար ջարդ ու փշուր ընել։ Այս հեռանկարը աւելի սահմոկեցուց զիս։ Ենթադրեցի, որ միակ ապահով վայրը

միջանցքն էր, որուն երկու կողմերը սենեակներով պաշտպանուած էին: Մէկուկէս մեքր լայնութիւնը, ունեցող այդ միջանցքին մէջ սկսայ կծկուիլ, մինչեւ որ պագած փոքրիկ գունտ մը դարձայ: Դուրսը փոքորիկը կը մոլեգնէր, կը սաստկանար, կատղած կ'ուզէր ամէն ինչ կործանել: Եւ եթէ դիմադրութիւն մը գտնէր իր ճանապարհին՝ այդ աւելի կը սաստկացնէր իր մոլուցքը:

Առաջին անգամն էր, որ քամիի եւ փոքորիկի ահեղ ուժին ոչ միայն կը գիտակցէի, այլ նաեւ կը զգայի զայն: Ուժ մը, որ զիս մանրէի կը վերածէր եւ կը սպառնար բոլորովին ջնջել էութիւնս: Այս մեղուքեան ու պարապուքեան առջեւ հոգիս աւելի տկար կը զգար եւ կ'ուզէր փարիլ ուժի մը, որ կարողանար այս խենթ պահուն զիս գերծ պահել ճգմուելէ եւ խելագարելէ: Այս պահուն յանկարծ անգիտակցօրէն ներքին ուժ մը զիս մղեց արտասանելու «Ժամագիրք»ի հետեւեալ տողը. «Եւ զի թէպէտեւ դարձեալ զօրանայ՝ դարձեալ ի պարտութիւն մատնեսցիք, զի Աստուած ընդ մեզ է»: Այս բառերը քանիցս արտասանած եւ երգած էի ժամերգութեան ընթացքին, սակայն այս պահուն անոնք նոր իմաստ եւ ներքին նոր ուժականութիւն մը յայտնաբերեցին, որ մինչ այդ անյայտ էին ինծի: Զգացում մը՝ զոր մեծ մայրիկներուս աղօթքներուն մէջ նշմարած էի եւ զմայլած:

«Ժամագիրք»ի այս բառերը, ըստ աւանդութեան, արտասանած են անցեալի հայ մարտիկները՝ դիմագրաւելու համար բարբարոս հրոսակներու յարձակումները: «Զի Աստուած ընդ մեզ է» խօսքը անոնց տուած է հոգեկան ամրութիւն, որուն ոչ մէկ մարդկային ուժ կրնար սպառնալ եւ կամ կրնար զայն պարտութեան մատնել: Ի խորոց սրտի, զգացի, որ այս աղօթքը ոչ միայն հին ժամանակներու մարդոց յատուկ էր, այլ գալիք այն բոլոր

սերունդներուն՝ որոնք պիտի ապրէին նոյն հայու հաւատով:

Ամէն անգամ, որ փոքորիկի ալիքը կը բարձրանար տապաւելու ամէն ինչ եւ կործանելու զիս, արտասանած աղօթքիս բառերուն ետին կը զգայի գերմարդկային ուժ մը՝ որ կու գար յոյս ու հաւատք ներշնչելու եւ դիմագրաւելու բնութեան կործանարար ուժը: Մեր սուրբ հայրերու գրած աղօթքին ամէն մէկ տառին ետին կայ թափուած պահապան հրեշտակ մը: Հինաւորաց աղօթքը արտասանած պահուն կը զգայի մեր հայրերու հաւատքին խորութիւնը եւ Աստուծոյ անպարփակելի ուժը, որ կրնայ սանձել բնութեան պոռթկումները եւ փրկել Իրեն ապաւինողները:

Այս առիթով կրկին անգամ զգացի, որ մեր եկեղեցւոյ հայրերը ստեղծած են հոգեւոր անսպառ գանձ մը, որ այսօր եւս՝ մեր պայմաններուն մէջ կրնայ սնուցանել մեր սոված հոգիները: Հայ հաւատացեալը այսօր կարիքը չունի օտար ակեր եւ աղբիւրներ փնտռելու հոգեւոր ծարաւը յագեցնելու համար: Եթէ բան մը պէտք է փնտռել, ա՛յդ՝ մեր հայրերու եւ պապերու հաւատքն է, եւ վերարժեւորումը այդ հաւատքին այսօրուան մեր կարիքներուն համար: «Շնորհեա՛ մեզ Տէր» աղօթքը մէկն է միայն մեր հոգեւոր անձի ժառանգութենէն. հոգեւոր ի՛նչ ապրումներ եւ հրաշքներ կրնան տեղի ունենալ այսօր, եթէ կարողանանք օգտագործել այս մեր ժառանգած հարստութիւնը: Մեր հայրերու հաւատքը մեր հաւատքն է եւ անոնց աղօթքներով այսօր ալ կրնանք դիմել մեր Արարիչին եւ փրկուիլ:

Այս անձնական փորձառութիւնս կրկին անգամ եկաւ հաստատելու որ մեր հայրերուն աղօթքին ապաւինելով այսօր կրնանք գտնել հոգեկան եւ ֆիզիքական խաղաղութիւն եւ ապահովութիւն:

ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ Ծ. ՎՐԴ. ՆԱՃԱՌԵԱՆ

«ՄԵՂԱՆՁԵԼԸ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ Է, ԻՍԿ ՆԵՐԵԼԸ՝ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ»

«Ձեր մէջ անմեղ եղողը թող առաջին փարը նետէ» (Յվհ. 8.7)

Դպիրները, Փարիսեցիները եւ ֆահանայապետները շնութեան մէջ բռնուած կին մը բերին Յիսուսի, եւ զայն մէջտեղ կեցնելով՝ ըսին անոր. «վարդապետ, այս մեղաւոր կինը շնութեան մէջ, այս մեղքը գործած ատեն բռնուեցաւ. եւ Օրէնքի մէջ, Մովսէս մեզի պատուիրեց այսպիսիները փակօծել, իսկ դու ի՞նչ կ'ըսես ասոր մասին»:

Այսպէս խօսեցան զինքն փորձելու համար, որպէս զի կարենային ամբաստանել: Իսկ Յիսուս այս խօսակցութեան ընթացքին, վար նայելով, մատով կը գրէր գետնին վրայ: Բայց անոնց անդադար հարցապնդման վրայ՝ Յիսուս իր գլուխը վեր առաւ եւ ըսաւ անոնց. «Ձեր մէջ անմեղ եղողը թող առաջին փարը նետէ»: Երբ այս խօսքը լսեցին՝ սկսան մէկիկ-մէկիկ դուրս ելլել, ծերերէն սկսեալ մինչեւ յետինները: Եւ միայն Յիսուս մնաց եւ կինը: Եւ Յիսուս ըսաւ. «Ես ալ չեմ դատապարտեր քեզ, գնա, այսուհետեւ մի մեղանչեր» (Յվհ. 8. 3-11):

Ա.- Արդարեւ, այս դէպքին մէջ, երեք տեսակի մտայնութեան մարդիկ կը գտնուին՝ Արդարը, Մեղաւորը եւ այս երկուքին միջեւ՝ Ամբաստանող ռամիկ խաժամուծ ամբոյսը, որ շատ վտանգաւոր է քան՝ մեղաւորը. որովհետեւ մեղաւոր անձը՝ ինքզինքն յանցաւոր զգալով, ամօթահար կը կենայ, իսկ ռամիկ մարդը, ինքզինքն անմեղ եւ արդար սեպելով՝ միշտ ուրիշները կը բամբասէ: Եւ Փարիսեցիի հոգեբանութեամբ կ'աղօթէ. Նախ Աստուծոյ շնորհակալութիւն կը յայտնէ իր «արդարութեան» համար, որ

ուրիշներու պէս չէ, այսինքն՝ գող, աւազակ կամ շնացող մը: Որով մեղքի զգացումը չունենալով՝ պէտք չունի ապաշխարութեան որ դարձի գալով փրկուի: Դեռ այսպիսիներ յառաջ երթալով՝ նոր ծուղակներ կը լարեն որ արդարները անոր մէջ ձգեն, ինչպէս կը տեսնենք այս պատմութեան մէջ: Ասոր համար Յիսուս ինչ ալ ըսէր, անկէ միայն զրպարտութիւն պիտի փաղեմ. եթէ ըսէ. «Օրէնքին համաձայն՝ փակօծեցէք», Փարիսեցիք պիտի ըսեն. «Հոռմէական կայսրութեան օրէնքը մեզ կ'արգիլէ». որովհետեւ Հոռմէացիները մահուան պատիժին արտօնութիւնը Հրէից ձեռքէն առած էին: Միւս կողմէ ալ Յիսուս ինքնիրեն հակասած կ'ըլլայ, քանի որ միշտ մեղաւորներու հանդէպ ներողամտութեան ոգի ցոյց կու տայ: Իսկ եթէ ըսէ. «Ներեցէք, մի՛ փակօծեցէք զայն», այն ատեն պիտի բողոքեն. «Ահաւասիկ Մովսիսական Օրէնքը ոտնակոխ կ'ընէ եւ ինքզինքն Մովսէսէն վեր կը դասէ»:

Սբ. Գրոց պատմութեան սկիզբէն ի վեր այսպէս եղած է եւ այդպէս պիտի շարունակուի մինչեւ աշխարհիս վախճանը: Մարդուն պատմութիւնը այսպէս կը սկսի: Երբ Աստուած հարցուց Ադամին. «Արդեօք կերա՞ր այն ծառի պտուղէն՝ որուն համար քեզի պատուիրեցի որ անկէ չուտես», Ադամ ըսաւ. «Այն կինը, զոր ինծի հետ ըլլալու տուիր, ան ինծի տուաւ ծառէն, եւ ես կերայ»: Եւ ան ալ իր կարգին ըսաւ Տիրոջ. «Ես չեմ, այլ օճը զիս խաբեց»: Այսպէս մեղքի ծուղակին մէջ ինկան

յաւէտ: Եւ անմիջապէս չմեռան, բայց մահուան դատապարտուեցան: Ասոր համար, սկզբնական մեղքին պատճառաւ, մարդուն սրտին խորհուրդները մանկութենէն չար են (Ծնդ. 8. 21): Կայէն եւ Աբել Ադամին առաջին զաւակներն էին: Կայէն երկրագործ էր, իսկ Աբել՝ հովիւ: Ասոնք օր մը Աստուծոյ պատարագ մատուցին: Կայէն երկրի պտուղէն ընծայ բերաւ, Աբել ալ՝ ոչխար մը: Աստուած Աբելին պատարագը ընդունեց, եւ Կայէնինը մերժեց: Ուստի Կայէն տրտմելով՝ նախանձեցաւ իր եղբոր: Եւ օր մը Կայէն գինգ դաշտը տեսնելով սպաննեց, որով յագուրդ տուաւ իր չար նախանձին (տե՛ս Ծնդ. 4.2-8):

Ուրկէ՞ են այսչափ պատերազմներ, ուրկէ՞ են այս բոլոր կոիւները, վէճերը, չարութիւնները, սպանութիւնները եւ ամէն տեսակի զգուելի բռնաբարումները: Որովհետեւ կը ցանկան աւելի ունենալ կամ աւելի բարձր դիրքերու կամ պաշտօններու հասնիլ, իսկ եթէ չեն կրնար հասնիլ՝ այն ատեն կը սկսին ամէն տեսակ վատ գրպարտութիւններ ընել: Բայց պէտք է գիտնալ թէ՛ մարդ ինչ չափով կը ֆննադատէ ուրիշը, նոյն չափով ինքն ալ պիտի ֆննադատուի: Որովհետեւ Քրիստոսի պատուէրը յստակ եւ որոշ է. «Մի դատէ՛ք որ դատուի՛ք: Ինչ դատաստանով որ դատէ՛ք անով պիտի դատուի՛ք»: «Ինչ չափով որ չափէ՛ք, անով պիտի չափեն ձեզի» (Մտք. է. 1): Պօղոս Առաքեալը կ'ըսէ. «Դուն քու եղբորդ կ'ըսես, մի գողնար, դուն ալ կը գողնաս: Դուն ընկերոջդ կ'ըսես շնացող ես, իսկ դուն ալ շնութիւն կ'ընես» (բղտ. Հով. 2.21-22 եւ Յակ. 2.11):

Ասոր համար առաժը կ'ըսէ. «Ամէն մարդ իր արհեստէն կը խօսի կամ կը պատմէ»: Եթէ մէկը գողութիւն չի սիրեր՝ գողերու մասին չի խօսիր: Եթէ մէկը պողոկոսութիւն չի սիրեր՝

շնացողներու մասին չի խօսիր, եւլլն:

Արդարեւ եւ իրաւամբ, Քրիստոսի վարդապետութիւնը շատ բարձր է եւ վեհ, մեր իմացածէն եւ հասկցածէն շատ աւելի: Առաքինասէր եւ պատուական մարդիկ միայն կրնան ըմբռնել անոր տարողութիւնը եւ վեհութիւնը: Արդար մարդը միայն ինքզինքը կը ֆննէ եւ կը ֆննադատէ, իր կամայ եւ ակամայ գործած մեղքերուն մասին եւ զղջալով՝ կ'ապաշխարէ: Ապացոյց՝ Սբ. Գրիգոր Նարեկացին: Իր «Մատեան Ողբերգութեան» մէջ, Սուրբը միայն իր մեղքերուն մասին զղջում կ'ունենայ եւ կ'ապաշխարէ. որով բարիով կը յաղթահարէ չարին, մեղաւորին (բղտ. Հով. 12.21): Վասն զի արդար մարդը իր սրտին մէջ ճշմարտութեան սէրը ունենալով՝ ամէն բան սիրով կը կատարէ. նոյն ատեն երկայնամիտ եւ քաղցրաբարոյ կ'ըլլայ, չի նախանձիր, չի գոռոզանար, չի հպարտանար: Պէտք է կարդալ Ա. Կորնթացւոց նամակին 13րդ գլուխը, ուր Պօղոս Առաքեալ սիրոյ իմաստասիրութիւնը ընելով՝ անոր էութիւնը կը բացատրէ թէ՛ ինչ է կատարեալ սէրը:

Բ.- «Ձեր Մէջ ԱՆՄԵՂ ԵՂՈՂԸ ԹՈՂ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՐԸ ՆԵՏԷ» (Յվհ. 8.7)

Սկիզբը Յիսուս անոնց հարցումներուն պատասխան չէր տար, այլ կը շարունակէր գրել գետնի վրայ, ցոյց տալու իր անտարբերութիւնը հակառակորդներուն հանդէպ, եւ միեւնոյն ատեն մեղմելու եւ հանդարտեցնելու անոնց բարկութիւնն ու կիրքը: Բայց երբ անոնք հարկադրեցին որ Յիսուս, անպայման իր խօսքը ըսէ. այն ատեն իր գլուխը վեր առնելով՝ ըսաւ ամբոխին. «Ձեր մէջ անմեղ եղողը թող առաջին քարը նետէ անոր»:

Յիսուս Փարիսեցիներուն կամ ֆահանայապետներուն սպասած վնիւններէն մէկը չտուաւ, որ զինք ծուղակը

ձգեմ, այլ բոլորովին տարբեր ուղղությամբ
մը առաւ որպէս զի ամէն մարդ միայն
իր անձնական մեղքերուն մասին խորհի,
ոչ թէ՝ մեղաւոր կնոջ դատապարտութեան
մասին. որով նոյն ատեն ալ՝ ոչ
Մովսիսական Օրէնքը ջնջեց (1) եւ ոչ ալ՝
Հռոմէական մահապատիժը բեկանեց:
Յիսուս դարձեալ վար նայելով՝ կը գրէր
գետնի վրան (2): Զարմանալիօրէն ամբողջ
աղմկարար մթնոլորտը բոլորովին
փոխուեցաւ եւ խոր լռութիւն մը տիրեց,
այլեւս ոչ ոք կը մտածէր շնացողին
մասին, այլ՝ ամէն մէկը իր ունեցած
շնութեան եւ անոր կապակցութեան
մեղքերուն մասին (3):

«Անմեղ եղողը» ըսելով՝ պէտք է
հասկնալ որպէս բոլորովին մեղքէ ազատ
մէկը, այլ բաւական է որ իբր շնութեան
մեղքէ գերծ մնացած:

Յիսուս ըսաւ Հրեայ ժողովուրդին,
մասնաւորաբար Դպիրներուն եւ
Փարիսեցիներուն. «Այս չար եւ շնացող
ազգը նշան կ'ուզէ երկինքէն (Մտք.
12.39): Արդարեւ, Տասնարանեայ
Պատուիրանին մէջ գրուած է. «Շնութիւն
մի ընեք» (Ելց. 20.14): Յիսուս կ'աւելցնէ.
«Ով որ կնոջ նայի անոր ցանկալու
միտումով, արդէն իսկ անոր հետ շնացաւ

իր սրտին մէջ» (Մտք. 5.27): Նմանապէս,
«Ով որ իր կինը կ'արձակէ առանց
պոռնկութեան պատճառի, նախ ինքը
պատճառ կ'ըլլայ անոր շնութիւն ընելուն,
եւ ապա ով որ այն արձակուածը առնէ՝
դարձեալ ան ալ շնութիւն կը գործէ»
(Մտք. 5.32):

Երբ անոնք այս խօսքը լսեցին՝
իրենց խղճմտանքէն յանդիմանելով՝
մէկիկ-մէկիկ դուրս կ'ելլէին ամօթահար,
որովհետեւ իրենք եղան աւելի յանցաւոր
քան շնացող կինը: Զարմանալիօրէն
ծերերէն սկսեալ մինչեւ յետինները,
ինչպէս դիտել կու տայ Յովհաննէս
Աւետարանիչը (Յվհ. 8.9):

Գ.- ԱՍՏՈՒԱԾ ԵՒ ԿԻՆԸ

Բեմին վրայ մնացին միայն
Յիսուս եւ այդ կինը: Յիսուս ըսաւ անոր.
«Ով կին, ո՞ւր են. ո՞չ ոք քեզ
դատապարտեց»: Կինը պատասխանեց.
«Ոչ ոք, Տէր»: Եւ Յիսուս ըսաւ. «Ես ալ
չեմ դատապարտք քեզ. գնա, այսուհետեւ
մի մեղանչեք» (Յվհ. 8.10-11): (4)

«Որովհետեւ մեղանչելը
մարդկային է, իսկ ներելը՝ աստուա-
ծային:

ՎԱԶԷ Մ. ՎՐԴ. ԻԳՆԱՏԻՈՍԵԱՆ

(1) Յիսուս կ'ըսէ. «Մի կարծէք թէ՝ ես եկայ Օրէնքը եւ մարգարէները ջնջելու, այլ՝ լրացնելու» (Մտք. 5.17):

(2) Յովհաննէս Աւետարանիչը անորոջ կը ձգէ եւ չ'ըսեր թէ՝ ի՞նչ կը գրէր. ասոր համար շատ
մը վարկածներ գրուած են, բայց ամենէն հաւանականը կը թուի մեզի, այն է՝ ինչ որ բերանացի
ըսաւ անոնց:

(3) Պոռնկութեան կապակցութեամբ մեղքերը զանազան են. «ոչ միայն արարքը, այլեւ
մտածելն իսկ համագոր է մարմնական մեղքին» (Մտք. 5.28):

(4) Թիւրիմացութիւն չտալու համար ըսեմք.՝ Յիսուս երբեք մեղքը եւ յանցանքը չի պաշտպաներ,
այլ՝ փարիսեցիական կեղծաւորութիւնը կը պախարակէ, իսկ նշմարիտ գղջումը եւ
ապաշխարութիւնը կը քաջալերէ:

ՅԻՍՈՒՍԻ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԹԵՐԱՀԱՒԱՏՈՒԹԻՒՆԸ

Այն հրաշալույս գիշերը, հրեայ իշխանության գործակալներէն հալածուած տասներմէկ աշակերտները՝ ապաստանած էին վերնատան ամրափակ դռներուն ետեւ, ուր՝ յանկարծ երեւցաւ Յարուցեալը՝ իր ողջ մարմնովը, ահաբեկում պատճառելով անոնց յուսալուած սիրտերուն:

Փրկչին այս հրաշատեսիլ յայտնութեան՝ Թովմաս ներկայ չէր եւ այդ պատճառով՝ յամառօրէն ժխտեց իր ընկերներուն վկայութիւնները, զանոնք զոհ համարելով ինքնախաբէութեան, որ հաւատացեր էին մնացածին անգոյ երեւոյթի մը:

Թովմասի կարծրամտութիւնը՝ աննուանելի կամակորութեան մը վրայ կը բացայայտուէր եւ սխալ պիտի չըլլար զայն հռչակել յամառութեան հարազատ ներկայացուցիչը բոլոր ժամանակներու մարդոց մէջ:

Այս կոյր մտասեւեռումով՝ ամբողջ շաբաթ մը միտքը շղթայուած պահեց, տեղի չտալով ոչ մէկ հաւատալի եւ հաւաստի իրողութեան առջեւ:

Կ'ըսէր ու կը կրկնէր շարունակ, թէ չէր կրնար հաւատալ, մինչեւ անգամ իր աչքերուն, եթէ մատներովը չջօշափէր իր խոշտանգուած մարմնոյն վրայ՝ գամերուն թողած նշանները:

Կը յամառէր անտեղիտալի տարակարծութեան մէջ, տարակուսելի եւ անհաւատալի գտնելով իր ընկերներուն միահաղոյն հաւաստումները:

Ինչո՞ւ այս կշտամբելի անվստահութեամբ կը ստուերածէր անոնց անկեղծութիւնը, որոնք ծայր աստիճան ոգեւորուած՝ Վարդապետին վերակենդանութենէն, կը ջանային տարհամոզել

զինք՝ խօսքին բոլոր հնարաւորութիւններովը:

Ուրիշ ի՞նչ անառարկելի ապացոյց կրնային տալ՝ բեկանելու համար իր խորարմատ հաստատամտութիւնը:

Աւետարանի լուսանաճանչ էջերուն մէջ, Պետրոս իր ուրացումով եւ Թովմաս իր անհաւատութեամբ նուանեցին ախոյեանութեան համաշխարհային մրցանիշը, ստուերածելով իրենց առաքելականութեան շնորհազարդ կերպարը:

Յիսուս հասկցաւ Թովմասի հոգեկան անձկալի վիճակը եւ շտապեց ցոյց տալ անոր խաչելութեան հետքերը:

Առաքեալը ցնցուեցաւ եւ բոլորովին ազատուած անհաւատութեան կապանքներէն, ինկաւ Վարդապետին ոտքերուն առջեւ եւ հիասթափեց բացականչեց,

- Իմ Տէրս եւ Աստուածս:

- Թովմաս, դուն զիս տեսար ու հաւատացիր, երանի անոնց, որոնք՝ առանց զիս տեսնելու պիտի հաւատան:

Եւ Փրկիչը՝ առաւել շողարձակում տալու համար իր վերակենդանութեան, նստաւ եւ սեղանակից եղաւ անոնց ընթրիքին:

Առաքեալին ժամանակաւոր անհաւատութիւնը Յարուցեալին հանդէպ, բոլոր դարաշրջաններուն ունեցաւ եւ ունի այսօր ալ իր բիւրաւոր հետեւորդները:

Պատկառելի մտապաշարով իմացականութիւններ, անցնող քսան դարերու ընթացքին, կատաղօրէն հալածեցին քրիստոնէութիւնը, իսկ եռանդուն քարոզիչներ՝ իրենց յայրատ կիրքերուն եւ կծու հեզմանքին նշաւակ դարձնելով

Աւետարանական պատգամները եւ ճշմարտութիւնները:

Գրով եւ խօսքով, եւ զազրելի հրատարակութիւններով՝ սնապարծօրէն հռչակեցին իրենց անաստուածութիւնը:

Այսօր ալ՝ երրորդ հազարամեակի սեմին՝ կ'երեւան իրենց եսականութիւնը իտէալ ըրած սոփեստներ, սուտ մարգարէներ, մարդոց դիւրահաւատութիւնը շահագործող նիւթապաշտ ֆարոգիչներ, ոսկեհորթին ծնրադիր երկրպագուներ, հանրային ամպիոններէն եւ սրբատեղիներու բեմերէն, զԱստուած եւ Քրիստոսը խաբողներ, Խաչեալին անունով միլիոնաւոր տղարներ կը հաւաքեն եւ ոսկեպատ ապարանքներու մէջ, համագիշերային խրախճանքներով իրենց երջանկութիւնը կը տաղերգեն:

Եւ իրենց հաւատքի ու աղօթքի զօրութեամբ բուժուած հիւանդներ, փոխանակ Ս. Հոգիին ընծայելու իրենց շնորհընկալ զգացումները, Քրիստոսէն բանադրուած անարժան կրօնաւորներու ընչաքաղցութիւնը կը խրախուսեն իրենց ծափերով եւ խելահեղ կանչերով:

Լսեմք ըոպէ մը, Աստուծոյ եւ Քրիստոսի անունները անուրդի հանած այս բարոյագուրկ սոփեստներուն տարականոն արտայայտութիւնները, թէ ի՞նչ դիւային կերպեր կը գործածեն բազմութիւնները շահագործելու եւ անոնց ֆսակներուն... խղճահարութիւնը շարժելու:

- Դուք մի մտածէ՛ք, թէ ինչ գումար պիտի տաք եկեղեցիին: Աստուծոյ հարցուցէ՛ք եւ Ան կ'ըսէ՝ ձեզի նուէրին ֆանակը:

Ուրիշ մը՝ աւելի ճարտարախօս.

- Եթէ ձեր սրտի սիրագեղ զգացումներէն պիտի չբխի նուէրը եւ պիտի հաշուէք, թէ ո՞րքան պէտք է տաք, Այդպիսի նուէր մը արձագանգ չի գտներ երկինքի մէջ:

Ուրիշ մը՝ աւելի յանդուգն եւ անպատկառ,

- Եթէ եկեղեցի կու գաք, Աստուծոյ պատգամը կը լսէ՛ք եւ պնակին մէջ ձեր նուէրը չէ՛ք ձգեր, լաւ կ'ընէ՛ք եթէ տունը նստի՛ք ու եկեղեցի չգաք:

Բնական է, հայ սրբակեաց հոգեւորականին բերնէն չէ՛ք լսեր նման արտայայտութիւններ, որքան ալ՝ դրամին հրապոյրը շոյէ իր ցանկութիւնը: Լաւ գիտէ, որ հայ հաւատացեալը չի սիրեր իր կղերին վրայ տեսնել նիւթապաշտութեան շլացումը:

Դժբախտաբար, մերօրեայ դրամասէր մարդը՝ մոլութիւններէ վարակուած, չի նկատեր իր բարոյական սայթափումներուն ահաւորութիւնը: Բոլորովին կորուսեր է մթին գաղափարախօսութիւններու մէջ իր կեանքին ու նակատագրին շիտակ ուղղութիւնը եւ կ'ապրի ու կը շարժի մեղքին մահացու խայթերով:

Քառսը, զոր կը ստեղծէ անհաւատը իր հոգիին մէջ, միայն ինքը չէ, որ կը կրէ ատոր անկշռելի կորուստները, այլ՝ իրմէ դուրս կը պոռթկայ չարիքը ու կ'ընդգրկէ ամբողջ մարդկային հասարակութիւնը:

Կը տեսնեմք մեր շուրջը եւ ամէն տեղ երիտասարդութիւն մը, որ իր գարուն կեանքը չնանչցած՝ ալեւորութեան բարեւ կու տայ կենդանի մեռեալի մը վանողական կերպարով: Լոկ անուն մըն է հիմա, որ հաստատէ մարդոց մէջ իր գոյութիւնը:

Երբ հոգիիդ մէջ չես զգար Յարուցեալին հաւատքը ու չես ամրապնդեր վաղանցուկ կեանքիդ օրերը Յարութեան ուժով, այս հողեղէն կեանքը շատ կարճ պիտի թուի քեզի եւ դժբախտ օր մը յուսալքուած պիտի չուես այս մեղապարտ աշխարհէն, խզուած յաւիտեաններու երանութենէն:

Յարուցեալին հաւատաւով ոգեւորուած հաւատացեալը, որքան խորանայ ալեւորութեան մէջ, այնքան պիտի բոցավառի երիտասարդութեան աւիւնը իր մէջ:

Քրիստոնէութեան բշխմանը, Յիսուսի յարութեան իրողութիւնը հերքելու համար, յերկիրածոյ սուտերով ամբաստանեցին Առաքեալները, որպէս դիւրահաւատ եւ ցնորամիտ մարդիկ, որ յղացան յարութեան պարագան:

Եթէ աշակերտները իրենց իսկ աչքերով տեսած չ'ըլլային Տէրը եւ բոլորը միախռի չհաստատէին Անոր վերայայտնութիւնը, ինչո՞ւ յանձն պիտի առնէին մարտիրոսական չարչարանքներով կամաւոր նահատակութիւնը:

Ո՛րքան խելապակաս պէտք է ըլլայ մէկը, որ իր գարուն կեանքը ողջակիզէ նպատակի մը կամ իտէալի մը համար, որուն չի հաւատար:

Անհաւատութիւնը՝ ամենագոր եւ ամենակարող Արարչին հանդէպ գործուած ամենաբստմնելի ոճիրն է, որ երբեք չի ներուիր ո՛չ երկինքէն եւ ո՛չ ալ արտասուալից գղջումով:

Մեղքը այս ծանրակշիռ պարագային կը հասնի իր գագաթնակէտին: Եւ այս ահազոյցիկ հանգրուանին վրայ մեղանշողը կը կորսնցնէ իր հոգին ու քանականութիւնը եւ կը դառնայ մացառուտի վայրագ գագան մը:

Ժամանակակից անաստուածները չեն ուզեր տեսնել գերեզմանէն անդին Յարուցեալ Յիսուս մը, այլ՝ մահկանացու մեռեալ մը, հասարակ ուսուցիչ մը, հինաւուրց մարգարէ մը, եւ ոչ թէ այս

բոլորէն վեր ԿԱՏԱՐԵԱԼ ՄԱՐԴ ՄԸ ԵՒ ԿԱՏԱՐԵԱԼ ԱՍՏՈՒԱԾ ՄԸ:

Խաչը բերաւ յարութիւնը, խաչէն ծնաւ անմահութիւնը եւ Խաչը դարձաւ մեղքին դէմ մղուած եւ շահուած յաղթութիւններուն խորհրդանիշը:

Շատեր կ'ուզեն յարութիւնը, բայց կ'ուզեն, առանց խաչի զոհողութեան: Փրկութիւն կ'ուզեն, բայց առանց Դողգոթայի Անմեղ Դատապարտեալին:

Յարուցեալին հետ մեր հոգեկան ընդելուզումով, ո՛չ փորձութեան հրապոյրը պիտի գալթեցնէ մեզ Աւետարանով ջահաւորուած յաւերժութեան ճանապարհէն, եւ ո՛չ ալ աշխարհային սարսափները պիտի ցնցեն ու անձկոտեն մեր կեանքը: Պիտի ապրինք երկրի վրայ, յարութեան կեանքը, յարութենէն առաջ:

Անոնք որ այս մեղապարտ աշխարհը եւ երկրի ժամանակաւոր բարիքները կեդրոն դարձուցին իրենց անյագուրդ ցանկութիւններուն ու երկինքը զրկեցին իրենց սիրոյ նուիրաբերումներէն, շատ շուտ հրապարտեցան եւ աւաղելով իրենց վաղանցուկ երջանկութեան վրայ՝ փակեցին իրենց աչքերը խաւարակուռ յուսահատութեան մէջ:

Անոնք սակայն, որ խորապաշտ հաւատաւով սիրեցին զԱստուած, եւ Իր Որդւոյն յարութեան յոյսով գոտեպնդուած՝ հարթեցին իրենց ճակատագրին յաւերժութեան ճանապարհը, անցան երկրի մթին սահմաններէն դէպի երկնային լուսանաճանչ հորիզոնները եւ վախճանած արդարներու շփհոյլին մէջ գտան իրենց նոր կեանքին փառաւորումը:

ՎԱՐԴԱՆ Ա. ՔԶՆՅ. ՏԻԼԿԵՐԵԱՆ

ՅԻՍՈՒՍ ԻՐ ԲԱՐԵԿԱՄ ՂԱԶԱՐՈՍԻ ՅՈՒՂԱՐԿԱԿՈՐՈՒԹԵԱՆ

Անհուն Ջգաստութիւնն եւ անձնամատոյց Յիսուս Վարդապետ կարգ մը աշակերտներ ընտրելէ յետոյ հրաւիրուեցաւ հարսանիքի մը Կանա քաղաքին մէջ: Անթարգմանելի Մնունդ Յիսուս իր առաքելութեան ընթացքին հրաւեր ստացաւ բազմաթիւ նաշկերոյթներու եւ խնոյթներու: Ան չմերժեց սոյն հրաւերները ու աշակերտներուն հետ գնաց բազմազան հացկերոյթներու: Յիսուս իր Անձը ցոյց տուաւ մարդկային բոլոր դասակարգներուն մէջ, որովհետեւ իրեն համար միայն մէկ դասակարգ կար, ու այդ էր՝ ծառայութեան եւ զոհողութեան՝ կարիք ունեցողներու դասակարգը:

Անկիւնադարձ կերտող Յիսուս՝ ի՞նչ ներկայութեամբ ոչ թէ բան մը կը պակսեցնէր հիւրասիրողին քանակէն կամ կեանքէն, այլ բան մը կ'աւելցնէր: Օրինակ՝ Կանայի հարսանիքին, Ան բազմացուց փեսայի տան գինին, որպէս զի հարսնետրները ուրախանան: Փարիսեցիի մը տան մէջ, Ան ներում շնորհեց մեղաւոր կնոջ՝ Մարիամ Մագդաղենացիին եւ ան ուրախ ու շէնշող խիղճով մեկնեցաւ տուն:

Բարութեան մարմնացում Յիսուս ի՞նչ չփնտռեց հանդիսութիւն, հանոյք եւ խրախնամք, այլ ինք ստեղծեց եւ շնորհեց ուրախութիւն եւ խանդավառութիւն ուր որ գնաց: Ո՛չ միայն հրեւեանք եւ հանդիսութիւն ստեղծեց Ան, այլ նաեւ բժշկութիւն եւ առողջութիւն պարգեւեց բոլորին, եւ ալ աւելի՛ն, որ կը նշանակէ մեղքերու թողութիւնն եւ խղճի խաղաղութիւն: Ան ըսաւ իրեն ներկայացուած անդամալոյծին. «Որդեակ քու մեղքերդ ներուած են քեզի»: Միթէ կա՞յ աւելի մեծ հոգեկան ուրախութիւն

եւ սրտի խաղաղութիւն: Աստուծոյ սէրն ու ներումը կ'ազնուացնէ ու կը բարձրացնէ մարդկային ապրումը եւ Անոր յուսադրիչ խոստումը կ'ազատէ մարդը հիասթափութենէ: Այսպիսի յոյս մը կուգայ մի միայն Աստուծոյ վերջնական յաղթանակի հաւատքէն: Յիսուս իր յուսադրող ձայնով պատասխանեց Մարիամին, ըսելով. «Քեզի չ'ըսի՞, որ եթէ հաւատաս, Աստուծոյ փառքը պիտի տեսնես»: Յիսուս կը դիմաւորէ մեզ ալ, ու իր կենսախրախոյս նայուածքով կ'ըսէ.

«Որդեակ, յուսահատութեանդ եւ թերահաւատութեանդ գերեզմանին քարը մէկդի ըրէ»:

Կեանքի բոլոր ոլորտները քափանցող Յիսուս՝ իր աշակերտներով գնաց Գալիլիոյ ծովուն հեռաւոր մէկ ափը բժշկելու համար դիւահար մը, որ ենթարկուած էր անմարդկային կացութեան ու կը քնակէր գերեզմաններու մէջ...: Նոյնիսկ Յիսուս ի՞նչ ալ գնաց գերեզման: Մարդիկ ինչո՞ւ կ'երթան գերեզման: Մարդիկ գերեզման կ'երթան թաղելու կեանք մը: Յուդարկաւորութիւն մը, թաղում մը, ուղեկցիլ է ննջեցեալին մինչեւ գերեզմանատուն: Համայնական գերեզմանատունը այն վայրն է, ուր մահացողներն ու ողջերը կ'ողջագորութիւն հոգեպէս:

Նազովրեցի Յիսուս ինչո՞ւ չգնաց բժշկել իր Ղազարոս քարեկամը անոր հիւանդութեան ժամանակ, սակայն գնաց անոր մահուանէն վերջ: Մեր Տիրոջ ուշացումը ոչ թէ պատահականութիւն մը կամ դիպուած մըն էր, այլ Ղազարոսի թաղման ու անոր գերեզմանին առջեւ Յիսուս տալիք պատգամներ ունէր:

Պէտք է մոռնալ, որ Յիսուսի

իւրաքանչիւր իրագործումները կրթելու եւ դաստիարակելու համար էին աշակերտները: Կեանքի Հաց եղող Յիսուս, իր ուշացումով դաստիարակել ջանաց աշակերտները, թէ ի՞նչ պարտ են ֆարոգել հաւատացեալի մը յուղարկաւորութեան ժամանակ: Մարդեղութեան փրկարար Զօրութիւն՝ Յիսուս փառ գիտէր թէ Փարիսեցիք ի՞նչ դամբանական կը խօսին ննջեցեալի մը յուղարկաւորութեան: Ան գիտէր նաեւ Սադուկեցիներուն դաւանանքը, թէ մարդկային կեանքը վերջ կը գտնէ գերեզմանի կափարիչին փակումովը:

Յիսուսի հերոսական նկարագիրը Անոր հերոսական յուսադրումի՞ն մէջն էր, հետեւաբար թէ՛ որպէս երկնառաք Դաստիարակ աշակերտներուն եւ թէ՛ իր շուրջիններուն հաւատք մեքշնող, Ան իր յուսադրիչ ձայնով պատասխանեց Ղազարոսի հիւանդութիւնը տեղեկացնողներուն, ըսելով.

«Այդ հիւանդութիւնը մահաբեր չէ, այլ Աստուծոյ փառքին համար է, որպէս զի անով փառաւորութի Աստուծոյ Որդին»... Յով. ԺԱ. 4:

Ուրեմն որքա՞ն հոգեպարար են եւ յուսադրիչ կարգ մը փորձութիւնները եւ նեղութիւնները, որոնք կը պատահին մեզի: Անոնք կրնան ըլլալ անլուծելի զանգակներ խաւար մթութեան մէջ, որոնք աւետումներն են գալիք շէնշող Լուսաբացին: Կեանքը դժուարադարձ եւ դժուարաբոյժ է, բայց ոչ յուսահատական: Յիսուս կը մխիթարէ սգաւորները եւ թախծալից սրտերը: Յուսահատներուն յոյս կը ներշնչէ եւ բարոյապէս ինկածները ոտքի կը կանգնեցնէ: Ո՛վ թերահաւատներ, «խորագոյն վիշտի եւ յուսախաբութեան մէջ, կայ յոյս, եւ ահագնագօր ցաւի ու տառապանքի մէջ երբ տիեզերք կործանի ու ամայանայ յանկարծ, կա՛յ Աստուած»:

Յուսահատութեան, վիստակութեան ու յոյսի

զագաթնակէտին կանգնած էր կոյր Բարտիմէոս երբ Յիսուս կ'անցնէր Երիփովի փողոցներէն:

Յիսուս, Ղազարոսի մահը պատճառ սեպելով, ջանաց ցոյց տալ իր ապագայ եկեղեցիին, թէ Ան ի՞նչ պարտ է ֆարոգել յուղարկաւորութեան՝ մահուան տրտում-տխուր դագաղի մը առջեւ: Զրի գովասանքներ եւ տափակ խօսքեր աւելորդ են դագաղին առջեւ, որովհետեւ մահաբոյր դագաղին մէջ ամէն մեծութիւն եւ փառք կը մարին ու կը լռեն:

Ի՞նչ կը նշանակէ մահն ու յուղարկաւորութիւնը:

Ոմանց համար Անկենդան եւ ուղեկորոյս կամուրջ: Ուրիշներու համար անփախչելի վախճան եւ անէացում: Մահը մեր կեանքին ամենամեծ առեղծուածն է, ըստ երեւոյթին հակադրութիւնը մեր գոյութեան: Արդարադատ մահը իւրաքանչիւր մահկանացուն յարութեանէն յետոյ, իր արժանաւոր տեղը կը սահմանէ՝ փառք ու յաւերժութիւն, կամ կորուստ ու մոռացում: Կեանքը՝ կու տայ, սէրը՝ կը քաշի, մահը՝ միայն կ'առնէ: Հին Կտակարանի հաւատացեալներէն ոմանք կը հաւատային, թէ.

«Մարդոց որդիներուն պատահածը եւ անասուններուն պատահածը մէկ է: Մէկը ինչպէս կը մեռնի, միւսն ալ այնպէս կը մեռնի.

Ու ամէնուն շունչը մէկ է.

Եւ մարդը անասունէն աւելի բան մը չունի,

Վասն զի ամէնը ունայնութիւն է»...

Ժողովողի Գ. 19:

Մահը մեր կեանքի մեծագոյն կորուստը չէ: Մարդ իր մեծագոյն կորուստը կը կրէ երբ իր մէջ կը մահանայ ապրելու տենչը, մեղքի դէմ պայքարելու կամքը եւ

ծառայելու պատրաստակամութիւնը: Մահը նիւթէն եւ նիւթեղէնէն անդին չի կրնար անցնիլ: Մահը իր յատուկ կորուստի գօրութենէն զատ ունի նաեւ խորհրդանշանական իմաստ: Արքայութեան Դուռ եւ միօրորութեան Ակնադրբիր Յիսուս կ'ըսէ.

«Մի՛ վախճա՛մ անոցմէ, որ մարմինը կը սպաննեն, բայց հոգին սպաննել չեն կրնար. այլ դու՛ք աւելի վախճե՛ք անկէ, որ կրնայ գեհե՛նի մէջ կորստեան մատնել հոգին եւ մարմինը»... Մատթ. Ժ. 28:

Սոյն խորհրդանշանական իմաստը քաջայայտելու համար, Յիսուս այցելեց Բեթանիա գիւղը, Ղազարոսի մահուանէն չորս օր յետոյ: Դէպի Բեթանիա ճամբայ չելած, Տէր Յիսուս աննախընթաց խօսակցութիւն մը կ'ունեննայ աշակերտներուն հետ, ըսելով. «Ղազարոս մեռաւ, եւ Ես ուրախ եմ՝ ձեզի համար, որ հոն չէի, որպէս զի դուք Ինձի հաւատա՛ք»... Յով. ԺԱ. 15:

Յիսուս Քրիստոսի ուշանալը Ղազարոսի հիւանդութեան ատեն, ունի երկու դաստիարակչական նպատակ: Մին, լուսաբանել էր մահը, ու երկրորդ՝ սորվեցնել աշակերտներուն, թէ ի՞նչ ֆարոգուելու է յուղարկաւորութեան ու գերեզմանի մը առջեւ:

Անյոյս մահուան ու լուռ գերեզմանին կափարիչը քացող Յիսուս, Իր բարեկամ Ղազարոսի մահուան առթիւ ու անոր գերեզմանին առջեւ վկայեց, ըսելով.

«Ես իսկ եմ Յարութիւն եւ Կեանք»:

Վերոյիշեալ սոյն խօսքերը, որպէս կայծակնաբոց փայլատակումներ փարատեցին Մարթայի հոգեկան խաւարը: Ազաւոր Մարթա, ծնրադիր Յիսուս Մարգարէի Ոսկերուն առջեւ, լսեց շարունակութիւնը երկնայայտ պատգամին. «Ով որ կը հաւատայ Ինձի, թէպէտ մեռնի ալ, պիտի ապրի,

իսկ ով որ կենդանի է եւ կը հաւատայ Ինձի՝ յաւիտեան պիտի չմեռնի: Կը հաւատա՞ս ասոր» Յովհ. ԺԱ... 25:

Ի՞նչ միօրորական երկնացոյց երաշխիքներ եւ յուսադրիչ հաւաստիքներ կը ժայթքեն աստուածաւա՛մ Յիսուսի շրթներէն: Մարթա մոռցած է իր սուգն ու յուսահատութիւնը ու կը վազէ տուն ու քոչքը Մարիամի կ'աւետէ ըսելով. «Վարդապետը եկած է եւ քեզ կը կանչէ»:

Սիրելի հաւատացեալներ, մեզմէ իւրաքանչիւրին սուգի պահուն, երբ կը կարծենք թէ կորսնցուցած ենք մեր սիրելին, Վարդապետ Յիսուս կու գայ, ու մեզ կը կանչէ: Ան կը կանչէ մեզ, ո՛չ թէ մահուան եւ անէացման, այլ միօրորութեան եւ յուսադրութեան: Յիսուս Քրիստոս Կեանք է: Ան կը քաշի՛ւ եւ կու տայ, կը միօրորէ ու կը ֆաջալերէ: Ան կը բանա՛յ երկինքը ու կը յայտնէ գերեզմանէն անդինը: Յիսուս մեր Յո՛յսն է, մեր յաւիտեանական Կեանքը: Մեզ հողայնութենէ դէպի հոգեղինութեան փոխակերպող յաղթական Յարուցեալն է Ան: Ինչպէս Մարթային, մեզի՛ ալ կը խօսի, ըսելով.

«Քեզի չըսի՞, որ եթէ հաւատաս Աստուծոյ փառքը պիտի տեսնես»:

Մի միայն իրիկուան խաւար մթութեան մէջ ֆալոդներուն, սուգի եւ յուսահատութեան մէջ եղողներուն, կ'երեւի աստեղազարդ երկնակամարը: Աստեղազարդ գեղեցկութիւնը հո՛ն է, մեր ընելիքը միայն գլուխնիս վե՛ր առնել ու նայի՛լ է տեսնելու եւ հաւատալու համար, որ մեզմէ քաժնուողները չեն կորսուած: Ո՛չ որովհետեւ անոնք երկինք գացած են, այլ որովհետեւ մեռելոց յարութեան խոստումը կայ: Եթէ մեռնելով երկինք կ'երթան մարդիկ, ինչո՞ւ արդեօք ապրողներ մեռնիլ չեն ուզեր: Քրիստոս ո՛չ թէ մահուան

Դուռն է, այլ կեանքի՝ յաւերժական Յարութեան: Մարիամ երբ կու գայ ու կը տեսնէ Յիսուսը՝ կ'իյնայ Անոր Ոտքերուն ու կ'ըսէ. «Տէ՛ր, եթէ այստեղ եղած ըլլայիր՝ իմ եղբայրս մեռած չէր ըլլար»:

Յիսուս Իր Հոգիին զօրութեամբ միշտ մեր բովն է: Մե՛նք կը կարծենք թէ Ան կը բացակայի, կամ չլսեր մեզ, կամ չհետաքրքրուիր մեզմով: Երբ Յիսուս կը տեսնէ թէ Մարիամ կու լայ, եւ անոր հետ եղող հրեաներն ալ կու լան, երկնառաք Մարդեղութիւնն ալ կ'արտասուէ: Հրեաները երբ կը տեսնեն Յիսուսի լալը, կ'ըսեն. «Տեսէ՛ք, որչա՛փ կը սիրէր զայն»:

Յիսուս Քրիստոս ո՛չ թէ միայն ներկայ է մեր մօտ մեր սուգի ու նեղութեան օրերուն, այլ նոյնիսկ Ան կը մասնակցի՝ մեր սուգին ու կու լայ՝ մեզ հետ: Ան մասնակից է թէ՛ մեր ուրախութեան եւ թէ՛ մեր ցաւին: Յիսուս յուզուած Իր բոլ լացողներուն համար, կը հարցնէ. «Ո՞ր դրի՛ք Ղազարոսի մարմինը»: Սգակիրները կ'ըսեն Յիսուսի. «Տէ՛ր, եկո՛ւր եւ տե՛ս»: Յիսուս արտասուելով կու գայ գերեզման, որ փառայր մըն էր:

Յիսուս սէր էր Իր վարդապետութեան մէջ:

Սէր էր իր գործունէութեան մէջ:

Սէր էր իր չարչարաններուն մէջ:

Սէր էր նաեւ խաչին վրայ:

Ան Սէր է նոյնիսկ Ղազարոսի գերեզմանին առջեւ: Ան իբրեւ ճշմարիտ եւ սրտցաւ Բժիշկ, հոն գտնուողներէն ոմանց կը պատուիրէ ըսելով.

«Այդ փառը մէկդի՛՛ ըրէ՛ք»:

Գալիլիոյ ծովուն փոթորիկը հանդարտեցնող Յիսուս, կոյրին աչքերը բացող Մարգարէն միթէ չէ՞ր կրնար գերեզմանին փառը մէկդի ընել: Ինչո՞ւ հրամայեց որ ուրիշներ մէկդի ընեն փառը: Մարդկային՝ կենցաղավարութեան

եւ որոշումներու մէջ կա՛ն հարցեր ու վեճեր որոնց չուզեր դպչիլ Յիսուս: Ան՝ իր աստուածագոր կարողութեամբ, չուզեր դպչիլ մեր ազատ կամքին: Աստուած մարդ արարածը անասուններուն դասակարգէն վեր դրած է: Եթէ միջամտէ մեր ազատ կամքին, մեզ ալ ստորադասած կ'ըլլայ կենդանիներու եւ չորփոտանիներու համակարգին: Աստուած կ'ուզէ մե՛ր համագործակցութիւնը Իր ծրագրի իրագործումին մէջ: Ոչ թէ որովհետեւ Ինք անկարող է, այլ որովհետեւ մեզ կը սիրէ ու կը ջանայ մեզ Իր որդիները ընել:

Յիսուս «Իր իսկ ստեղծած աշխարհը եկաւ, բայց Իր իսկ ստեղծած մարդիկը զինք չընդունեցին: Իսկ Ջինք ընդունողներուն եւ Իրեն հաւատացողներուն իշխանութիւն տուաւ Աստուծոյ որդիներ ըլլալու» Յով. Ա. 11-12:

Տրդ-ճրդ դարերու փիլիսոփայ՝ Դաւիթ Անյաղթ, Նեոպլատոնականութեան հետեւորդ «Կամփ ազատութիւն»ը կը դիտէ որպէս կատարելութեան համար մարդու մղած պայքարի անհրաժեշտ բաղադրամասը: Մարդ արարածներուն շնորհուած ազատ կամքը, աստուածային մասնիկը, պարտ էր որ ապացուցուի, նախ քան որ մարդ էակ արժանանայ յաւիտենական կեանքի: Մարդիկ որքան ալ նախասահմանումով մը ծնած ըլլան, իրենց կամքով եւ վճռակամութեամբ յաճախ կրնան հակադրել նախասահմանեալ ճակատագրի մը պարտադրանքներուն եւ փոխել անոնց ընթացքը: Ոչ ոք իրաւունք ունի ըսելու թէ ճակատագրականութիւնը անձի մը մտքէն աւելի հզօր է: Որքան աւելի կատարեղագործուին, այնքան աւելի կը խուսափին ճակատագրէն:

«Խնդրեցէ՛ք Աստուծմէ եւ պիտի

տայ ձեզի, փնտռեցէ՛ք եւ պիտի գտնէ՛ք, բախեցէ՛ք եւ պիտի բացուի ձեզի: Որովհետեւ խնդրողը կը ստանայ, փնտռողը կը գտնէ եւ բախողին առջեւ դուռը պիտի բացուի»: Ղուկ. ԺԱ. 9:

Վերոյիշեալ գեկոյցը եւ յայտարարութիւնը մարդու նակատագիրը կը չէզոքացնէ ու ազատ կամփի գործածութիւնը կը զօրացնէ: Մարդ այլեւս իր կոյր նակատագրին ստրուկը դառնալէ կը դադրի, որովհետեւ իր խնդրանքով, իր թակելով ու իր փնտռելու ազատ գորութեամբ կրնայ փոխել իր նախասահմանուած կարծեալ վիճակը:

«Եւ անոնք որ դպան՝ թշկուեցան» Մարկ. Զ.56: Անոնք որոնք ուզեցին փոխել իրենց նակատագիրը, կրցան բարեւաւել զայն:

Յիսուս ինչո՞ւ գնաց մինչեւ Ղազարոսի գերեզմանը, չէ՞ որ ան չորս օրուայ մեռած էր: Յիսուս՝ իրեն հաւատացողին համար, «մեռաւ» բառին փոխարէն «ննջեց» բառը կը գործածէ: Ան ըսաւ աշակերտներուն. «Մեր բարեկամը՝ Ղազարոս, ննջեր է, սակայն երթամ արթնցնեմ զայն» ԺԱ. 11: Մարմինին համար պատահած մահը՝ բուն է, որովհետեւ մահկանացութիւնը կեանքի մը մէկ ակնթարթն է ժամանակի տեւողութեան մէջ: Բուն մահը հոգիին՝ մահն է: Ղազարոսին վաղահաս մահը անլուր սուգի մատնած էր իր հարազատ բոյրերը:

Յիսուս դէմ դիմաց կը գտնուէր մահուան հետ Ղազարոսի գերեզմանին առջեւ, ու կ'իմանար մահուան դարաւոր յոյսորտանքը որ կ'ըսէր.

«Ո՛վ մարդ, ո՞ւր է բուն կեանքդ, ե՛ս եմ բուն վախճանդ»:

Յիսուս չդիմանալով չար մահուան ամբարտաւան ինքնագովութեան, բացաւ իր օրհնեալ Շրթները եւ մխիթարեց մարդկութիւնը հետեւեալ խօսքերով.

«Պիտի գայ ժամանակ, երբ բոլոր անոնք որ գերեզմաններու մէջ են՝ պիտի լսեն անոր Զայնը եւ դուրս պիտի ելլեն, անոնք որ բարի գործեր ըրած են՝ կեանքի յարութեան համար, իսկ անոնք որ չար գործեր ըրած են՝ դատաստանի յարութեան համար» Յով. Ե. 28:

Յիսուս նայեցաւ իր շուրջը, դիտեց իւրաքանչիւր սգաւորը, արտասուողը եւ թերահաւատը ու քաղցր քաջութեամբ ըսաւ Մարթայի.

«Քու եղբայրդ յարութիւն պիտի առնէ»: Ու երբ ան տակաւին կը թերահաւատէր, Յիսուս կրկին ըսաւ անոր.

«Ես եմ Յարութիւնը եւ կեանքը»:

Վեհապանծ Յիսուսի սոյն խօսքերը շփոթութեան մատնեցին շուրջիները որոնք շատ էիչ բան հասկցած էին ցարդ: Երբ անոնք վերցուցին քաղցր, Յիսուս աչքերը վեր բարձացուց դէպի երկինք եւ ըսաւ. «Հա՛յր, շնորհակալութիւն Քեզի՛ որ լսեցիր զիս: Դիտեմ որ միշտ կը լսես զիս. բայց ինչ որ այժմ կ'ըսեմ՝ շուրջս գտնուող ժողովուրդին համար կ'ըսեմ, որպէս զի անոնք հաւատան թէ Դուն ղրկեցիր Ձիս»: Սոյն աղօթքէն յետոյ, կեանք Բաշխող Յիսուս դարձաւ դէպի մահացեալ մարմինն ու գոչեց, ըսելով. «Ղազարո՛ս, ելի՛ր, դո՛ւրս եկուր»:

Եւ մեռելը ելաւ կապուած ոտներով, ձեռքերը երիզներով ամրացած եւ երեսը վարշամակով փաթթուած: Յիսուս ըսաւ իր շուրջիներուն. «Արձակեցէ՛ք զայն եւ թողէ՛ք որ երթայ»: Կալանաւոր ու մահէն առեւանգուած Ղազարոս դուրս ելաւ մահուան ճիրաններէն ու սարսափահար մահը փախաւ հզօրաշեշտ Կեանքի Անձնաւորեալ ներկայութենէն:

Հաւատացեալի մը յուղարկաւորութիւնը մեծագոյն պատեհութիւնը ըլլալու է օրուան քահանային որ պանծացուի ու փառաբանուի Մեռելոց Յարութիւնն ու

Քրիստոսի տարած յաղթանակը մահուան վրայ: Այսօր, ո՛չ միայն անհաւատներ կարիք ունին իմանալու Քրիստոսի տարած յայտնաբերած յաւիտենական կեանքը, այլ նաեւ թերահաւատ հաւատացեալները: Համայն մարդկութիւնը կը լռէ մահուան անիմանալի եւ ահագնազօր ներկայութեան եւ խորհուրդին առջեւ:

Պօղոս առաքելի Քրիստոսը, Յիսուս Նազովրեցին չէր միայն, այլ Բարձրեալը, հզօր աստուածային անձնաւորեալ Հոգին, որ մահուան իշխանութիւնը խորտակեց: Մահուան եւ մեղքի իշխանութիւնը խորտակող Քրիստոս կենդանի է իբրեւ Ոգի, ու կ'ապրի հաւատացեալներուն հոգւոյն մէջ: Յիսուս Քրիստոս յաղթեց մահուան սորվեցնելով աշխարհի, թէ մեղքը աւելի մահաբար է քան որդը, եւ թէ հոգւոյն սրբութիւնը միակ զմուռն է, որ կը պահպանէ մարդը ապականութենէ եւ կ'երաշխաւորէ անոր յաւիտենական կեանքը:

Քրիստոսի եկեղեցին բարձրագլուխ եւ անյողդողդ կանգնելու է մահուան դաճաղին առջեւ ու որոտագին գոչելու է.

«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»:

Ինչո՞ւ, որովհետեւ մահուանէ անդին հեռուն, հաւատացեալի մը համար կայ հոգեւոր հայրենիք, մեռելոց յարութեան խոստովմ, իսկ անհաւատի մը համար անբարբառ անծանօթ վայր մը եւ գաղտնի մղձաւանջ: Քաջ նահատակ Պօղոս առաքել կ'ըսէ.

«Ինչպէ՞ս ձեր մէջէն ոմանք կ'ելլեն ըսելու՝ թէ «Մեռելներու յարութիւն չկայ», ուրեմն Քրիստոս ալ յարութիւն չէ առած, եւ եթէ Քրիստոս յարութիւն առած չէ՝ զուր է մեր քարոզութիւնը, զուր է նաեւ ձեր հաւատքը»:

Գերեզմանին ու մահուան առջեւ, հաւատացեալ Քրիստոնեայի մը յաղթական մաղթերգը ըլլալու է հետեւեալը.

«Ո՞ւր է, մահ, քու յաղթութիւնդ.

Ո՞ւր է, դժոխք, քու խայթոցդ»:

«Ինչպէս որ հողեղէնին պատկերը առինք, այնպէս ալ պիտի առնենք երկնաւորին պատկերը: Պիտի նորոգուինք յանկարծակի, ակնթարթի մը մէջ, վերջին փողի ատեն, քանի որ փողը պիտի հնչէ, եւ մեռելները յարութիւն պիտի առնեն առանց ապականութեան, մենք ալ պիտի նորոգուինք. քանզի պէտք է որ այս ապականութիւնը անապականութիւն առնէ, եւ այս մահկանացու գոյութիւնը՝ անմահութիւն» Ա. Կորնթ. ԺԵ. 49-55:

ԱԼ ՊԷՌ ՆՈՐԱՏՈՒՆԿԵԱՆ

ՄԻ ՀՊԱՐՏԱՆԱՐ

Հպարտութիւնը ծանր եւ անբաղձալի մեղք մըն է: Մեր Եկեղեցւոյն մէջ, հպարտութեան մեղքը եօթը մահացու մեղքերուն առաջինը կը նկատուի: Հպարտ անձը նոյնիսկ ոչ կրօնական ընկերութեան մէջը ատելի անձ մըն է: Շատերս հպարտ անձին համար «Քիթը վեր մէկն է» կ'ըսենք եւ կը ջանանք անկէ հեռու մնալ:

Սուրբ Պօղոս Առաքեալ հպարտ անձը կը զգուշացնէ եւ կ'ըսէ. «Մի հպարտանար այլ երկիր»: Հին Ուխտի մարգարէները, հպարտութեան դէմ նոյնքան զօրաւոր փարզութիւն ըրած են, պախարակելով բոլոր ամբարտաւան թագաւորներն ու իշխանները: Դաւիթ մարգարէի սաղմոսերգութիւնները լեցուն են հպարտութեան մեղքին դէմ արտասանուած խոստովանութիւններով: Մեր Տէրը Յիսուս Քրիստոս անգամ հպարտութեան դէմ խօսած է ըսելով. «Ով որ կ'ուզէ մեծ ըլլալ, պարտի միշտ պզտիկ ըլլալ»:

Եկեղեցին հպարտութիւն ըսելով կը հասկնայ մեծամտութիւն, սնապարծութիւն, անբարտաւանութիւն, գորոգութիւն, խրոխտութիւն եւ նոյնիսկ անիրաւութիւն եւ անարդարութիւն:

Հպարտութեան շատ մը պարագաներ կան որոնք անշուշտ բոլորովին անվնաս են եւ մեղքի կարգը չեն անցնիր: Վերջերս մեծահռչակ թերթ մը հայերու մասին երկարապատում յօդուած մը հրատարակեց «Հպարտ Հայերը» մակդիրին տակ: Ամէնքս ալ առանց մի որեւէ խղճահարութեան ուրախացանք եւ հոգեւին հպարտ զգացինք:

Պարագաներ ալ կան ուր հպարտութիւնը անհրաժեշտ է: Այսինքն մարդս պէտք է երբեմն հպարտ զգացումներ ունեցայ իր առողջութեանը

համար: Հոգեբան եւ խրատատու բժիշկներ չեն ուզեր որ մարդս անհպարտ, անյոյս եւ տառապեալ հոգեվիճակ մը ունենայ: Անոնք չեն ուզեր որ որեւէ մէկը ինքն իր անձին հանդէպ ստորին եւ անբարի զգացումներ սնուցանէ: Ընդհակառակը անոնք կը խրատեն որ մարդս իր անձը միշտ ալ թանկագին եւ պիտանի նկատէ, հոգ չէ թէ նման զգացումներ զինք հպարտութեան սահմանները առաջնորդեն: Արդէն մեր կրօնին մէջն ալ յուսահատութիւնը այնքան վնասակար մեղք մըն է որքան որ հպարտութեան մեղքը: Սուրբ Պօղոս Առաքեալ ինք անգամ ըսած է. «Ոչ ոք իր անձը կ'ատէ, այլ կը սիրէ եւ կը խնամէ զայն»:

Հպարտութիւնը մահացու մեղքի կը վերածուի այն պարագային երբ հպարտութեան ետին կը պառկի եսին սէրը միայն: Նաեւ երբ հպարտութեան ետին կը պահուրտի այլոց հանդէպ ատելութիւն, թշնամութիւն, ոխակալութիւն եւ վնասարարութիւն:

Փարիսեցին իր եսամոլութեամբ այնքան կուրացած էր որ Աստուծոյ տաճարին մէջ իր ցեղակիցն ու դրացին «շուն» անուանեց: Փարիսեցին այդ սնապարծութիւնը սակայն եղաւ նաեւ իր դատապարտութեան պատճառը: Եւ Աստուած այդ «շուն» անուանուած մեղաւորը արդարացուց եւ անտես ըրաւ Փարիսեցին: Քանի ֆանիներս այսօր ալ Փարիսեցիներուն մեղքէն վարակուած կ'ըլլանք, երբ մեր ներսիդին կոյր ատելութիւն կը սնուցանենք տարբեր գոյն, ազգութիւն կամ կրօն ունեցող անձանց հանդէպ:

Հպարտութեան եւ անբարտաւանութեան մեղքը իր գագաթնակէտին հասած կ'ըլլայ երբ մարդս կը խորհի թէ,

ինքն ալ աստուած մըն է եւ կամ Աստուծոյ պէտքը չունի: Սատանային գործած մեղքը այսպիսի մեղք մըն է եւ կամ Աստուծոյ պէտքը չունի: Սատանային գործած մեղքը այսպիսի մեղք մըն էր: Եւ ահա այսպիսի մահացու մեղք մըն է բոլոր չար, անիրաւ, անաստուած եւ

անբարի մարդոց սնուցած հպարտութիւնը: Հպարտ մարդոց վախճանը կործանում է: «Տէր անբարտաւանից հակառակ կայ» ըսած է Սուրբ Գրքը: Եթէ հպարտանալ կ'ուզենք հպարտանանք Աստուծմով:

ԿԱՐԷՆ ՔԶՆՅ. ԿՏԱՆԵԱՆ

ՇՆՈՐՀԱՒՈՐԱՆՔ

Ս. Զատկուան առիթով, շնորհաւորանքի գիրքեր եւ հեռագրեր առաքուեցան Հոգեւոր ու Կառավարական պետերուն եւ Առաջնորդներուն, որոնց շնորհաւորագիրքերը ստացած է Պատրիարք Սրբազան Հայրը.-

- Ամենայն Հայոց Հայրապետ, Նորին Ս. Օծուքին Տ. Տ. Գարեգին Բ. Կաթողիկոսին.

- Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Վեհափառ Հայրապետ, Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Արամ Ա. Կաթողիկոսին.

- Հռոմէական Կաթոլիկ եկեղեցւոյ Քահանայապետին՝ Նորին Սրբութիւն Յովհաննէս Պօղոս Բ. Պապին.

- Մոսկուայի եւ Ռուսիոյ Օրթոտոքս եկեղեցւոյ Ամեն. Տ. Ալէքսէյ Բ. Սրբազան Պատրիարքին.

- Թուրքիոյ Հայոց Ամեն. Տ. Մեսրոպ Բ. Մութաֆեան Սրբազան Պատրիարքին.

- Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան Նախագահ Տֆթ. Միխայէլ Եսայեանին.

- Թեմակալ Առաջնորդներուն, Պետական եւ Ազգային Հաստատութեանց ղեկավարներուն.

ՇԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷՃՄԻԱԾԻՆ

SUPREME PATRIARCH
CATHOLICOS
OF ALL ARMENIANS
MOTHER SEE OF HOLY ETCHMIADZIN

Թիվ 241

Սուրբ Զատիկ 2002թ.

ԱՄԵՆԱՊՈՍԻԿ

Տ. ԹՈՐԳՈՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

ԵՐՈՒՍԱԴԵՄԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

Երուսաղեմ, Իսրայել

Ամենապատիվ Սրբազան Պատրիարք,

Մարդացյալ Փրկչի Հրաշագարդ Հարության բարի ավետիսով ամենայն հայոց Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից բերում ենք Քրիստոսավանդ սիրո Մեր ողջույնն ու շնորհավորանքները Ձեզ, Տիրախնամ Աթոռիդ ուխտապահ եկեղեցականաց և համայնքային վարչության բարեջան անդամներին:

Քրիստոսի Հրաշափառ Հարությունը, որ առանցքն է քրիստոնեական մեր հավատքի և մահվան դեմ կյանքի հաղթանակի կենսապարզ խորհրդով 2000 տարի լույս ու հույս է խնկարկել հայրենի մեր կյանքում, այսօր վերստին՝ ազգային ու եկեղեցական կյանքից ներս ծառացած մարտահրավերների ու դժվարությունների առջև, հաղթանակի վստահությամբ ապրելու նոր կամք ու ոգեշնչում է բերում հայորդյաց հոգիներին:

Հուսացյալ ենք, որ Փրկչի ամենակենցույց Հարությամբ կարող պիտի լինենք, իբրև «Տիրոջ այգու մշակներ», հայրենաբնակ ու աշխարհասփյուռ մեր զավակների ուժերի մեկտեղմամբ իրականացնել ավելի լավ կյանք ժառանգելու Տիրոջ խոստումը և մեր ժողովրդի պատմությունը ուղղորդել արդարության, խաղաղության և առաջընթացի շավիղներով:

Մեր հայցն ու մաղթանքն է, որ Փրկչի Հարության կենսապազ և շնորհները առատապես բաշխվեն ազգերին ու ժողովուրդներին, եկեղեցիներին, իշխանություններին ու պետություններին, որպեսզի համայն աշխարհում թագավորեն երջանկությունը, համերաշխությունը ու ապահովությունը:

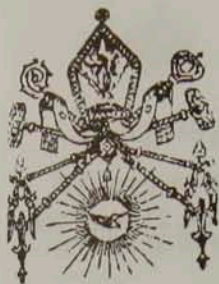
Ամենապատիվ Սրբազան Պատրիարք, «Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց» երկնածայն օրհներգությունը Մեր շուրթերին՝ համայն հայոց Միածնաէջ Սուրբ Տաճարում աղոթք ենք բարձրացնում առ Աստված՝ հայցելով Հարուցյալ Փրկչի հանապազ օրհնությունն ու հովանին Ձեզ, Բարեխնամ Աթոռիդ հոգևոր սպասավորներին, եկեղեցական վարչությանց պատվարժան անդամներին, հավատավոր Մեր զավակներին, որպեսզի Տիրոջ Հարությամբ շնորհազարդված հայոց համայնքներում ու օջախներում մշտամնա բնակություն հաստատեն սերն ու բարությունը, հույսն ու լավատեսությունը:

Թող Ամենախնամ Տերը զորակից ու աջակից լինի Ձեզ՝ պարգևելով բեղմնավոր գործունեություն՝ ի պայծառություն Ձեր Աթոռի, հուրախություն զինվորյալ միաբանության և ի մխիթարություն բարեպաշտ հավատացյալ հայորդյաց:

Եղբայրական սիրո ողջունիվ,
աղոթարար՝

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

ԱՆԹՈՆԻԱՍ - ԼԻԲՆԱՆ

118/02

Ս. Զատիկ, 2002

Անթիպոլիս,

Ամենապատիւ
Տ. Թորգոմ Արքեպսկ. Մանուկեան
Հայ Պատրիարք Երուսաղէմի
Երուսաղէմ.

Սիրեցեալ եղբայր ի Քրիստոս,

Տեսան մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի Յարութեան խորհուրդով լեցուն այս օրերուն, Անթիլիասի Մայրավանքէն եղբայրական ոգիով եւ քրիստոնէական ջերմ սիրով կ'ողջունենք Ձերդ Սիրելութիւնը եւ Սրբոց Յակոբեանց ուխտեալ միարանութեան բոլոր անդամները:

Յարութեան տօնը գերազանցօրէն լոյսի ու յոյսի տօնն է: Քրիստոս իր երկնային լոյսով յաղթեց դերեզմանի խաւարին եւ իր աստուածային լոյսով մարդկային կեանքին առջեւ բացաւ յաւիտեանական կեանքի ճանապարհը: Այդ լոյսով լուսաւորուած ու յոյսով զօտեւելդուած Քրիստոսի աշակերտները Աստուծոյ Որդւոյն հրաշափառ Յարութիւնը տարին աշխարհ, գայն դարձնելով քրիստոնէական եկեղեցւոյ հիմնաքարը, անոր հաւատին աղբիւրը եւ առաքելութեան առանցքը:

Մեր եկեղեցւին եւս Քրիստոսի Յարութեամբ հզօրացած մեր ժողովուրդի կեանքին մէջ դարձեալ շարունակ եղաւ տարածիչը Քրիստոսի յարութենէն ճառագայթող լոյսին ու յոյսին: Իր կեանքի խաւար ճամբաներուն դիմաց մեր ժողովուրդը այդ լոյսով լուսաւորուեցաւ, իր կեանքի դժնդակ պայմաններուն մէջ այդ լոյսով զօրացաւ ու քաջ դէպի յաւերժութիւն: Այսօր եւս մեր եկեղեցին կոչուած է դառնալու լոյսի ու յոյսի ջահը հայրենիքի ու աշխարհատարած մեր ժողովուրդի կեանքի ճամբաներուն վրայ:

Քրիստոսի հրաշափառ Յարութեան տօնին առիթով Մեր մաղթամբն է որ Ամենաբարին Աստուած Ձեզի պարգեւէ քաջաողջութիւն եւ բազմառատ արդիւնաւորութեամբ պսակէ Ձերոյ եղբայրութեան ամբողջանուէր ծառայութիւնները՝ յօգուտ միւր Սուրբ եկեղեցւոյ եւ հաւատացեալ ժողովուրդին:

Եղբայրական ջերմ սիրով,

Արքեպիսկոպոս
Արամ Ա.

ԱՐԱՄ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

SECRETARIAT OF STATE

N. 510.605

From the Vatican, 25 April 2002

Your Beatitude,

His Holiness Pope John Paul II was pleased to receive the Easter greetings which you graciously sent, and he has asked me to convey his heartfelt thanks.

Rejoicing with you in the light of Easter, His Holiness prays most fervently that the peace of the Risen Lord, who slept in the silence of death and wakens us now to new life, will come upon you and those entrusted to your pastoral care, especially in these days of distress for Jerusalem and the Holy Land. For it is Christ alone who brings "lasting salvation to mankind, so that the world may see the fallen lifted up, the old made new, and all things brought to perfection, through him who is their origin" (*Roman Missal*).

Echoing the ancient Christian cry, "Christ is risen! He is risen indeed, alleluia!", I extend to Your Beatitude the fraternal good wishes of His Holiness that the Easter celebrations of the Armenian Apostolic Church in Jerusalem will be full of the joy which death cannot destroy, and I commend you and your people to the intercession of Saint James and the unfailing protection of Mary, Mother of God.

With sentiments of deep esteem, I remain

Yours sincerely in Christ,

+ *Angelo Card. Sodano*

Secretary of State

His Beatitude
Torkom Manoogian
Armenian Patriarch of Jerusalem
Saint James Monastery
P.O. Box 14235
IL-91141 Jerusalem

**Патриарх
Московский
и всея Руси**

119034 Москва, Чистый пер., 5

**ЕГО БЛАЖЕНСТВУ,
БЛАЖЕННЕЙШЕМУ ТОРКОМУ II,
АРМЯНСКОМУ ПАТРИАРХУ ИЕРУСАЛИМА**

Ваше Блаженство!

Светло празднует Воскресение Господа нашего и Спасителя Иисуса Христа и приобщаясь всемирной пасхальной радости, приветствую Вас словами вечного жизнеутверждающего свидетельства:

ХРИСТОС ВОСКРЕСЕ!

“Ныне вся исполнишася света, небо и земля и преисподняя; да празднует убо вся тварь востание Христово, в немже утверждается”. В благоговейном трепете и ликующем славословии перед тайной Воскресения торжествует ныне Церковь Христова Святую Пасху. “Смерть! где твое жало? ад! где твоя победа?” (Ос. 13, 14). Вслед за пророком Осией и апостолом Павлом мы озарены надеждой, что Всемогуший Бог “воскресит и нас силою Своею” (1 Кор. 6, 14), дабы войти нам в радость Господа нашего (Мф. 25, 23).

В эти радостные дни, с любовью и пасхальным целованием поздравляя Вас, от всей души желаю Вам всегда радоваться, непрестанно молиться, за всё благодарить (1 Фес. 5, 16-18) и неизменно пребывать в немеркнущем свете Христова Воскресения. Да сохранит и укрепит Вас Господь, преумножая Ваши силы, на многая и благая лета!

С любовью о Христе Воскресшем

ПАТРИАРХ МОСКОВСКИЙ И ВСЕЯ РУСИ

Пасха Христова
2002 г.
Москва

ՊԱՏՐԻԱՐԲՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

Ստանկուլ, 30 Մարտ 2002
թիվ 5027

Նորին Շնորհազարդ Տերութիւն
ՏԵՐ ԹՈՐԳՈՍ Բ
Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի
Սուրբ Երուսաղէմ

Ամենապատիւ Տէր,

Ս. Չատկուան արշալոյսին այս տարի եւս հոգեւոր անխառն հրճուանքով կ'երգենք Ս. Ներսէս Լամբրոնացիի յօրինած տողերը. «Այսօր Չատիկ մեր գենմամբ Զրիստոսի. արասցուք տօն ցնծութեամբ նորոգեալքս ի հնութենէ մեղաց ասելով. ԶՐԻՍՏՈՍ ՅԱՐԵԱՒ Ի ՄԵՌԵԼՈՑ»:

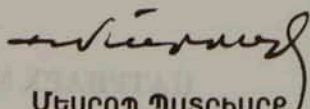
Այսօր կը յիշենք նաեւ Ս. Պօղոս Առաքեալի խրատականը, ըստ որում՝ Չատկական ուրախութիւնը լրիւ ապրելու համար, հարկաւոր է ազատիլ «հին խմոր»էն ու ամբողջութեամբ նոր գանգուած մը ըլլալ, հիմնուելով անկեղծութեան եւ ճշմարտախօսութեան վրայ (Ա Կորնթ. Ե.6-8): Հոգեւոր նորոգութեան սոյն գաղափարով համակուած հայ տացեալը անգամ մը եւս առիթ կ'ունենայ անդրադառնալու, որ Զրիստոսով է որ նորոգեցաւ խաւարէ դէպի լոյս, մահէ դէպի կեանք, ապականութենէ՝ անսպառնալիք խաւարէ, եւ անգիտութենէ դէպի Աստուածային գիտութեան ճշմարտութիւն:

Ս. Չատկի հրաշանորոգ օրերուն, կը մաղթենք եւ կ'աղօթենք, որ Բարձրեալն Աստուած Ձերդ Ամենապատուութեան պարգեւէ քաջառողջ եւ երկար կեանք, բազմամեայ եւ արեւշատ գահակալութիւն:

Այսու գրիւ Ձերդ Ամենապատուութեան կը փոխանցենք նաեւ Պատրիարքական Աթոռոյս հոգեւորական դասուն, խորհրդականներուն, համայնքային եւ եկեղեցական վարչութեանց եւ հաւատացեալ ժողովուրդի սիրոյն եւ ակնածանաց հաւաստիքը:

Մատչիմք խոնարհ աղօթակցութեամբ եւ եղբայրական սիրոյ ողջունիւ, աւետելով.

Զրիստոս յարեաւ ի մեռելոց.
Օրինեալ է յարութիւնն Զրիստոսի:

ՄԵՍՐՈՊ ՊԱՏՐԻԱՐԷ
ՀԱՅՈՑ Կ.ՊՈԼՍՈՑ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՔՆԱՐՍ ԵՐԲԵՄՆ

Քընարս երբեմն, կամ յանախ, յօրինելու տեղ երգեր՝
Քարոզախօս կը դառնայ. կը սըխալին բայց մարդիկ,
երբ կը կարծեն թէ այլեւս՝ ֆերթողագիր մը չե՛ս դուն.
Բանաստեղծը, ինչպէս եւ, հեղինակները տարբեր,

Գըրիչն իրենց կը թաթխեն այս բարդ կեանքի մեղանին,
երբ կ'ըստեղծեն ե՛րգ մը նոր, մեղեդի՛ մը նրբերանգ.
Անոնք կու տան աշխարհի՛ն՝ իրենց պատգա՛մը ուրոյն,
Քարո՛ղ ըլլայ այդ թէ ա՛յլ՝ տարագներո՛ւ նըմանի:

Մարդիկ ունին նախընտրա՛նք, բայց ֆերթողը իսկական
Պէտք չէ՛ ըլլայ ենթակայ նախընտրանքին մարդերու,
Թէ՛ իսկ ըլլան անոնց մէջ ֆննադատներ ինքնակոչ
եւ կամ իրա՛ւ, հասկըցող, ֆննադատներ արուեստի:

Արուեստագէտն ի վերջոյ, պէտք չէ՛ իջնէ, եւ չ'իջներ
Ընթերցողին, այլ զայն ի՛ր մակարդակի՛ն կը բերէ.
Իսկ բանաստեղծն ալ պարտի, իր գեղումով ֆնարական,
Քարոզանման թէ ըլլայ, բարձրացընել ընթերցողն,

Որքա՛ն ալ խիստ զայն դատեն, ի՛նչ ալ ըսեն անոր դէմ.
Սակարկութիւն չը կայ հոս, ո՛չ ալ փառքի որոնում,
Այլ ո՛ւժը այն որ կ'ընէ զայն ինքզինքի՛ն հետ ներդաշն,
Կը բաւէ որ բանաստեղծն ըլլայ գիրին մէջ ներկայ:

ԱՆԵԼ

ԱՅՍՕՐ ԱՆՃԱՌ

(Տ-Ք)

Տ.

Ձեռքի տեղ ձեռքն էր տարածած,
 Ոտքերու տեղ ոտքն ուղղապես,
 Դառն փայտին տեղ փայտ մ'անգին...
 Տեղի տրուաւ մահը կեանքին,
 Խաչուած հետ զոյգ, մ'անօրինի
 Օրէնդսդիրն մերկ հոլանի՝
 Մինչ կոյրերը աչք կը փակեն՝
 Կը ճանչցըւի աւտղակէն:

Ր.

Ինքն արեւու ժամերուն երբ
 Տիւն մըթայուց զիշերակերպ՝
 Ըստուերն ձրգեց քօղ մեկնութեան
 Որ չըտեսնէ աչքն անարժան.
 Նըսեմացաւ կէսօրն անգամ
 Երբ մեղքերով մեռաւ Ադամ,
 Իսկ լոյսն իննին ծագեց անամպ
 Երբ լուծուեցաւ մահն Իր մահուամբ:

Յ.

Յաւի արյունք կը ցօղէր տաք
 Հէք Տիրամայրը խաչին տակ,
 Երբ Միածին Որդին իր դէմ
 Կ'աղաղակէր՝ « Ծարաւի եմ »,
 Քացախ տըլին Անոր՝ որ մին
 Դեռ բըզխեցուց մէջ Նդեմին,
 Ու Քարէն ջուր խըմցուց առատ
 Ցասկոտ ցեղին այն ապիրատ:

Ի.

Նրեքն էր ժամն երբ Օձն կըծեց
 Միտքն Եւային՝ մեր Մօրը մեծ,
 Վեցն էր՝ ինկաւ մարդը նախկին
 Հաւանելով անոր խօսքին...
 Այդ ժամուն՝ Տէրն վըրայ խաչին
 Քաւեց անոնց մեղքն առաջին,
 Ու Ադամի ելած պահուն՝
 Մտաւ աւազա՛կը Դրախտն անհուն:

Փ.

Ինծի համար՝ Նա փաբելի
 Ձայնով գոչեց « էլի էլի »,
 Ու Հօրն յանձնած հոգեովն հանդերձ
 Մեր հոգիներն ալ ընծայեց...
 Սասանեցաւ երկիրն անլաւ,
 Հին վարագոյրը ճեղքուեցաւ,
 Հերձան քարերը ցիրուցան,
 Գերեզմանները բացուեցան...

Ք.

Հրաշքներ որ վկայ են թէ Աստուած
 Ինծի համար մարմնով խաչուած՝
 Մեր իսկ ընդթեա՛մբ կը մեռնի,
 Թէպէտ Աստուած մ'է կենդանի.
 Զոյգ ակերէն կողի խոցին
 Կը հաստատուի Եկեղեցին՝
 Որ Զրով սրբուած է՝ Արիւնով նոր՝
 Կը փառաւորէ՝ Որդին հետ Հօր:

ԵՂՈՇԷՆ ԵՊՍ. ԴՈՒՐԵԱՆ

ԱՅՍՕՐ ԱՆՃԱՌ (Տ-Ք)

Խոստովանեալն եղերո՞ւք տեանձն զի բան
 ընդ է՛, զի յաւիտեանն է՛ ողորմու
 թիւն նորա՛:

Տաճարաճեալ ձեռք ընդ ձեռնաց ոտք
 ընդ ոտից ընթանալեաց. փայտ ընդ
 փայտի դանձն պըտղոյ կեանք ընդ
 մահու փոխարկելով. ի՛ մէջ երկունց
 անօրինաց կայր մերկացեալ տուողն
 օրինաց. զոր ոչ տեսին անգղձն կու
 ըաց բայց ի՛ միոյն յաւանգակաց:

Բոպէից արեգակսն ըզտիւն արանք
 գիշերանման. զըստուերն քօղ արկ
 մերկութեան զի մի՛ տեսցէ անն ա
 նաճան. ի՛ միջօրեայն նըսեմացաւ յոր
 ժամ անգամ մեղօք մեռաւ. ի՛ յիննե
 լորդն ի՛ ընթ դարձաւ յորժամ մահ
 ուամբ մահն լուծաւ:

Յօղէր արտօնըր ցանաղին մայր տեսն
 որ կայր մերձ առ խաչին. յորժամ
 լըսէր ըզճարալին բարբառելոյ ի՛ւր
 միածնին. ետուն քացաի խառնեալ
 լեզի այնմ որ բըղխեաց գետ յանգենի.
 եւ ի զիմէն վըտակ բարի անբոյց տոհ
 մին գաննացողի:

Լիւծեալ յերրորդ ժամու ծծին զմիւ
տըս նախնւոյ մօրն եւայս. ի վեցն
անկեալ մարդն անաջին հաւանական
բանիւ նորին. ի սոյն ժամու տէրն ի
խաչին զի քաւեցէ՛ զմեղըս նոցին. եւ
յորժամ ել անամբն հին եդ զանա-
զակն ի մէջ դրախտի՛ն :

Փափելի բարբառ ընդ իմ էլի էլի՛ առ
հայր գոչէր. զհոգին կամաւ հօր ան-
ւանդէր զհոգին մարդկան նոյն ընծա-
յէր. երկիր հիմամբք սասանեցաւ և
վարապոյն ընդ մէջ հերձաւ. վիճք ի
յինքեանց պատանուեցան եւ գերեզ-
մանք մահո՛ւ բացա՛ն :

Քարոզի ի սքանչելեացս աստուած
մարմնով վասն իմ խաչեալ. մերով
բնութեամբն մեռանի աստուած ան-
մահ իոստովանի. կըրկնավրտակ կո՛-
ղին անդերբք եկեղեցի՛ իւր հաստա-
տի. ջրովն մաքրի զանիւնն ըմպէ՛ զոր-
դի՛ ընդ հօր փառանորէ՛ :

Օրթի: Աւետարան Յովհ. 6Ժէ: ԺԲ.2:

Գիտէր եւ յուդա: Վերջ 27. հաւ իսոսեցաւ:

ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ

ՀԱՅԱՊԱՏՈՒՄ

Ես քո փառքին եմ իմ երգը ձօնում,
 Դու իմ հորովել սիրող ժողովուրդ.
 Դու ման ու գութան, նաղ ու ճախարակ,
 Դու հիւսուածք ու թել սիրող ժողովուրդ.
 Դու ոսկի շաղախ, կիր ու կաւ թափող,
 Հնձաններ արդար, կամուրջներ կապող,
 Դու ներկ ու նաղաշ, սրինգ ու սափոր,
 Դիր ու մագաղաթ պաշտող ժողովուրդ:
 Դու հոգով հզօր, դու կամփով ամուր,
 Անառիկ բերդի պատի պէս յամառ,
 Բայց բարի երգեր լոկ անձրեւեցիր
 Քո տանարներում հազարակամար:

Ուր էլ նետեց քեզ ոներն անողոք,
 Դու գտար քարեր, գտար մի բուռ հող
 Ու խեղճ պանդուխտի պարկի մէջ լքած,
 Մի վերջին պատառ հացի փոխարէն,
 Քո մատենաները տարար ուտետող:
 Ուր ոտք դնելու մի տեղ ճարեցիր,
 Պատեր շարեցիր, օջախ վառեցիր,
 Եւ արուեստները քո սիրաշաղախ
 Հրաբխեցիր ու հանճարեցիր:

Քարերըդ հին-հին՝ մատներով մաշած,
 Ժայռերի վրայ ժանեակներ քաշած,
 Դու սրտի խօսքեր ու սէր նաղաշած,
 Դու դարեր անվերջ եռացող ու փակ,
 Հալոցքը հոգուդ շէկ լեռների տակ,
 Կսկիծն անճամբայ, կարօտն անյատակ,
 Հրաբուխի պէս լոռդ ժողովուրդ:

Կործանումների քո ծուխն ու փոշին
 Բռնեցին խորունկ երկինք ու դարեր.
 Բայց հանճարներիդ հրդեհը մարել
 Ո՛չ ոսոխներիդ տրուեց մոլեգնած,
 Ո՛չ «պաշտպաններիդ» առաւել դաւող.
 Կեղծաւորներից այն դարանակալ,
 Եւ ո՞վ մի վայրկեան այրուեց քո ցաւով:
 Ո՞ւմ են հարկաւոր փրփուրներ ճառի
 Եւ կարեկցանքի մուրացիկ բառեր՝
 Դու քեզնով հզօր, քեզնով անառիկ,
 Կործանումներով կռած ու կոփած
 Հաւատ իմ քարէ:

Կոթող չթողեց իր կերպարանքով
Ոչ մի բռնակալ, որքան էլ ջանաց.
Ու կանգնեցիր դու քիւր հազար անգամ,
Ածխակոյտերից մարմարող հանած:
Ու չը մարեցին ո՛չ մի լոյս անուն,
Ո՛չ մի դաւադիր դիրք ու դարանից,
Աստղեր ես անվերջ դու շատրուանում
Հոգուդ հինաւուրց կրակարանից:

Յաւերժ հրաշաղ քո համաստեղով
Քեզ աւագների կարգի մէջ դասած,
Քո մի բուռ տեղով, դժուար ու նեղով,
Ամէն ինչ տարած, ամէն ինչ տեսած,
Մտքի գարունով ու սրտի գեղով,
Շեղ հրթիռներով արեւին հասած,
Արեւի նման շոյլ ու բարի,
Հոգուդ մէջ բոլոր ակերն աշխարհի,
Առանց խտրութեան ու խնայելու
Գոհարները քո ցրող ժողովուրդ:

Հիմա հաւաքիր, հաւաքիր մէկ-մէկ
Գոհարները քո բոլոր թագերից.
Եւ հողագնդի բոլոր ծագերից
Հիմա հաւաքիր, հաւաքիր մէկ-մէկ,
Քո զաւակներին թռչող աշխարհով,
Պեծ-պեծին տալով, կորչող աշխարհով.
Քո զաւակներին խեղն ու թեւաբեկ,
Քո սիրուց հալչող, քեզանից կառչող,
Եւ քեզ ուրացող քո զաւակներին:

Դու զաւակի խենթ, դու որդու գերի,
Մօր պաշտամունքի դու գերաստինան:
Դու մեր կարօտի ծխացող հնոց,
Աչքդ հեռաւոր նաւապարհներին.
Պարզ հաղորդակից սրտաբաց յաւէտ,
Եւ անմեկնելի անթեղած ու գոց:

Քո հազարագոյն, քո հազարաթել
Քարերն արցունքով տափ-տափ ողողած,
Քարէ կնիքներ քո նամբին թողած,
Պատմութիւնդ ողջ արիւնով տողած,
Իմ քարէ դափնի կրող ժողովուրդ:

«Օրերի Խորհից»

ՄԱՐՕ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ

ՍՓԻԻՌՔԱՀԱՅ ԱՐՁԱԿԻ
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ և ՏԵՍՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԵՐ
(20-30-ական թթ.)

20-րդ դարասկզբին, Առաջին աշխարհամարտի տարիներին - (1915-23) թուականներին, Երիտթուրքերը, բնաջնջելով և տեղահանելով Արևմտահայաստանի հայութեանը, իրագործեցին մարդկութեան պատմութեան ամենագազրելի ոճրագործութիւններից մէկը: Թուրքիայի գերիշխանութեան սահմաններում բնաջնջուեց Արևմտահայաստանի հայութեան մեծամասնութիւնը՝ 1,5 միլիոն և անլի բնիկ հայեր: Մեծ թուով հոծ զանգուածներ, հալածական և դժուարուղի անապատները կտրելով, հանգրուանեց աշխարհի տարբեր ծայրամասերում: Այսպիսով, Երիտթուրքերի ձեռքով աւարտին հասցուեց Սուլթան Համիտի ոճրագործ ֆաղափականութիւնը՝ « Հայաստան առանց հայերի... »:

20-րդ դարում հայերի գաղթօջախներ հիմնուեցին աշխարհի տարբեր երկրներում: Դրա աշխարհագրութիւնը լայն է՝ Ամերիկա, Եւրոպա, Մերձաւոր Արևելք, Բալկաններ, Ռուսաստան...: Ամենուր, սակայն, ուր հիմնաւորուել է հայը, կազմակերպել է իր մտաւոր կեանքը, սոցիալ-տնտեսական կայունութեան ձգտել և մասնակցելով միջավայրի (տունալ երկրի) ու պատմութեան գործնթացին, վերստեղծել իր դարաւոր մշակոյթն ու հոգեւոր արժեքները: Պատմամշակոյթային իմաստով գրականութիւնը, արուեստը, մամուլը տունալ դարաշրջանի և տեղի գաղթօջախի հանրութեան սոցիալ-պատմական կեցութեան արդիւնքն է, ուստի այն ուսումնասիրութեան առանձնայատուկ ոլորտ է:

Ելնելով պատմականութեան և խնդիրների միասնութեան օրինաչափութիւնից, կարող ենք ասել, որ գաղթօջախների մշակոյթը և հայաստանեան մշակոյթը մի ամբողջական համակարգ է՝ միայն ուրոյն խնդիրներով և հարցադրումներով, որի ֆնութիւնը ներառում է աւանդոյթը և նորպատմական խնդիրների հանգոյցը: Ուստի, բնական է, որ դարավերջին առաջացաւ մէկ համակարգում երևոյթի տիպաբանութեան և օրինաչափութիւնների էւոլուցիան (հոլովոյթը) ուսումնասիրելու հարցը, քանզի մէկ ժողովրդի պատմութեան մէջ հնարաւոր չէ երբեք, որ հակադրութիւնների օրէնքը ինքնին չհանգի միասնութեան գաղափարին: Յաղթահարելով անտագոնիզմը և ժխտման կեցութեան պատմականութեան դրոյթը, ասեմք, որ ճակատագրով աւերուած մի ժողովրդի հոգեւոր աշխարհում չէր կարող կուտակուած չիներ ներքին միաձուլման, պատմական կորուստների հաղթահարման, ի վերջոյ... դարաւոր տառապանքին հակադիր պատմականօրէն ելք առաջադրելու, իր տեղը աշխարհում ճշգրտելու, մարդկութեան ցաւի և իր ցաւի մէջ կեցութեան խորհուրդը պեղելու...: Հաւանաբար, ծանր, իր ցաւի մէջ կեցութեան խորհուրդը պեղելու...: Հաւանաբար, ծանր, պատմականօրէն ժառանգած ճակատագիր է սա, որ աշխարհի քարտեզի վրայ ոչ մի ժողովուրդ չ'ունի, ինչպէս և Սփիւոֆ անուանումը՝ իմաստային իր համարժեքով, ոչ մի ժողովուրդ չ'ունի...: Այստեղից էլ ահա Սփիւոֆ, սփիւոֆահայ գրականութիւն, որ սկսած 20-ական

թուականներից, ձևաւորման իր առաջին շրջանից տարբեր
բնորոշումներով է բնութագրուել՝ գաղութահայ, արտերկրի,
արտասահմանի...: Այս բնութագրումները վ. Գաբրիելեանը բերի է
համարում: Սփիւռֆահայ գրականութեան եզրը, սակայն, ըստ
գրականագէտի, «հայութեան մի մասի նոր գոյավիճակն է», «կեցութեան
ինքնակամ ձևը», «ուրիշ հոգեբանութիւն»¹, որի պատմական
վերլուծութիւնը պէտք է ունենայ իր անուանումը՝ սփիւռֆահայ
գրականութիւն:

Գրականագիտական առումով ոչ պակաս կարևոր է շրջաբաժանման
խնդիրը: Պատմական եղելութեան գուգադրութիւնը, իհարկէ, բաւարար
պայման է, բայց ոչ ամբողջական: Խնդիրն այն է, որ դեռևս հետեղեղ
նեան առաջին տարիներին, այն գրողները, որոնք հալածուեցին
դամակոյտան սրից և ապաստանեցին տարբեր երկրներում, գրական
ձևաւորման առաջին շրջանը ապրել էին հայրենիքում, ինչպէս, օրինակ,
Շանթը, Ահարոնեանը, Օշականը, Թէֆէեանը, Կոստան Զարեանը:
Գրականագիտութեան մէջ այս փաղանգը, որն անուանում է նաև
«անապատի սերունդ», անմիջականօրէ՛մ կրելով աւագների աւանդոյթը,
հաւանաբար պէտք է քննել գուտ պատմականի գուգահեռ կապում: Ուստի
այստեղ բնական է գրական-պատմական նոյն շղթայում, նորագոյն
գրականութեան պատմական-տիպաբանական ոլորտում ներառել հարցի
էութիւնը: Երկրորդ, խուսափելով նոյն պատմական գուգահեռի
«գերիշխանութիւնից» նաև խորհրդային գրականութեան պատմութեան
առնչութեամբ, գրական նորագոյն շրջանի սկզբնաւորման շրջանը
գուգադրելով աւելի վաղ շրջանի՝ 20-րդ դարի 10-ական թուականների
հետ, ինչպէս հայ, այնպէս էլ համաշխարհային գրականութեան տեսական
առնչութիւնների և նոր հարցադրումների ոլորտում քննելով, կարող ենք
հարցը դիտել գուտ պատմական-տիպաբանական միամբողջական-մէկ
համակարգ և նրա ներսում, որի տեսական-պատմական զարգացման
ընթացքը նոյնն է և խորհրդահայ և սփիւռֆահայ գրականութեան մէջ
գտնել մինչև 30-ական թուականները:

Ըստ վերոհիշեալի՝ պատմական առումով անհնար է խուսափել
Տերեանի «Հոգեւոր Հայաստան» և «Հայ գրականութեան գալիք օրը» (1914)
յօդուածների որոշ դրոյթներից, որոնք իրենց ներքին մղումով
հարցադրումներ են ներառում՝ գրականութեան նոր ձևի,
ըովանդակութեան, լեզուի և պատմական հոգեբանութեան առնչութեամբ:
Գրական նորագոյն հոսանքները, որոնք դարի «անկումային»
տրամադրութիւնները և քաղաքակրթութեան «փակուղու» հարցերն էին
քննում համաշխարհային պատմութեան, իմաստասիրութեան,
գրականութեան մէջ, այս կամ այն չափով իրենց դերը կատարում էին
սփիւռֆահայ և խորհրդահայ գրականութեան ամբողջացման
համակարգում, ինչպէս նաև 10-20-ական թուականների ձևաւորման,
այնուհետև՝ 30-ականների շրջանում:

Սփիւռֆահայ գրականութիւնը, առհասարակ, այդ պրոցէսում
(ընթացքում) ուրոյն, ազգային-պատմական արդիական հարցադրումների,
ազգային-հոգեւոր ինքնութեան, հաւաքականութեան ինքնապահպանման
բնագոյով, պատմական արդարացիութեան, ազգային կեցութեան

1. Վ. Գաբրիելեան, Սփիւռֆահայ գրականութիւն, Երևան. 1987, էջ 14

Պատմական ձևաւորման իր սկզբից, այնուամենայնիւ, սփիւփահայ գրականութեան ընթացքը և պատմականութեան խնդիրը կասկածի է ենթարկուել: Աւետիս Ահարոնեանը մի պատկերաւոր օրինակ է բերում՝ սփիւփի հարատւութիւնը և, հաւանաբար, գրականութեան ընթացքը համեմատելով ջրի «~~խաւքի~~» հետ: Զրի «~~խաւք~~» ակունքից կտրուած է ետեւից հոսանք չբերող, այսինքն, անուծ ջրի հատկութիւն ունի, որը, սակայն հոսում է և դեռևս մնացորդացով ողողում նաև «հարևանի արտը»¹...: Առհասարակ, մաֆառման և գոյատևութեան ինչպիսի նեբերքին ուծ և հատկութիւն պէտք է ունենար մարդը, էլ չեմ ասում արմատից և հողից կտրուած այս հաւաքականութիւնը՝ հայը, որ կարողացաւ ձևաւորուել, ստեղծել հոգևոր պատմութիւն...: Կասկածներ այսօր էլ կան...: Բայց հետաքրքիր է մի բնութագրութիւն. «Սփոփանք է տեսնել, գրում էր դեռևս Յակոբ Սիրունին 20-ական թուականներին, - որ մեր ցեղին այս զարհուրելի ճգնաժամին մէջ... դեռատի տղոց ոգևորուած բազմութիւն մը կայ, որ խումբ-խումբ գեղեցկութեան տանարին դուռը կը վազէ՝ ներս մտնելու անհամբեր...»²:

Գ. Դաբրիէլեանի դիտարկման) վերաբերմամբ:

Երկրորդ՝	գրականութիւնը	դեռևս	խիստ	հայկական	
բովանդակութիւն	ունէր, սուր էին	հայկական	հարցադրումները,	կարևոր	
էր	գրողի	անհատականութեան	խնդիրը,	անգամ	կուսակցական
պատկանելութիւնը ³ :					

Երրորդ՝ սպիտոֆահայ գրականութիւնը կրում էր տուեալ գաղթօջախի, հետևաբար և՛ համաշխարհային գրական պրոցեսի

3. Տես Ն. Տեսառեկիւ, «Հայրենիք», 1925, հ.10, էջ 58:

ազդեցութիւնը, և ձգտում էր տուեալ ընթացքը շաղկապել հայրենիքի (կորուսեալ և խորհրդահայ) գրական աւանդների և արդիական հարցերի հետ:

Այս յատկութիւնները ընդհանուր դրոյթներով բնորոշ են սփիւռփառ հայ գրականութեան ձևաւորման շրջանին: Հետևաբար, ամբողջական լինելու համար ասեմք, որ գրական այս ընթացքից դուրս չէ նաև օտարագիր հայ գրականութիւնը հետևեալ պատմառարանութիւններով:

Եթէ տեսական-պատմական հարցադրման մակարդակում ենք փնտրում հարցը, հակադրամիասնութեան մի շղթայում՝ լեզուն, որ առաջնային պատմական դեր ունի, իր մեջ ներառում է գիտակցութեան, ինքնագնահատութեան յատկանշութիւնը: Լեզուն բնաշխարհիկ և միակ իմաստային-հոգևոր հանգրուանն է, որով լուծում էր հայ գրողը և պատմական-կիրառական, և հոգևոր-արժէքային իր էութեան «օրինակագիտական», բայց միւս կողմից՝ առաջանում էր պատմական այլ գործառնություն, զուտ հաղորդակցութեան խնդիրը, որը կարողանում էր լուծել կամ կարող էր լուծել հայ գրողը անցնելով նաև օտարագրութեան: Պատմականօճէն այս պատմառարանութիւնը իր հետևութիւնն ունի միայն մի առումով՝ եթէ կար ինքնագնահատութեան հարցը, ապա հոգու հաղորդակցումը օտարի հետ պակասում էր հային... (պատմական յարաբերութեան առումով)...: Ինչևէ, սա պատմական փակատագրի հարց է: Իրական թէ բացասական է երևոյթը, էականը սա չէ: Կարելի է ասելի հեշտ արձանագրութեամբ նշել, թէ լեզուն է միակը և այդ հորիզոնից այն կողմ կրկին լեզուի հորիզոնն է... կամ... հայ գրողը, ժամանակի ընթացքում անցնելով օտարագրութեան, պարտադրուած է եղել, վատ գիտէր իր լեզուն և այլն (ինչպէս բացատրուում է գրականագիտութեան մէջ հաճախ): Բայց խնդիրը դրանով ասելի է մթագնում միայն...:

Հարցի նշգրիտ-իմաստային լուծումը պատմական յարաբերութեան, ինչպէս նաև՝ գեղագիտական ամբողջութեան, նրա վերլուծութեան, համակարգի ֆանաչոլութեան հարց է: Սփիւռփառ իրողութեան պատմականութիւնը, ներկայի և ապագայի միջով հատումը, որ մերթմուտ էր կարօտի հայացքով վերապրել իրականը և կորուսեալը, ինքնագնահատութեան և գոյութեան հոգևոր-մարդկային խարխալներ գտնել ներկայում, նահանջելով անցեալի արժէքներից, ի վերջոյ թեև միասնական, բայց գեղագիտական համակարգի ձևաւորման առումով ուրոյն եզրագծեր և կառուցուածքային ներքին օրինաչափութիւններով է օժտում գրական երկը, որոնցով պայմանաւորուած էին 20-30-ականների սփիւռփառ արձակի ուղղութիւնները: Գեղագիտական համակարգը այս դէպքում արձակի ժանրային տիրոյթում կառուցուածքի իմաստային, հետևաբար և՛ լեզուական, տիպաբանական որոյն լուծումներ էր պարտադրում: Պատմականի և արդիականի ենթատեքստում բնորոշ յատկութիւններով էին ընդգծուում «կարօտը» և «նահանջը», ուստի գեղագիտական համակարգում պատմողը, ես-ը, լինելով (կրելով այն) մի միջավայրում, իր «նախնական» իմաստով հանգում էր ինքնօտարման, մաքառումով «լուծում» էր կարօտի կեցութեան հորիզոնում, «նահանջի» արձակում՝ ջղաճիգ մաքառում՝ ժխտումով վերաբեկորելու անցածը, նոր կեցութեան սահմաններում հաղորդակցուելու թերևս պատմութեան նոր ընթացքին...:

Իհարկէ, երկու դէպքում էլ կար «սայթափումի», ուղղակի սխեմատիզմի հանգելու գեղագիտական հասկացութիւնը: Յաղթահարումը պայմանաւորուած էր արձակագրի (գրողի) գտարիւն տաղանդով, որ կրում էր պատմութեան, գրական աւանդոյթի հոգեւոր բեռը, ուստի գրողը ուրոյն ենթագիտակցութեամբ գտում, վերստեղծում էր «իր» իրականութիւնը: Համաստեղը, Շուշանեանը, Վ. Հայկը, Բ. Նուրիկեանը, Ա. Հայկազը կարօտի գրականութեան, ներկայի և անցեալի պատմականութիւնն էին ներկրում այս առումով, իսկ Շահնուրը և «Մենքի» ներկայացուցիչները՝ Խ-ի պարագծում էին երկփեղկուում նոյն դրոյթը՝ կրկին վերադառնալով անձի նախակեցութեան ոլորտին, որ կեցութեան շառաւիղում փնտրում է (անմիջականօրէն) կեցութեան եզակիութեան և ինքնութեան նշանակութեան, նպատակի միասնութեան մէջ...: Երկու դէպքում էլ ընդհանուրն այն է, որ հակադրամիասնութիւնը վերլուծում է պատմականութեան խնդրադրոյթով: Եթէ խնդիրը գուտ համաշխարհային գրական ընթացքի ենթատեքստում դիտենք, ապա կարօտի գրականութեան կերպարը հակադրում է (հոգեւոր-իմաստային արժէքով) ֆաղափարութեան ներկային իր նախնականութեամբ, մաքրութեամբ, «իդեալական միֆականութեամբ», հողի նկատմամբ «սուրստանցիոնալ միասնութեան» ձգտումով և այլն: Եւ, ինչու չէ, ազգային վեհութեամբ և ցաւով, կորուստի և մարդու ինքնութեան բնաշխարհիկ տիեզերականութեամբ...: Նահանջի կերպարաստեղծման և տիպաբանական առնչութիւնն այս պարագծում երկատուած է. ինքնօտարումը և Խ-ի «նեղումը» նոր միջավայրում այն հիմնագիծն է պարտադրում գրողին, որ մաքառման, մեղսաբանութեան և դրամատիզմի շեշտերն է պարագծում կերպարի վարձագծի և գործողութիւնների պարադոքսալութեան (երկուութեան), բազմանշանակութեան, կոսմոսի մտասեւեռ ներաշխարհում: Ամէն «ֆալսիֆոյի» իրավիճակը սահմանային եզրի մօտեցնելով, «պայթումավտանգ», ներսից երկփեղկող, հետևաբար և՛ անաւարտութեան գեղարուեստական կադապարի տեսահայեցութեամբ է օժտում տուեալ արձակը (օրինակ՝ Շահնուրի «Նահանջը առանց երգի» (1929) վեպը, «Հարաւեգներու դաւաճանութիւնը» (1933) շարքը):

Առ հասարակ, կարող ենք նաև կառուցութեամբային և գեղագիտական ընդհանրութիւններ գտնել թէ սփիւռքի, թէ խորհրդային գրական ընթացքի միջև, բայց հստակ է ամենակարեւորը՝ գրողի տաղանդը առաջնային-պատմական արժէքային նշանակութիւն ունի այս պարագայում և այն գլխաւոր, եթէ չասենք՝ գուտ պատմական միասնութեան եզրն է, որից «սկզբնաւորուելով», օրինակ, Համաստեղը և Բակունցը, Դեմիրճեանը և Զորեանը որոշ գործերում, Շահնուրը՝ մի քանի պատմութեամբ, «սխեմատիզմով են» իրականութիւնը, երևոյթները փնտրում բուն պատմութեան «ենթատեքստում» և դրա հակադրամիասնութեան մէջ՝ կենդանի թրթիռով վերապրելով իրականութիւնը, կենդանի զարկերակի և հողի շնչառութեամբ վերապրելով մարդու տառապանքն ու կեանքը, լոյսը, ոգին...:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել հետևեալը՝ հենց ձևաւորման սկզբից սփիւռքահայ գրականութիւնը ընթանում էր երկու ուղղութեամբ՝ կարօտի և նահանջի: Դրանք տարբերում էին իրենց քեմատիկայով, բովանդակութեամբ, գաղափարներով, հետևաբար՝ գեղագիտական և ձևաբանական-կառուցութեամբային առումով: Բայց պատմականօրէն կրում էին ժամանակաշրջանի (20-30-ականների) ներքին միասնական

ազդեցութիւնը, նպաստառում՝ նոյն հարցադրումների համակարգում գեղագիտական-պատմական լուծումներ գտնելու: Ընդհանուր առմամբ, կարելի է ասել, որ պատմական իրականութեան մէջ այդ երկու ուղղութիւնները ներքին-միասնական «տրոհումից» ձգտում էր միասնութեան: Եւ թէև ձևաբանական-էսթետիկական (գեղագիտական) առումով դրանք տարբեր հոսանքներ էին, բայց երկու ուղղութիւններն էլ ներկայացնում էին հայ մարդուն՝ իր պատմական ճակատագրով և հոգեւոր ներաշխարհով: Ուստի, եթէ տուեալ ուղղութիւնները որոշ իմաստով պատմականութեանը պարտադրում էր «իր սխեմատիզմը» ժանրային և տիպաբանական փոխազդեցութեամբ, ապա երևոյթի ֆննդութեանը վերագրելով գուտ պատմական իմաստ, կարող ենք եզրակացնել, որ այն դրսևորուել է պատմական փոխառնչութեամբ, աւանդոյթի ներկրմամբ, ինչպէս նաև համաշխարհային գրական ընթացքի մէջ ներառուելու ջանքով:

Վերջին այս հանգամանքը համաշխարհային գրականութեան ազդեցութեան հարցն է, որ իւրաքանչիւր գաղթօջախում դրսևորուելով իւրովի, տուեալ պատմական շրջանի ազդեցութեամբ, հայ գրողին «կտրում էր» իր լեզուական հորիզոնից, ազգային հոգեբանութեան և լեզուամտածողութեան բուն առանցքից, որպէսզի կարողանայ հայկական «ոգին» հաղորդակցի ժամանակաշրջանի, տուեալ գաղթօջախի և համաշխարհային պատմական և գրական ընթացքի հետ...: «Նահանջից» մինչև լեզուական օտարումը, նաև կերպարի ինֆնօտարումը, եթէ չընկալենք գուտ պատմական գեղագիտական հասկացութեամբ, ապա երևոյթը ճիշտ չենք գնահատի...: Ուրիշամ Սարոյեանի օրինակը համընդհանուր է այս առումով: Նա է, որ առաջադրում է «ազգային ոգու» տեսութիւնը՝ ասելով. «Թէև գրում եմ անգլերէն... բայց ես ինձ համարում եմ հայ գրող: Լեզուն, որով գրում եմ, անգլերէն է... բայց ոգին, (ընդգծումը իմն է՝ Ս.Ա.) որն ինձ մղում է գրելու, հայկական է: Ուրեմն, ես հայ գրող եմ և պատկանում եմ հայ գրողների ընտանիքին»¹, - հստակեցնում է իր ասելիքը Ուրիշամ Սարոյեանը:

Ինչպէս տեսնում ենք, երևոյթը գուտ պատմական մեկնաբանութիւն ունի: Լեզուն և ոգին տուեալ դէպքում պատմականօրէն համարժէք են և ձգտում են միասնութեան...: Նոյն ազգային «ոգու» արտահայտութիւններն են սակայն ոչ միայն օտարագիր հայ գրողները, այլև՝ ծագումով օտար գրողները (Կուրտ Վոնեկուր, Ֆրանց Վերֆել): Ուստի, եթէ պատմական հիմքով է բացատրում հայ գրողի «անցումը» օտարագրութեան, ապա երկրորդ դէպքում՝ կարելի է ասել, որ օտար հեղինակները, մերձենալով հայ-օտարագիր գրականութեանը, նպաստում էին նրա ձևաւորմանը թերևս պատմական-գեղագիտական առումով: Օրինակ, օտարագրութեան անցնելով, մեծ համբաւ և հրաշալի արձակ են ստեղծել Տիգրան Գույումենեանը՝ «Կանաչ գլխարկ» /1927/ վէպով, Արմէն Լիւքսենը (Շ. Շահնուր)՝ «Ողջ Թրափալգարը»/1939/, «Գիշերային տեղափոխութիւն» և, իհարկէ, Լևոն-Զաւէն Սիւրմելեանը՝ «Զեպ եմ դիմում, տիկնայք և պարոնայք» /1945/ վէպով: Կոստան Զարեանը, օրինակ, ստեղծագործական առաջին շրջանում գրում էր ռուսերէն,

¹ Ուրիշամ Սարոյեան, Ընտիր երկեր, Հ. 4, Երևան, 1991, էջ 858:

ֆրանսերեն, իտալերեն...: «Մեհեան» հանդեսի /1914/ հանգանակը Կ. Ջարեսանը յայտնի է, որ գրել էր ֆրանսերեն և Դ. Վարուժանն է, որ այնուհետև թարգմանել էր հայերեն և այլն:

Ուրեմն, խնդիրը գեղագիտական-պատմական մեկնաբանությունից գալիս, տարբերակում է առաջին հերթին օտարագրության առեղծի (պորբլեմի) ներքին բազմազանությամբ, շերտաւորումներով: Բայց ակնյայտ է՝ ա) օտարագիր հայ գրականությունը սփիւռքի զարգացման ներքին հակասությունների և գեղագիտական որոնումների արդիւնք է, բ) այն նպաստում է սփիւռքի գրականության ձևաւորմանը՝ գեղագիտական նոր հուն մտնելու առումով, գ) օտարագիր հայ գրականությունը պատմագործառական արժեքային համակարգ է, որի ուսումնասիրությունը անհրաժեշտ է քննել ոգու և լեզուի փոխառնչության կապով...:

Դարը, դարի ոգին, դարասկզբի եղեռն-ոհիրը այնքան մեծ ազդեցություն ունեցան հայի նակատագրում, որի իմաստաւորումը թերևս միայն մի «անցումային» պատմական ժամանակաշրջան չէր սպառելու, ուստի բնական է՝ և կարօտի, և նահանջի, և օտարագիր հայ գրականությունը սկզբնաւորումից ի վեր փորձում են պատասխաններ փնտրել, հայի նակատագրում տեսնել տիեզերական և մարդկային հայր: Եւ բնաւ գրականության պատմությունը սակաւ անգամներ չի փորձելու հանգուցելու այս խնդիրը հակադրամիասնության հարցումների այս պարագծում...:

Բ

1920-ական թուականներից սկսած, սփիւռքահայ գրականության ձևաւորման ակունքում, թերևս միասնական պարագծում, հակադրության եզրում այն հեղինակներն ու նրանց ստեղծագործություններն են, որոնք ապրել են Եղեռնը: Հոգևոր ներկայ պարագծում տեսանելի և առաջինը երեկուայ գիւղն էր կերպաւորուող առանցքում՝ հայրենիքի տիեզերական այն անկիւնը, որ շնչում էր յաւերժի հոգևոր ժամանակը՝ գոյության ներքին ուրիշում, հակադրության նախնականությամբ, հայի այսաշխարհային լինելության օրէնքով...:

Երկու դէպքում էլ, սակայն, թէ կարօտի և թէ նահանջի գրականության պարագայում, գրողը, պատկերելով հային ու նրա կերպարը, ժամանակի հարցը գեղագիտական առումով լուծում է միասնականության օրէնքով. առաջինի կառուցուածքում այն բնագրի ենթատեքստային համակարգում է «լուծում», երկրորդում՝ այն իրական ժամանակի «արտակերպում» է երևանում՝ կրելով բնագրի ենթատեքստային ժամանակի ուրիշը, այսինքն՝ գոյաւորում է նրանով... Ներկայի (ժամանակի) այդ խարխիւր պատմական ոչ վաղ անցեալով շաղախուած «երկիրն է», որի լինելութիւնը հոգևոր նեղումներ է պարտադրում թէ, օրինակ, Համաստեղի կերպարին, թէ Շահնուրի...:

Գրականագիտության մէջ այս ուղղութիւնների տարանջատումը սակայն հանգեցրել է մի մտայնության, որ ասում է յաճախ Համաստեղի և կարօտի գրականության վերլուծական տարբերակներում: Այսպէս, ասելով, կարօտի գրականութիւնը պատկերում է նախաեղեռնեան հայ գիւղը, հայ գիւղացուն, որի համար գոյութիւն չ'ունեն ներկան և հայագան, այլ միայն՝ անցեալը, այնուհետև եզրակացնում են՝ թէ այդ արձակում գերիշխող է ռոմանտիկական (վիպապաշտական) հայեցակետը: Ճշմարիտն ասած, այս ըմբռնումով գրականության պատմաբանները հա-

կասութեան են հանգում նախ և առաջ իրենց առարկայի և մեթոդի վերլուծական համակարգում երկու առումով՝ ա) ռոմանտիկական հայեցակետը գեղագիտական-պատմական այլ համամկարգ է, որն ունի իր ներքին օրէնքները՝ կառուցումաճային-տիպարական առումով, բ) աւանդոյթի առումով նշելով դարասկզբի բնաշխարհիկ իրապաշտներին, որոնց շարունակել են սփիւռահայ գրողները (օրինակ՝ Համաստեղը, որի արձակը Հ. Թլկատինցու, Զարգարեանի, Յովհ. Թումանեանի աւանդների կրողն էր, ռոմանտիկներ չեն եւ նշում են բնականաբար այն ուղղութիւնը, որը կառուցումաճային առումով, իրական աշխարհի իրացման իր «օրէնքներն» ունի, մեթոդի սինթեզման (համադրման) պատմական իր ուղղութիւններ...: Հետեւաբար, հակասութիւնից խուսափելով, ժամանակի հարցը պէտք է մեկնաբանել միայն «գեղարուեստական ժամանակի» հասկացութեամբ, որով հերքում է այն դրոյթը, թէ կարօտի ուղղութեան հետևողները ռոմանտիկական հայեցակետի կրողներ են: Աւելին, Ա. Զոպանեանը ևս խօսելով Համաստեղի արձակի մասին, նկատի ունի այն մեթոդը, որը օգնում է ոգու գոյութիւնը պատկերելու... թերևս գեղարուեստական մի ժամանակում, որ հոգևոր /իմա՝ յաւերժական/ ժամանակն է: Ուստի՝ «Համաստեղ հարազատ և վնիտ ձայն մըն , որուն մէջէն գիւղը ինքնզինման կ'երգէ»: Իսկ գրողը «մտած է իր նկարած տիպարներուն մորթին մէջ», «...հեղինակը թափուն է անոնց նէջ, անոնց շարժիչ ուժն է»: Նոյնիսկ աւելին, ըստ Զոպանեանի, Համաստեղը «Շիրվանգաղէէն ի վեր մեր մէջ երևցած ամենէն ճշմարիտ ու կատարեալ իրապաշտն է»²: Հետեւաբար, հարցը հոգևոր աւանդոյթի և ժամանակի փոխհարաբերութեան, միմեանցով իրականութիւնը վերստեղծելու հոգևոր մղումն է, որ Համաստեղին տարաւ, գոնէ 20-ական թուականներին («Գիւղը» /1924/ և «Անձրև» /1929/ ժողովածուներում) եթէ ոչ Զոպանեանի ասած «իրապաշտութեան» հունով, այլ ժամանակը (լայն իմաստով համադրելու և նոր, հոգևոր-ժամանակի պարագիծը ստեղծելու հունով: Ուստի, կարելի է ասել, որ Համաստեղը կարօտի գրականութեան սկզբնաւորողն է, որ մեր գրականութեան մէջ ստեղծեց իր հոգևոր աշխարհագրութիւնը՝ բնաշխարհիկ Խարբերդի Փերչենն եզերքի պատկերահանումով: Այնուհետև Համաստեղի հետևութեամբ մեր գրականութիւն ներբերուեցին Ռոդոսթոն, Շապին-Գարահիսարը, Հիւսենիկը, Կապոյտ Նրզնկան, Արմտանը՝ շնորհիւ Վ. Շուշանեանի, Ա. Հայկազի, Բ. Նուրիկեանի, Յ. Մնձուրու:

Ուրիշ բան, սակայն, կարօտի գրականութիւնն ունէր իր օրինաչափութիւնն և պատումի գեղագիտութիւնը. իրականութիւնը պատկերում էր երագային-իդեալական (կարելի է ասել՝ հոգևոր) , բացակայում էին տեխնիկական-սոցիալական-հասարակական բախումները, բայց կար մի ներքին դրամա բնագրի ներսում ու ենթատեխնիկական ժամանակի պարագծում, որ երբեմն այս գրողների արձակում գերիշխող էր դարձնում հուզական-նկարագրական տարրը, պատումը իջեցնում ֆարուլային-պատումի աստիճանի, ինչը տուեալ արձակը երբեմն

¹ Ա. Զոպանեան, Երկեր, ՀԴԳ, Երևան, 1988, էջ 760:

² Նոյնը, էջ 762:

ենթակայական է դարձնում պատմական իրականության համեմատ (գրողի անձի, հասարակական կեանքին պատկանելության առումով և այլն): Այսինքն, այս պարագայում, նշանակության ձեռքբերելով գուտ պատմական ենթակայության մեջ, երբեմն, որոշ գործերում, գրապատմական արժեքի է վերանում այն: Սակայն կարօտի գրականության առաել յաջողուած բնագրերում, գրողը՝ սխեմագերծելով իրականութիւնը, օրինակ՝ Համաստեղի «Գիւղը» և «Անձրեւը» և Մնձուրու «Կապոյտ լոյսը» (1958), «Արմտան» (1966), «Կոունկ, ուստի կուգաս» (1984) պատմութեան պարագայում, մենք տեսնում ենք իրականութեան և ժամանակի համադրում, որի միջոցով այդ արձակը նշանակալից և արժեքային համակարգի է վերանում և գրական-պատմական պրոցեսում (ընթացքում) և նրանից դուրս....:

Թերևս կարօտի գրականութեամբ և նրա ընթացականութեամբ է պայմանաւորուած «Նահանջի» գրականութեան սկզբնաւորումը: Եթէ պատմականօրէն ընդունենք, որ կարօտի ուղղութիւնը հակադրութեան մի եզրն է, որ ծնում է գրականութեան աւանդոյթից, ապա նրա զարգացումը ու «նեղումը» ճանաչողութեան եզրով, ծնում էր նոր խնդիրներ կամ՝ պատմականօրէն, նոյն խնդրի հանգոյցում ժամանակի հարցը «գատում» էր «գեղարուեստական ժամանակից», ասել է թէ բնագրի ենթատեքստից վերանում և հանդիպադրում էր իրական ժամանակին: «Նահանջի» գրականութիւնը, այդ իսկ պատճառով, աւելի ուշ է սկզբնաւորում: Ֆրանսիական գաղթօջախում, 30-ականների սկզբին, ի տարբերութիւն ամերիկեանի, գեղագիտական նոր հուն էին բացում «Մենք» հանդէսի շուրջ համախմբուած գրողների խումբը իրենց հանգանակներում ու երկերում: Պատճառը, ինչպէս նշուեց, հարցադրումների տարբերութիւնը չէր, այլ աւանդոյթի իւրացման, պատմական եզրում նոր հոգեւոր արժեքների և գոյարանութեան հարցն էր, որ հայ գրողին պարտադրում էր ոչ միայն «ինքն իր մէջ», այլև դրանով՝ արտակեղևի տակ թափնուած, ոգու ուղիով մերձենալ հայի աշխարհին ու նրա ընթացքին: Գեղագիտական առումով խնդիրը լայն է, թերևս պատմականօրէն ճանաչելի: Ուստի իր սկզբնաւորման պահից, բնական է, նահանջի գրականութեան եզրը երբեմն գրական առումով ևս նահանջներ ունեցաւ:

Գրականագիտութեան մէջ այս հարցը ևս տարտղնում է յաճախ՝ առանց հաշուի առնելու տեսական հանգանակներում տրուած դրոյթի՝ լայն համակարգում խարսխուած և դրանով սկզբնաւորուող ընթացքը, որը ծաւալում է ամբողջ դարի գրականութեան շրջայում մինչև 80-ականները: Շահան Շահնուրը, որ պարագլուխն է այս շարժման, իր ծրագրային՝ «Նահանջ առանց երգի» (1929) վէպում գրում է. «Կը նահանջեն ծնողք, որդի, քեռի, փեսայ, կը նահանջեն բարք, ըմբռնում, բարոյական, սէր: Կը նահանջէ լեզուն... և մենք դեռ կը նահանջենք բանիւ և գործով, կամայ և ակամայ, գիտութեամբ և անգիտութեամբ, մեղայ, մեղայ, Արարատին»:

«Մենք»-ը և Շահնուրը առաջադրելով գրականութեան նոր ոճի, ձևի խնդիրը, հակասութեան մի եզրով խզում էր կապը աւանդոյթի հետ: Անցեալը, իբրև ժամանակի ըմբռնում, հետևաբար և՛ հոգեւոր արժեքների համակարգ, բացակայում է: Այսպիսով, պատմական գեղագիտութեան

համակարգում Շահնուրը յայտնաբերում էր նորի (թեև ժխտող) խնդիրը, որը զարգացման ուղին է: Սակայն, պատմական բացասումով, Շահնուրը «վերստեղծում» է կրկին աւանդոյթի պարագան արդէն աւելի ուշ՝ նորագոյն սփիւոֆեան գրականութեան ծիրում:

Խնդիրն աւելի լայն է, երբ կրկին անդրադառնում ենք «նահանջի» գեղաագիտական ըմբռնումներին: Ես-ի անդրադարձում («Մենքի» պարագայում) հայի համամարդկութիւնը չափման միաւոր է, որ հերքում է հենց ինքն իր կեղեւի մէջ պարփակուած ժամանակի հասկացութիւնը: Զուտ պատմական իմաստով իր դարի մարդու (և հայի) բարոյական ըմբռնումները ժխտելով, ժխտում է նաև դրա հոգեւոր-ժամանակային-պատմական ըմբռնումը: Բնագանցական (իռացիոնալ) համակարգում «Նահանջի» Պիեռ-Պետրոսը սակայն այդ ընկալման եզրը հասկանում է համատեղեցեալական, «ես անցեալէս բարձր», անդրկեցային ընկալումով, որ անձին տրոհելով իր ես-ից, այնուհետև յանձնառելով նրան հասարակական ես-ում իր լինելութեան և ինքնութեան կերպը, անգամ բարոյական «նահիճում» չի գրկում կերպարին անհատականութեան գծերից, ինքն իր դէմ և իր միջավայրի դէմ մաքառելու և հաստատելու նշանակութեան երևութաբանական (ֆենոմենոլոգիական) յատկականութիւնից: Ուստի, իր յողումներից մէկում, Շահնուրը, արժածելով աւանդականի և նորի հարցը, իրապաշտութեան և ումանտիզմի խնդրադրոյթում բացառելով վերջինը, գրում է. «Գրագետը կը մոռնայ, թէ գրականութիւնը... անձնական փորձառութեան հարց է, և մարդ իր տեսածն ու ապրածն է, որ կրնայ տալ ջերմութեամբ... հակառակ... աշխատութիւնը կեղծ ու շինածու կ'ըլլայ»: Այսպիսով, մի կողմից Շահնուրը խօսում է աւանդոյթի պահպանողութեան դէմ: Այնուհետև, ընկալելով ժամանակն իբրև գոյարանութիւն, Շահնուրը անձին բնում է ինքն իրենով, իր ապրած ժամանակով: Դրանից է բխում նաև Շահնուրի գրականութեան արդիականութեան ըմբռնումը: Հետևաբար, ըստ հեղինակի, պէտք է սահմանազատել գրականութեան մէջ գեղարուեստականութիւնը և պատմութիւնը: Գրականութիւնը պատմութեան վկայութիւնը չէ և ոչ էլ դասագիրքը: Բաժժին, ըստ Շահնուրի, զուտ պատմութիւն է գրել, մինչդեռ՝ «գրականութիւնը ազգային պատմութիւն չէ, այլ՝ գրականութեան նիւթը անհատն է, մէկ հատիկ անձ մը... իր պարտեզով, անձնականութեամբ»: Հետևաբար, ընդհանրացնում է տեսաբան Շահնուրը՝ «Արուեստին գաղտնիքը հոգ է՝ անսահմանը ցոյց տալ սահմանաւորի մէջ»²: Այսինքն, անձի և անհատի այն ներքին դրամայում, որ վերապրում է կեանքը նշանակութեան, լինելութեան տիեզերական պարագծում, որն ինքն է՝ «կեանքի փիլիսոփայութիւնը»: Շահնուրը, իհարկէ, աւելի ֆննադատ է, յետոյ նոր գեղարուեստագէտ թէ յօդուածներում, թէ գեղարուեստական արձակում: Հետևաբար «Նահանջ առանց երգի» վէպում, «Հարալեզներու դաւանանքութիւնը» պատմուածքա-շարում, նա իրացնում է Շահնուր-տեսաբանի դրոյթները, որի պատճա-

¹. Շ. Շահնուր, Երկեր, գիրք 2-րդ, Երևան, 1985, էջ 80:

². Շ. Շահնուր, Երկեր, գիրք 2-րդ, Երևան, 1985

ոով պատմականօրէն յանձնառուով է ասես իւրատեսակ գեղարուեստական մի «սխեմա», որ միշտ չէ կենսունակ իբրև կառոյց: Պատմականօրէն թերևս կարելի է ասել՝ ժամանակի, կեցութեան ժամանակաշրջանի ըմբռնումներում Շահնուր-տեսաբանը աւելի կենսունակ է, այսօր էլ զարգացող, որ մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ «Մենքի» գրողների, սփիւռփահայ գրականութեան հետագայ ընթացքի վրայ: Սա է պատճառը, հաւանաբար, որ Շահնուրի «գեղագիտութեան» ներքին հակասութիւնները առիթ են տուել բազմաթիւ մերժումների և քննադատութեան, ինչպէս օրինակ, Ա. Ծառուկեանի յօդուածաշարը «Նաիրի» պարբերականում՝ «Իմացական վիժանք» խօսուն վերնագրով: Անգամ այնպիսի մի անհատականութիւն, իւզպիսին Վ. Շուշանեանն է, և որը կրում է «Մենքի» ազդեցութիւնը, Շահնուրի «Պոյնուզընները» (նշանակում է՝ կոտորաւոր) նոյն հանդէսում տպագրելուց յետոյ, գրեց յայտնի, համարեայ բանաւորի վերածուած հետևեալ խօսուն վերնագրով յօդուածը՝ «Մարդ մը, որ Արարատ չ'ունի հոգիին խորը»:

Ինչ խօսք, սրանով չեն սպառուում Շահնուրի տեսական մտահայեցութեան ընդգրկումները: Կարելի է թերևս նշել աւանդոյթի, մասնաւորապէս Նարեկացու շահնութեան ըմբռնման, հայութեան՝ որ չկարողացաւ Արևելի և Արևմուտքի միջև «դիրք մը բռնել» և «աւելորդ ունակ մըն է», ընդհանրապէս գրականութեան դերի շահնութեան ընկալման՝ պատմական անցեալից կտրուելու, գրականութեան մէջ նոր ձևի, յուզականութեան և լակականութեան, ոգիի թուլականութեան, սեռի հասկացութեան և այլնի մասին: Սակայն մի բան հստակ է. Շահնուրը քննադատ է նախ և առաջ արձակում, հայացքով հառուած դէպի վաղուայ օրը և նոյնքան կատարեալ ու հակասական, ինչպէս հայի կեանքը, նակատագիրը, պատմութիւնը: Պատահական չէ, որ այս գրողի ազդեցութիւնը մեծ է մինչև այսօր: Նրա ազդեցութեամբ է, որ սփիւռքի գրականութեան մէջ այդ ուղղութեանն են հարում Զ. Որբունին, Հրաչ Զարդարեանը («Մեր Կեանքը» (1934)): Նահանջի գրականութեան ազդեցութեամբ են վերափոխուում Բիւզանդ թօփալեանը, Նշան Պէշկեպաշեանը, Շ. Նարդունին իր խոովարաւորեամբ, վերջապէս՝ Վ. Շուշանեանը, որի արձակը կարօտի և նահանջի սահմանագծի եզրին է թերևս...:

Ինչ խօսք, 20-30-ականների սփիւռքեան արձակը հարուստ է ներքին հակասութիւններով, տարտղնումներով, գեղագիտական որոնումներով և, բարեբախտաբար, «աւարտուն» չէ թերևս իր հեռապատմական ընթացքով:

Սուրէն Արրահամեան

ՀՈՂԻՆ ԿԱՆՉՐ

Դու՛ր լսե՞ր է՛ք Հողին Կանչը...

Այն Հողին կորուսեալ, որ հազարամեակ մ'ամբողջ եղեր էր բնօրրանը մեր պապերուն, իսկ այսօր՝ այրիացած իր բնիկ տարրէն, կ'ապրի իր երրորդ կեանքը բռնակալուած:

Այդ Հողը գոր պիտի կոչեմ հող այրիացեալ, մեր ծննդավայր հողն է ան: Ինծի համար ան կը կոչուէր Հայոց Ծոցի ափին փռուած քաղաք, իսկ երկրորդ կէսիս՝ Մուսա Սար, մենք՝ երկուքով պիտի երթայինք գտնելու մեր մանկութեան պարտէզները: Մշուշապատ մանկութիւն:

Այսօր, այդ կորուսեալ հողին ձայնն էր որ կուգար ունկերուս: Կանչ մը հոգեթով՝ որ խառնուած հեռաւոր երգի մը բառերուն, կը ստանար, ձեւ ու մարմին եւ աղերսագին շեշտով մը կը գոչէր.

«Քելէ, լաօ, քելէ՛ երթանք մըր էրգիր...»:

«Մըր էրգիր»ը կ'արձակուէր. երկինքն ի վեր եւ ինձմէ կը պահանջէր արդարութիւն ընել այդ հողին կորուսեալ:

«Մըր էրգիր»ը յանկարծ կը մեծնար ու կ'ահագնանար, կ'ըլլար Հայոց Աշխարհն իր պատմական անուններով ու տարածքով: Իրմէ ներս կ'ընդգրկէր ան երբեմն Մեծ ու Փոքր Հայքերը Արցախն ու Սիւնիքը, Այրարատեան աշխարհն ու Կարսը, Նայիրին ամբողջ, Վանն ու Կարինը, մինչեւ Կիլիկիա, անոր Լեռնայինն ու Դաշտայինը միացեալ, ու Տարրուսեան գեղատեսիլ սարալանջերէն իջնելով կը հասնէր Հայոց Ծոցի ափունքը եւ Դրունք Կիլիկիոյ, յետոյ Մուսա Սար:

Ու մինչ մեր խումբին քառասնեակ մը անդամներէն իւրաքանչիւրին աչիքն թիթին մէջ կը

նկարուէր պատկերը իր հին ու նոր երազներուն, եւ վաղ առաւօտեան ճիշդ այդ պահուն՝ երբ խաւարը տեղի կու տար լուսեղէն այն շղարշին, ու գիծ պիտի յստակացնէր ճամբեգրի գիւղերուն արտափին պատկերը... ահա՛ ճիշդ այդ պահուն փոխանակ «Առաւօտեան լոյս»էն եւ «արդար Արեգակ»էն լոյս խնդրելու, մեր խումբէն խնդրեցի երգել՝

«Ցանկամ տեսնել զիմ 'Կիլիկիա, Աշխարհ որ ինձ ետուր արեւ»:

Կիլիկիա... եւ մեր ժողովուրդին Կիլիկեան երազը:

Այսօր՝ հող կորուսեալ եւ իրաւունք պատմական: Ու մենք՝ սերունդ տարագիր ու բռնահանուած անհող ժողովուրդ:

Իրօք՝ մեր խումբը կազմուած էր Կիլիկիոյ զանազան գիւղերէն ու քաղաքներէն ծնունդ առած նախորդ սերունդի զոհերու զաւակներէն: Ու չէի գարմանար որ ոչ միայն ես, այլեւ խումբն ամբողջ կ'ըլլար ունկնդիր իր հողի կանչին անձնատուր՝ Կիլիկեան երազին: Ժիշդ է, իւրաքանչիւրը մեր խումբէն, կ'ուզէր փախուստ տալ ու վազել... վազել գտնելու համար իր ծնողներուն մանկութեան գիւղերն ու քաղաքները, որոնք այժմ ոչինչ ունին իրենց անցեալի հայկականութենէն:

Տարօրինակ...

Բայց իրա՛ւ է, չէ՞:

Եթէ ինծի համար Հողին կանչը կը հասնէր Հայոց Ծոցէն եւ Զորք Մարգարանի նարնջաստաններէն, շուրջս սակայն՝ կային հարազատ դէմքեր քաղմաթիւ, որոնք ժամ առաջ կ'ուզէին հասնիլ իրենց մանկութեան գիւղերը, որոնց հետ կապուած էին մշուշապատ յուշ յիշատակներով:

Բանաստեղծին մէկ տողը ինծի այցի կու գայ յանկարծ:

«Պզտիկ գիւղեր դուք մեծցաք,
երբ բնակիչ չունեցաք...» (Վ. Թ.)

Փարատո՞ւմ:

Սակայն, մեր ամբողջ գոյութիւնը, մեր պատմութիւնը, մեր մեծ ու փոքր երազները բոլոր, ամէ՛ն ինչ փարատո՞ւմ չե՞նք...: Մուսա լեռը իրօք իր անհաւասար գոյամարտէն առաջ «պզտիկ գիւղեր» ու խմբաւորում մը չէ՞ր, որ յանկարծօրէն մեծցաւ՝ «երբ բնակիչ չունեցաւ» ու պարպուեցաւ իր հայութեանէն. մեծցա՛ւ ան ողջ աշխարհի աչիւն առաջ: Եղաւ հեփիաթ առասպելաշունչ ու խորհրդանիշ վերապրումի: Եղաւ վէ՛պ միջազգային:

Ու մենք՝ ուխտաւորներն էինք այդ պատմական գիւղերուն: Մէկը անոնցմէ, Վաֆրֆը, տակաւին կը շնչէր հայօրէն: Հարիւրեակ մը հայեր դեռ կը յամառէին մնալ կառչած իրենց պապենական հողերուն ու սարալանջերուն եւ այժմ՝ մեզ կը կանչէին ուխտի եւ ոչ թէ պատահական այցելութեան:

Որքան կը մօտենայինք Մուսա Լեռան, այնքա՛ն աւելի արագ կը տրոփէր սիրտս: Միտքս կը խուժեն գիրքերու մէջ բանտուած տողեր եւ էջեր ու կը լեցնեն հոգիս, կը գրաւեն միջնաբերդս:

«Ճեպել Մուսա՛, Ճեպել Մուսա՛...

դուն նոր վերք

Հին վերքերուն դեռ միացող ցաւին
հոգիս...:

Ու տակաւին, չսպիացաւ այս վերքը: Ընդհակառակը՝ առկայծող կրակ ու ճրագի մը հանգոյն, ան կը խռովէ, կը յուզէ մեր ներաշխարհը, կը ջերմացնէ ու կ'այրէ եւ սփիւռփացեալ մեր սիրտներէն

դուրս կը վանէ անտարբերութեան եւ տեղատուութեան ահաւոր ցուրտը:

Թէ ինչու՝ մենք, սերունդ տարագիր, Մուսա լեռը դարձուցինք խորհրդանիշ սփիւռփ կոշուած մեր նԱԽուն:

«Սփիւռփն ամբողջ,

Մուսա լե՛ռ է հիմա, տղաս...» (Գ. Ա)

Կը յուշէ ունկերուն տարաբախտ այլ բանաստեղծ մը եւ աչքերուն դիմաց կը պարզէ իր հրաշէկ բառերէն կազմուած «Պատմութիւն Հայոց»ը:

Ի՛նչ լաւ, որ մինակ չէի մտածումներուն մէջ: Շուրջս գտնուողներէն շատեր կապուած էին այս գիւղին հարազատ հողի զգացումներով: Անո՛նք էին իրական եւ իսկական ուխտաւորները, որոնց ծննդավայրը՝ գիւղերն էին Մուսա Լեռան. այս գիւղերը, սկսեալ Վաֆրֆէն մինչեւ Խտրըպէկ եւ Օղունօլուֆ, մինչեւ Պիթիաս եւ Հանի Հապիպլի կամ Քէպուսիէ: Ուխտաւորներուն աչքերը կը մատնէին իրենց ներքին խռովն ու հոգիին ալեկոծումը: Տարբեր հարց, որ ես իրենց համար տակաւին կը մնայի «եապաննօ» փեսայ, օտար երկրացի մը, որ իմ պարագայիս՝ գալով Հայոց Մոցի փերէն, «համարձակեմ» էի Վաֆրֆէն հարս վերցնել Վարժապետին կրտսեր աղջիկը... դէպի «Ալեքսանտրէք»:

Մտածումներս կը փոխուին քարձրածայն խօսքի ու երգի:

«...Վերադարձիս դուռը զարնեմ
Ու մօրկանէդ ձեռքդ խնդրեմ...»:

Եւ այդ պահուն «հարս ու քենի» միանալով կ'ըսեն ինծի՝ ծանօթ երգի մը ընդմէջէն. «Քելէ երթանք մեր... գիւղը, մեր... տունը»: Ու մենք կ'անջատուինք խումբէն, երկու հոյր ու երկու փեսայ, եւ

կ'ուղղուին՝ դէպի Մատուռենց հօրենական տունը, եկեղեցիէն քիչ մը հեռու, եւ ունկնդիր՝ առուակի մը կարկաչահոս ընթացքին: Ամայի ու լեւալ փոքրիկ տուն մը, որ մինչեւ երէկ երազ էր ան եւ լեւալ պարտէզ՝ մանկութեան: Այս պահուս՝ չոր իրականութիւն: Հայրենի երբեմնի Հողը եղբր է ասպետական՝ նանչցուած ֆրանսական իշխանութեան մէկ նուէրը փոխան «երեսուն արծաթ»ի:

Թող որ երազս մնար անհաս եւ պարգեւէր ինծի տրտմանոյ յիշատակ, քան թէ բոցավառէր խարոյկը վիշտին՝ որ կը ծնէր կորուսեալ Հողէն:

- Եկեղեցի երթանք ու մով մը վառենք - կ'ըսեմք միաբերան:

Սա՛ այդ պահն էր, երբ բոլորս ալ վերադարձեր էինք Արշակ Բ. Թագաւորի «հողապաշտութեան» խորհուրդին: Հողը՝ որուն վրայ կանգներ էինք՝ Մուսա Լեռ կը կոչուէր: Գիւղը այս պահուն, Վաքըֆն էր: Իսկ վերանորոգուած ու բարեփոխ այս մատուռը՝ Ս. Աստուածածինը: Այդ գիշեր իրօք՝ ուխտի եկեր էին մերձակայ թէ հեռաւոր վայրերէ եւ երկիրներէ մուսալեռցի բազմահարիւր ուխտաւորներ՝ Ս. Աստուածածնայ տօնին առթիւ: Շարաք երեկոյ է: Կը դիտեմ՝ վերստին ու կ'ապրիմ ինձմէ ներս՝ ծաւալուող ապրումներ որոնք կը փոխանցուին հարազատ հոգիներու արտայայտութիւններէն: «Փետտում են հարազատներին» կը պատգամէր երբեմնի «Հայրենիքի Զայն»ը եւ այժմ, կային մարդեր, որոնք կարօտով կը յիշէին վարժապետէն իրենց սորված հայերէն լեզուին դասապահերը: «Դուք Վարժապետին աղջիկն ես...» հարց կու տային թանկագին կէսիս, եւ արդէն, քենի-քենեկալ եւ բազում այրեր ու կիներ թափ կու տային իրենց երգին ու պարին: Շուրջպարն ինքնաբոյս՝ ձեռքի սեղմումներէն եւ ողջագուրումներէն

ծնունդ կ'առնէր եւ «կոռի գացող բանակի մը պէս» կ'անէր թիւր ուխտաւորներուն: Եկեր էին անոնք հեռաւոր Խաղաղականէն եւ Ատլանտեանէն, քահանայ հայրը՝ Փարիզէն, գործարար մարդիկ՝ Պերլինէն, Պոլիսէն եւ Պէյրութէն, հողի ծնունդ ուխտաւորներ՝ Այննարէն: Պատահաբար՝ Զեմ կարծեր: Ուխտագնացութիւնը պատահականութեան արդիւնք էր կրնար ըլլալ: Մենք բոլորս այնտեղ ՌԻԽՏ մը ունէինք մեր հոգիին խորը:

Հողին կանչն էր այդ:

Ականջ տուր այդ ձայնին, ուխտաւոր բարեկամ ու պիտի լսես դուն դարերուն մրմունջը: Եղի՛ր ունկնդիր «լոյս գուարք»ի մեղեդիին ու պահ մը գէթ՝ հրեռնէ կրկին մանկութեանդ պարտէզին մէջ վերակենդանացած յուշ-յիշատակներով, երբ «շարականի գետին» կարկաչը կը խռովէր ներաշխարհը: Տե՛ս, չե՞ս վերագտներ ոգեղինացումը մայրամուտի շողփին, երբ եկեղեցւոյ արեւմտեան գունագարդ լուսամուտէն ներս կը ցաթէ ան: Թող վերստին հնչէ կոչնակը գիւղի եկեղեցիին: Իւրաքանչիւր դողանքն անոր՝ աւետիսն է վերջալուսային այս գիւղին վերածնող այգաբացին: Ափսոս չէ որ հայ եկեղեցին միայն մահազանգն է որ ահազանգի է վերածեր: Իսկ ուխտաւորներու շուրջպարին դիմաց, թող հնչէ կրկին կոչնակը գիւղին, աւետելու համար որ պիտի չմեռնի հայկականը այս գիւղին: Տե՛ս, ուխտաւոր ընկեր, մինչ գիւղը շղարշուած է խորհուրդով մթնշաղին, մատուռին կից, բակին խորքը, հարիսայի տասնեակ մը կաթսաներուն մէջ կրկին կեանք կ'առնէ գիւղին անցեալը ու կը կամրջուի մեր ներկային: Գիւղը՝ համատարած մութի մէջ է, մինչ՝ եկեղեցիէն լուսագեղ ու պայծառ, կը բոցավառի առկայծ նրազը, կ'ըլլայ

խարոյկ ու կրակ անշէջ, որպէս գի վաղը, Ս. Պատարագի օրհնութեամբը սրբացած՝ վերածուի հաղորդութեան սրբազան, յիշելու համար մեր նահատակները այստեղ եւ այլուր, որոնք ինկան վասն մեր եւ քաղմաց. այսինքն՝ որպէս գի մենք վերապրէինք ու ծնունդ տալինք նոր ընձիւղներու։ Այդ պահուն, Մուսա լերան եկեղեցին, որ թերեւս լիեալ ու անշուք կը մնար աշխարհին համար, այժմ կը հրդեհուէր նորանոր ուխտերով։

Սիրո՞յ ուխտ։

Անշուշտ։ Կը յիշեմ երիտասարդ գոյգի մը նշանախօսութիւնը այդ քացառիկ պահուն։ Թէեւ, առանց այս առիթին ալ տեղի ու գուռնան պիտի հնչէին եւ շուրջպարը թափ առնէր, շրջանակը լայննար եւ իր մէջ ընդգրկէր նորանոր գոյգեր, երիտասարդ ու չափահաս եւ անոնք պարէին... պարէին մինչեւ այգաբաց, միշտ նորոգելով ուխտը անցեալին ու գայն կապելով ներկային։ Ով չի գիտեր Մուսա լերան պարերն ու պարերգները։ Ով չի գիտեր, ոտները թոփել հողին՝ դաշինքովը զիլ գուռնային ու խրոխտ տեղին։ Միտքիս մէջ կ'երգեմ տող մը «Նանոր»էն։ Կ'երեւակայեմ «Մշոյ Սուրբան Սուրբ Կարապետ»ը վերակենդանացած իր ուխտաւորներու երգերով ու պարերով ու հայ ֆահանային աղօթքներով։ Ես ու

գոհանչիս կրտսեր աղջիկը, համաձայն ենք իրարու հետ եւ ան ներքին խռովիս ունկնդիր, թե ու թոյլէ՛ կու տայ Գ. Էմինի «Սասունցիներու պար»ին գովերգութեան։ Հազիւ ֆանի մը բառ դուրս կ'ելլեն իր շրթներէն, կը միանանք իրարու։

«Հալալ՛ է քեզ, Սասուն, պարի՛...»

Պարի՛, դու դեռ երազ ունես կատարելու. վրէժ ունես պատմութիւնից դեռ հանելու, Պարի՛, մինչեւ ողջ հայերին դու ամբարես, եւ այդ պարը,

Մասիս լերան լանջին պարես...»։

Այդ գիշեր որքա՛ն կ'ուզէի որ հոգիս ըլլար ռատիոկայան, եւ հանուր աշխարհին արտասանէի իմ «ամենապոէմ»ս։

Պարէ՛, պարէ՛։ Մուսասարի լանջին կանգնած, գիշերուան մութին՝ եկեղեցին դարձեր էր լուսատու փարոս։

Ու մենք եւս կը մտնենք շուրջպարին ստեղծած օղակին մէջ։ Ես՝ ֆաղափի ծնունդ, գուղացիին պարը կը գտնէի առաւել խրոխտ եւ հպարտ։

Ու մեր պարը, այդ գիշեր, պա՛րզ պար մը չէր, այլ՝ «մի երկրի փջ պատմութիւն»։ Պատմութեան դասագիրքը մեր ազգի։

ԱՐԱՄ ՍԵՓԵԹՅԱՆ

SUSU

Այսօր տատիս յիշեցի: Աչքերիս առջեւ եկաւ Թիֆլիսահայի իր հագ ու կապով, իրեն յատուկ նայուածքով, բարի ժպիտով: Բոլորը նրան Հոլոյ մամ էին ասում, հարս ու աղջիկ, տղա ու թոռ - Հոլոյ մամ: Զգիտեմ, դուք տեսե՞լ էք ութսունութ ամեայ գեղեցկուհի: Հոլոյ մամն էր: Կապոյտ աչքեր, մետաքս մաշկ: Մի օր կիսաքաց դռան ետեւից տատիս տեսայ լողանալու: Կեանքի լաւ ու վատը շատ եմ տեսել, բայց երբէք չեմ հանդիպել այդպիսի փարթամ կանացիութեան, մարմար մարմնի: Կեանքի ութսունութ տարիները չէին կարողացել մի անելորդ ծախ անկացնել նրա վարդազոյն մարմնին: Լինում էին ժամանակի կողմից խնայուածներ - Հոլոյ մամն էր:

Ամուսնուց՝ վարպետ Պողոսից մնացել էր շքեղ առանձնատունը եւ Նիֆոլայ ցարի շրջանի ոսկեդրամներ: Տասն այդ ոսկիները առիթներով ծախսում էր: Բայց Հոլոյ մամի ոսկիները միշտ հարսներու ու թոռների խօսակցութեան թեման էին:

- Հոլոյ մամ, էն Նիֆոլայի ոսկիներից տուր մի քիչ ծախսեմ:

- Դեռ եղ ոսկիներից շատ ունե՞ս, Հոլոյ մամ:

- Ել չկայ, չկայ, աղբիւրը ցամաքել ա,- պատասխանում էր Հոլոյ մամը՝ իրեն յատուկ հումորով:

Բայց դէ բոլորն էլ գիտէին, որ Հոլոյ մամի «հոգին խորն» է:

Մի օր տատս ինձ կանչեց ու լուրջ յանձնարարութիւն տուեց. Պողոս ջան, ա՛ն էս տասը ուրիշն եւ տար նոր երեք կոպեկանոցների հետ փոխի, ինձի շատ պէտք են:

Իր նարպիկ ու աչքաքաց թռուռ համար դա որեւէ դժուարութիւն չէր ներկայացնում: Մի քանի րոպէից վերադարձայ յանձնարարութիւնը կատարած հետախոյզի հպարտութեամբ. տատիս փեշը լցուեց դեղին, փայլուն երեքկոպեկանոցներով...

Հարսանիք էր: Ուրախ էին բոլորը: Հոլոյ մամը հարբել էր մի քիչ: Տղա ու թոռ խնդրեցին, որ պարի: Ու պարե՛ց: Ես այդպիսի նագանք դեռ չեմ տեսել: Հոլոյ մամը պարում էր, նկոււմ էր ու ձգում, նա իր պարով տիրում էր շրջապատը: Իր իշխող նայուածքով արձանացրել էր բոլորին: Հոլոյ մամը պարում էր...

Հարսանեկան խնջոյքի ժամանակ նորից յիշեցին Նիֆոլայի ոսկիները:

- Հոլոյ մամ, էն ոսկիներն ափսոս եմ, տու՛ր մի քիչ ծախսեմ:

- Կը մեռնես, էն ոսկիների տեղը մէկը չի իմանայ, Հոլոյ մամ, գոնէ տեղն ասա,- կատակում էին տղա ու թոռ:

- Առէ՛ք, ծախսէ՛ք, էսօրուանից լաւ օր չկայ: Առէ՛ք, ես պրծնեմ ձեզանից,- Հոլոյ մամը ձեռքը տարաւ հագուստի գրպանները:

Յանկարծ Նիֆոլայի ոսկիները շաղ եկան սեղանների վրայ, զրնգոցով թափուեցին յատակին: Կիսամութ սրահի ամէն մի անկիւն լուսաւորուեց ոսկեդրամների դեղին փայլով: Եւ հարս ու փեսայ, թոռ ու ծոռ, չորեքքաթ, սողեսող, իրար հրմշտելով, իրարից դրամ խլելով հաւաքում էին ոսկիները: Դա տեսեց մի քանի վայրկեան միայն: Յանկարծ բոլորի ձեռքում Նիֆոլայի ոսկեդրամները փոխարկուեցին պարզ երեք կոպեկանոցների: Իսկ Հոլոյ մամը՝ թագուհու պէս կանգնած ծիծաղում էր: Ես այդպիսի լիաթոք ծիծաղ չեմ տեսել: Հոլոյ մամը, գինու գաւաթը ձեռքին, ծիծաղում էր:

- Եղ չէ՞ք...

Տասն անկողին ընկաւ: Նա, որ երբեք ոչ ոքից օգնութիւն չէր խնդրել, այժմ գամուկ էր անկողնուն:

- Տա՛ն ջան, ոչինչ, մենք էլ փոքր ենք եղել, դու էլ մեզ ես հոգ տարել,- տակաշորն ու անկողինը փոխելիս մխիթարում էինք ես ու մայրս:

- Զէ, բալա ջան, չէ՛, ապրելս անելորդ է:

Տասն ապրում էր ամօքի ու վերադարձի ծանր ողբերգութիւն:

Մի օր տատս կանչեց ու ինձ մեկնեց Նիֆոլայի տասը ոսկի:

- Ա՛ն, բալա ջան, էս քեզ, սեւ օրերին պէտք կը գայ:

Յետոյ խնդրեց, որ իր արծաթէ գօտին քերեմ:

- Պողոս ջան, էս գօտին էլ կապիր մահեակալիս գլխից, որ բռնուեմ, կարենամ աջ ու ձախ թեփուկ, կամ նստել:

Մի ժամ էինք մօտից հեռացել: Ներս մտանք իր սենեակ ու փար կտրեցինք: Տատս գլուխն անց իր կացրել գօտու մէջ եւ իր ծանր մարմինը անկողնուց դուրս նետել: Ինքն իրեն խեղդել էր: Միայն երեք օր ապրեց ուրիշներին հոգս պատճառելով:

Թաղմանը բոլորն էին եկել - ծով բազմութիւն: Դագաղում նոյնիսկ նա գեղեցիկ էր:

Այսօր տատիս յիշեցի: Ու նա ինձ ժպտաց հեռուներից...

ԸՆԾԱՆՈՒՆԻ ԱՐԼ. ԲԱԲԱՆԱՆԵԱՆ

ԻՍԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՂՈՐԴԱԿՅՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀՌԵՏՈՐԻԿԱ

Վերջին ժամանակների փիլիսոփայական գրականության մեջ անելի քան յաճախակի են դարձել հաղորդակցության հիմնախնդրի արծարծումները, որոնք երբեմն իրենց խիստ տարամետ մօտեցումներով հաներձ, աներկբայորեն համերաշխ են հասարակության ձեւաորման, կայացման ու քարզացման գործընթացում այդ երեւոյթի չափազանց կարեւորութիւնը հաստատելու առումով: Հիմնախնդրի այսօրինակ կարեւորումը պայմանաւորուած է ոչ միայն մարդկային իրականության ճանաչման փոփոխման արդարացի անհրաժեշտութեամբ, այլեւ նրա գործառնական (ֆունկցիոնալ) նշանակութեամբ, հասարակական յարաբերութիւնների, սոցիալական կեանքի կազմակերպման գործում նրա կիրառական արժէքով: Թերեւս նախ դրանով, եւ վերջին հաշուով դրանով է բացատրուում նաեւ այն բուռն ակտիւութիւնը այդ ուղղութեամբ, որ նկատուում է այսօր հասարակագիտութեան, հոգեբանութեան եւ սոցիոլոգիայի բնագաւառում: Որքանով հաղորդակցութիւն երեւոյթը իր անմիջական դրսեւորումն է ունենում տեղեկատուական գործընթացներում, այն յայտնուում է նաեւ ժամանակակից ամենամարդիական ու լայնամասշտաբ գիտութեան՝ ինֆորմատիկայի-կիբեռնետիկայի ուսումնասիրութիւնների կենտրոնում, որպէս ինֆորմացիայի տեխնիկական տիրապետման, պահպանման, կարգաւորման եւ ուղղորդման բնական-կենդանի մոդել:

Սակայն, եթէ վերը նշուած բնագաւառներում, որպէս համեմատաբար երիտասարդ գիտութիւններ, հաղորդակցութեան հիմնախնդիրը ունի ոչ-շատ վաղեմի պատմութիւն, ապա փիլիսոփայութեան մեջ որոշակիացած, մասնաւորեցած ձեւով, թէ որպէս այլ հարցերի յարակցութիւն այն արծարծուել է նրա սկզբնաւորումից ի վեր: Այն անփոխարինելի դեր ունի փիլիսոփայական ցանկացած ուղղութեան, ուսմունքի համար, որն այս կամ այն կերպ առնչուում է մարդու, մարդկային յարաբերութիւնների, հասարակութեան խնդիրներին: Իսկ դեռեւս անտիկ մշակոյթում արդէն դասական մշակման հասած հռետորիկայում, իբրեւ խօսքի միջոցով լսարանին, ունկնդրին, պրոցակցին ներգործելու գիտութիւն-արուեստում ուղղակի ելակէտային ու մեթոտաբանական նշանակութիւն ունեցաւ:

Այսուհանդերձ, նոյնիսկ ժամանակակից գրականութեան մեջ ակնյայտ է «հաղորդակցութիւն» հասկացութեան իբրեւ կատեգորիայի բովանդակութեան ոչ-միանշանակ ընկալումը, եւ ոչ միայն տարբեր բնագաւառների, այլեւ միեւնոյն գիտութեան մեջ՝ տարբեր հեղինակների մօտ: Իսկ հայալեզու գրականութեան մեջ այն կարիք ունի եթէ ոչ սպառիչ, ապա գոնէ հասկացութային բաւարար ճշգրտման: Ուստի իմաստ ունի նախ եւ առաջ որոշարկել այն բովանդակութիւնը, որն անելի հարապատ է թուում «հաղորդակցութիւն» հասկացութեանը, կամ այն առաւել մօտաւոր ընդհանրացումը, որով հնարաւոր կը լինի միանշանակութիւն ապահովել մեր խնդրոյ առարկայի հետ նրա տարբեր առնչութիւնները ներկայացնելիս:

Անմիջապէս նշենք, որ «հաղորդակցութիւն» հասկացութիւնը մեզանում ունի չափազանց լայն կիրառութիւն: Այն գործածուում է թէ անկենդան-տեխնիկական միջակայքում կապերի ներկայացման (ջերմահաղորդականութիւն, էլեկտրա-, հաղորդակից անօթներ), թէ կենդանի բնութեան, կենսաբանական աղանշանների նկարագրութեան (մեղուները, դէֆինները, հաղորդակցում են...), թէ մարդկանց, հասարակական սուբյեկտների եւ մշակոյթների փոխներգործութեան յարաբերութիւնների բնութագրման (մարդկային հաղորդակցութիւն կենդանի հաղորդակցութիւն, հոգեւոր հաղորդակցութիւն եւ այլն) համար: Անգամ մասնագիտական գրականութեան մեջ յառակ չի որոշարկուում «հաղորդակցութիւն»

եւ «կոմունիկացիա» (communication), «հաղորդակցութիւն» եւ «շփում» (intercourse), «հաղորդակցութիւն» եւ «կապ» (tie, contact), «հաղորդակցութիւն» եւ «փոխապրեցութիւն», «փոխներգործութիւն» (interact) եւ այլ կոգորդութիւնների համեմատական բնութագրերը, որի հետեւանքում հնարաւոր են դառնում գիտական հաղորդակցութեան, տեսութիւնի այլընթերցման, տարրական անցանկալի դէպքերը եւ որպէս տեսման կիրառող հասկացութեան անթղյալորդի բազմաւատարմութիւնը, ոչ-միանշանակութիւնը: Նման իրավիճակում որպէս աշխատանքային մեխանիզմ կարող է ծառայել կոմունիզմը (պայմանաւորուածութեան) սկզբունքը, որը կարող է ապահովել գոնէ որոշակի ընհանրութիւն ներկայացող նիւթի միասնական ընկալման առումով:

Մեզ հետաքրքրող հիմնականորէ բերումով վերընշուածներից աւելի կարեւոր է թուում «կոմունիկացիա» եւ «շփում» հասկացութիւնների բովանդակային համապատասխանութեան խնդիրը «հաղորդակցութեան» հետ, քանի որ մենք փորձում ենք հետադարձութիւնը ներկայացնել կենդանի հաղորդակցութեան եւ դրա առաւել արտայայտուած դրսեւորում: Կարծում ենք, նման անդրադարձը արդարացում է, որքանով աւելի քան նկատելի է դրա բանավիճակային արժարժումները մի շարք ժամանակակից հեղինակների աշխատութիւններում:

Այս առումով, թէեւ վիճաբարոյց, բայց աւելի ամբողջական է թուում Մ. Ս. Կազանի վերլուծութիւնները նշում հասկացութիւնների կապակցութեամբ: Ընդունելով կոմունիկացիայի ելակէտային նշանակութիւնը հասարակութեան կայացման գոյժընթացում, նա «շփում» հասկացութեան բիոլոգիկացիա (կենսաբանականացում) է համարում «կոմունիկացիայի» հետ նրա նոյնացումը, պնդելով, որ դրանք թէեւ կապուած, բայց արմատաւազ տարբեր են թէ բովանդակութեան, թէ ձեւի, թէ նպատակի եւ թէ յարաբերող կողմերի կարգավիճակի առումով: Ըստ Մ. Կազանի, ի դէմս կոմունիկացիայի մենք գործ ունենք տեղեկատուութեան միակողմանի գործընթացի հետ, ուր ի սպառ բացակայում է յետադարձ կապի երեւոյթը եւ ի տարբերութիւն ստացողի (օբյեկտի), սուբյեկտի դերում (ակտի կազմակերպման, նախաձեռնման, ակտիւութեան եւ ինֆորմացիայի բովանդակութեան մշակման առումով) հանդէս է գալիս միայն մի կողմը՝ ինֆորմացիա (գիտելիք, գաղափար, գործնական հաղորդում, փաստական տեղեկութիւն, ցուցում, հրաման եւ այլն) տուողը: Նման կապ կարող է տեղի ունենալ ինչպէս մարդ-մարդ, այնպէս էլ՝ մարդ-կենդանի, մարդ-մեքենայ յարաբերութիւններում: Դա սակաւ արդիւնաւէտ կապի ձեւ է, ուր հաղորդող-հաղորդում-ընդունող միջակայքում տեղի է ունենում ինֆորմացիայի կորուստ, նուազում: Մինչդէռ շփման մակարդակում, որը կայանում է երկու սուբյեկտների (ոչ թէ սուբյեկտի եւ օբյեկտի, կամ որպէս օբյեկտ դիտող անձի) միջեւ, առկայ է նոր ինֆորմացիայի համատեղ մշակում երկուստեք ակտիւ երկխօսութեան միջոցով, ուր արդէն ոչ թէ միայն մէկ կողմից հոսող, այլ շրջանաւորող ինֆորմացիայի քանակը աւելանում, հարատւանում ու ամբողջանում է:²

Հասկանալի է, որ «կոմունիկացիայի» եւ «շփման» այսօրինակ տարանջատմամբ Մ. Կազանը չէր կարող համաձայնել Կ. Չերիի կողմից կոմունիկացիայի սահմանմանը, որը ոչ միայն մարդկանց խումբը, հասարակութիւնը, այլեւ մշակոյթը դիտում է որպէս մարդկային կոմունիկացիայի դրսեւորում, իսկ բուն կոմունիկացիան՝ որպէս «մասնակցութիւն», միմեանց հասկացում, փոխհամաձայնում, աւելին՝ միասնութիւն:³ Անշուշտ, այստեղ խօսքը չի գնում ֆիզիքական կամ նոյնիսկ ընդամենը գործողութիւնների միասնութեան մասին, որը, իր իսկ Մ. Կազանի լեզուով ասած՝ կոմունիկացիայի բիոլոգիկացիա կը նշանակէ: Այլ ենթադրում է այնպիսի յարաբերութիւն, ուր առկայ է ոչ միայն երկուստեք իրար հասկանալու, համաձայնուելու փաստը, այլեւ պագմունքային

համերաշխություն, միմեանց յուրական դրսևորումներին արձագանգելու, համակիր լինելու հանգամանքը: Սրանք գործօններ են, որոնք անկախ նպատակադրումից, միշտ ներկայ են խօսքային հաղորդակցության մակարդակում եւ ապահովում են լեզուի կոմունիկատիվ ֆունկցիայի իրականացումը: Բառերը լինելով պուտ կոնտենցիոնալ բնույթի իմաստային սիմուլներ եւ ինքնին չպարունակելով որեւէ էմպատիկ խորհուրդ (էմպատիա - ուրիշի ապրումներին յուրական արձագանգման ընդունակություն, նրա զգացմունքների, անձի մեջ ներթափանցման, նրա աշխարհընկալմամբ տեսնելու կարողություն⁴), կենդանի հնչման պարագայում որոշակիորեն այլ նշանակություն են ստանում՝ իրենց վրայ կրելով արտայայտողի սուբյեկտի երանգադրումը, նրա արժեքային կողմնորոշմանը, բարոյահոգեբանական ու նպատակային դիրքորոշմանը համապատասխան: «Երբ տեղի է ունենում մտքերի փոխանակություն,- գրում է Տ. Շիրոտանին,- իւրաքանչիւր մարդ փաստօրէն անում է ըստ էության երկու տարբեր բան: Սի կողմից նա օգտւում է բառերից իբրեւ կատեգորիաների սիմուլներ, որոնք ուսում է հաղորդել ունկնդրին, միւս կողմից հասկանալ է տալիս իր սեփական վերաբերմունքը այն բանին, ինչի մասին խօսքը գնում է: Ինչ է նա մտադիր ասել, ցոյց է տալիս նրա արտայայտությունների բովանդակությունը, իսկ այն, թէ ինչ զգացմունքներ է առաջացնում իր մեջ պրոյցի առարկան, արտայայտում է նրա խօսքի ոճում: Հետեւաբար անհրաժեշտ է տարբերակում դնել այն բաներում՝ մարդը ինչ է ասում եւ նա դա ինչպէս է ասում»⁵:

Մարդ էակը լինելով (գուցէ ատելի շուտ եւ ատելի շատ) զգացմունքային եւ յուրական էակ, եւ գտնուելով բնական, կամաւոր յարաբերություններում, անգամ շատ ցանկանալու պարագայում չի կարող իր խօսքն, ինֆորմացիայի արտայայտումը մինչեւ վերջ ու բացարձակ պոէզ, անջատել որպէս դրա վերապրում ունեցած իր տրամադրությունից, վերաբերմունքից, գնահատականից: Աւելին, մարդկային հաղորդակցության, մասնատրապէս դրա խօսքային ձեւի մի որոշակի քանակ (թերեւս դժուար որոշարկելի տոկոսային համամասնությամբ) մոտիւացում է ոչ այնքան օբյեկտիվ իրականության մասին իմացական բնույթի տեղեկատուությամբ (որը տուեալ դէպքում ատելի շուտ կատարում է արտայայտման առիթի, պատրուակի դեր), որքան յուրական, զգացմունքային համաձայնության, համերաշխության, աջակցության, վերջին հաշւով դիմացինի մասնակցության, միասնության նպատակով: Ահա, թէ ինչու, մարդկանց միջեւ կոմունիկատիվ յարաբերություններում (անկախ դրսևորման ձեւից) տեղեկատուական-իմաստային, «ինչ ասելու» անհրաժեշտությունից զատ, ատելի քան կարեւորում է բարոյահոգեբանական, աշխարհայեացքային միասնության, էմպատիկ նշանակության, «ինչպէս ասելու» հանգամանքը, որի շնորհիւ նաեւ, կամ գուցէ ատելի ճիշտ է ասել՝ նախ որի շնորհիւ էլ, եթէ ոչ առաջանում, ապա կայանում, ամրապնդում է կոմունիկատիվ իրավիճակը, հաղորդակցության գործընթացը: Եւ կրկին պէտք է համաձայնել Տ. Շիրոտանինի հետ, ըստ որի «անբաւարար է կոմունիկացիայի ողջախոհական ընկալումը՝ մէկը ուղարկում է ապրանշան, միւսի զգայական օրգանները որսում են ակուստիկ տատանումները եւ վերջինս ինտերպրետացիայի (մեկնել) է ենթարկում տուեալ տեղեկությունը: Դա արտացոլում է Լատուելի յայտնի բանաձեւի՝ «Ով եւ ինչ հաղորդեց, ինչ եղանակով, ում, ինչ արդիւնքով»: Այս կերպ կոմունիկացիայի ուսումնասիրությունը հանգեցրւում է սկսնադրի, բովանդակության, թիրախի (ընդունիչի) եւ արդիւնքի որպէս մեխանիկական ամբողջի վերլուծությանը: Կոմունիկացիայի արդիւնքը դա ընդամենը արտաքին գրգռիչի արդեցությամբ ունկնդրի դիրքորոշումների ու վարքի փոփոխությունը չէ, այլեւ որոշակի համաձայնության ձեռքբերումը: Համաձայնությունը ընդհանուր աշխարհի պատկերի հաստատումն է նրանց մօտ,

ովքեր միադրուած են համատեղ գործողութեան»:⁶ Այլապէս կոմունիկացիան սահմանելով ու սահմանափակելով ԿՄՈՒ ուղղորդուած ինֆորմացիայի առաքման ֆունկցիայով⁷, յիշեալ հեղինակները փաստօրէն «կոմունիկացիա» հասկացութեան ամբողջ ծաւալը վերագրում են նրա մէկ մասին միայն (այն էլ վերջինիս միակողմանի, մեկուսացուած, վերացարկուած բնութագրին, ուր կողմերից մէկը, անգամ բանական էակ լինելու պարագայում, հանդէս է գալիս որպէս ԿՄՈՒ կրաւորական օբյեկտ, պասիւ ընդունիչ), իսկ մարդկային լիարժէք, երկկողմանի, միասնական կապի, հաղորդակցութեան երեւոյթը արտացոլում է «շփում» հասկացութեամբ:

Թերեւս կոնուենցիոնալ սկզբունքով կարելի էր համաձայնել հասկացութիւնների բովանդակային այսպիսի տարբերականման, դասակարգման հետ, եթէ հնարաւոր լինէր նրանց ծաւալների յստակ տարանջատումը, որոշարկումը թեկուզ իբրեւ սեռի եւ տեսակի փոխարարելութիւն: Թւում է, նման փորձ մենք ունենք ի դէմս Մ. Կազանի արդէն յիշատակուած ծաւալուն աշխատանքի: Ի թիւս այլ տարբերութիւնների (որանց մասին խօսուել է վերեւում), նա հիմնական է համարում հաղորդատուութեան (իմա. կոմունիկացիա) եւ շփման ինքնատեղիացիայի (ինքնիրականացման) մեթոդների տարբերութիւնը. հաղորդատուութեան կառուցուածքը մենախօսական է, շփման կառուցուածքը՝ երկխօսական:⁸ Եւ Կարգացնելով այս միտքը, հեղինակը կատարում է պնդումներ, որոնք մեղմ ասած՝ ապառ, իսկ ոչ-շատ մեղմ լինելու դէպքում՝ կարելի է վիճալարոյց համարել. «Ինչ խօսք,- գրում է նա,- կոմունիկատիւ հաղորդումը միշտ հասցեագրուած է ինչ-որ մէկին, որից նրա մենախօսական բնոյթը կարող է թուալ կասկածելի: Բայց պէտք է նկատի ունենալ, որ հաղորդումը ոչ-անձնատրուած (ինպերսոնալ) է, քանի որ այն ուղղուած է ցանկացած հասցեատիրոջ, եւ ոչ թէ որոշակի ինչ-որ մէկի կամ միակի (ինչպէս թերթային ինֆորմացիա, դաս կամ դասախօսութիւն, հռետորի խօսք, գիտական տրակտատ եւ այլն), որա համար էլ այն ձեռք է բերում մենախօսութեան ձեւ, ուղարկուած բոլորին... այսինքն ընդունողներին որպէս օբյեկտների: Երկխօսութիւնը ինֆորմացիոն կապ է երկու անձերի միջեւ, որոնցից խրաքանչիւրը դիմում է հենց այդ մասնակցին (partner) որպէս իր միակ ունկնդրի...»:⁹

Նախ, նկատենք, որ երկխօսութիւն հասկացութեան ծաւալի այսօրինակ նեղացումը նրանից դուրս է թողնում մարդկանց հաղորդակցութեան այնպիսի դէպքերը, երբ մասնակիցների թիւը անցնում է երկուսից, եւ խրաքանչիւրը դիմում է բոլորին կամ մի քանիսին միաժամանակ (օրինակ՝ «կոր սեղանի», պառլամենտական արձարժումների կամ խմբային ցանկացած քննարկման ժամանակ): Երկրորդ, երկխօսութիւնը (դիալոգ) բնաւ էլ չի նշանակում միայն երկուսի խօսք կամ երկուսի խօսակցութիւն, այլ երկկողմանի խօսակցութիւն, որն էլ բնաւ չի ենթադրում կողմերի անպայման եւ միայն երկուսը լինելը: Երկխօսութիւնը կապւում է քննարկող նիւթի շուրջ արտայայտուելուն կողմերի մասնակցութեամբ, եւ բնաւ էլ պարտադիր չէ, որ նրանք հանդէս գան խօսքի արտայայտման հաւասար ծաւալով, մասնակցութեան բացարձակ համարժէք քանակով ու կարգավիճակով եւ նոյնիսկ արտայայտման ձեւերի ու եղանակների ճշգրիտ նոյնութեամբ: Հասիւ թէ կարելի է մերժել երկխօսական բնոյթը այն գործընթացի, ուր հայրը երկար խրատում-յորդորում է որդուն, իսկ վերջինս ժամանակ առ ժամանակ (թեկուզ խիստ սակաւ) արձագանգում է նրան համաձայնող կամ ժխտող որեւէ արտայայտութեամբ, ժեստով, դիմախաղով կամ նոյնիսկ շարժումով: Եւ, վերջապէս, որքանով է արդարացուած, ֆունկցիոնալ իմաստով ճշգրիտ երկխօսութեան եւ մենախօսութեան այսպիսի խիստ տարանջատումը, առաւել եւս հակադրումը, երբ մենախօսութիւնը կարելի է

լսարանի միջև երկկողմանի հաղորդակցության կայացմանը, արժարժուող հարցին ունկնդրի ակտի մասնակցությանը: Դրանցից են հռետորական (ոճական) դադարը, դիմումը, երկխոսությունը, հարցը և այլն: Նշումներից խրաբանիչը հռետորական խօսքը աշխոյժ, դինամիկ և հնչման առումով բազմերանգ դարձնելուց զատ, ապահովում է նաև հռետորի և լսարանի փոխըմբռնման, միասնության, փոխհամաձայնության կամ ներհակության բացայայտման հնարաւորությունը: Ահա, թե ինչու, որոշ հեղինակներ չափապանց կարեւորելով այս գործօնը, համարում են, որ մասնակցական ելոյթը պետք է նմանուի լա պրոյցի, պարպապէս ձայնի, պահուածքի, իրավիճակին թեմայի համապատասխանեցման յստակ ճշգրտումներով:¹¹

Երկխոսության մեխանիզմը հռետորի համար կարեւորում է ոչ միայն արդէն կենդանի ելոյթի ժամանակ, այլ դեռևս մինչկոմունիկացիոն փուլում, սպասուող ելոյթին նախապատրաստուելիս, երբ վերջինս ամենայն մանրակրկիտութեամբ ուսումնասիրելով ենթադրուող լսարանի (մասնակցի) կապը, նրանց շահերը, հետաքրքրությունները, նախապրոքությունները, արժեքային համակարգը (մի խօսքով այն ամէնը, ինչով կարող է մոտիւացուել նրանց մոտերը, պզգացմունքները, տրամադրություններն ու վարքը), իր խօսքը մշակում է նրա հետ անընդհատ երեւակայական բանավեճի, երկխոսության, համոզման մեթոտով:¹² Այս գործընթացում հռետորը նախ փորձում է աշխարհին և մասնատրապէս ներկայացուող հիմնախնդրին նայել ունկնդրի աչքերով (արդէն յիշատակուած էմպաոիայի երեւոյթը) և ապա որոշարկել այն հարցադրումներն ու առարկությունները, որոնք բխում են վարձացման տրամաբանութիւնից կամ որոնք կարող են ներգործող ներուժ ունենալ տուեալ պարագային: Այստեղ աւելի քան վճռորոշ են դառնում այն ընդհանուր և ուղղակի, կոնկրետ և փոխաբերական դիմումների ու հարցերի (լսարանին ուղղուելիք) նախապատրաստումը, որոնք միտում են ապահովելու ապագայ ունկնդրի ոչ միայն մասնակցութիւնը արժարժուող խնդրին և ընդհանրապէս գործընթացին, այլև ընդհանրութեան հասնելուն: Իսկ արդէն կենդանի ելոյթը, լինելով դրա իրականացման գործընթացը, բերում է իր շտկումները, խմբովի պացիաները, վերախմբագրումները, որքանով՝ անկախ հռետորի պատրաստուածութիւնից ու փորձից, հնարաւոր չէ մինչև վերջ կանխատեսել սպասուող իրավիճակը, սպառել բոլոր հնարաւոր դէպքերը, որքանով դա վերաբերում է մարդկային հաղորդակցութեանը և տուեալ դէպքում՝ մասնակցի արձագանգին:

Անշուշտ երկխոսութիւն երեւոյթը հռետորական պրաոիկայում թէ՛ ձեռի և թէ՛ ձագման ու ընթացքի առումով ունի իր խրայայտկութիւնը և որոշակիօրէն տարբերում է առօրեայ կեանքում երկու սուբյեկտների շփման սովորական եղանակից, բայց դրանից այն չի դադարում կողմերի հաղորդակցութեան (որոշ իմաստով կարելի է ասել աւելի արդիւնաւէտ), փոխըմբռնման, համաձայնութեան, յուսական համակեցութեան, վերջին հաշուով՝ միասնութեան միջոց լինելուց:

Ցանկացած հռետորական ելոյթ հետապնդում է որոշակի նպատակ և, ունկնդրին համախոհ, համակարծիք և վերջին հաշուով նպատակի իրականացմանը մասնակցից դարձնելու խնդրում հռետորի համար վճռական նշանակութիւն ունի մատուցուող խօսքի նրա ըմբռնումը, դիրքորոշումը, անմիջական, բացայայտ թէ՛ բացայայտ մասնակցութիւնը արժարժուող թեմային, որով լսարանը ներկայացուած հարցին կամ ներկայացուող տեսակէտին իր վերաբերմունքը արտայայտելով հանդերձ դառնում է վերանայման վերախմբագրման (հաղորդակցութեան, խօսքի) խրայայտուկ գործօն: Այս պարագայում հռետորը իր խօսքը կառուցում է (դեռևս նախապատրաստական, մինչկոմունիկացիոն փուլից սկսած) ոչ միայն ըստ քննարկուող թեմայի կամ հետապնդուող նպատակի, այլև

ըստ ունկնդրի, լսարանի, վերաբերմունքի, արձագանգի, մասնակցությունների: «Ցանկացած բանառոր ելոյթ ուղիղ կոմունիկացիայի դրսևորում է, ուր չկայ պատմելի խօսողի և լսարանի միջեւ, - գրում է Ե. Ա. Նոժինը, - Մշտապես դիտելով լսարանը, հռետորը հնարաւորութիւն ունի խրաքանչիւր պահի գնահատել ունկնդիրների ռեալ վիճակը ըստ նրանց արտաքին տեսքի՝ ուշադրութեան, ակնարկի կամ պահուածքի այլ տարրերով (յետադարձ կապ) և անհրաժեշտութեան դէպքում՝ ճշգրտել իր ելոյթը... »:

Ուստի, այսքանով իսկ, հապիւ թէ արդարացում է հռետորական ելոյթը սուբյեկտի և օբյեկտի միջեւ միակողմանի կապի ձեւ դիտելը, եթէ դա ընդհանրապէս հնարաւոր է մարդ-մարդ ապատ յարաբերութիւններում:

Անվերապահ կարելի է համարել նաեւ հռետորական խօսքի անհասցէ, «բոլորին» ուղղում լինելու մասին պնդումը, որի համար կրկին հիմք է ծառայում հռետորութիւնը միայն մեծ լսարաններում ամփոփելու և լսարանն էլ որպէս պախ, անարձագանգ, կրաւորական և իր կապով պուտ պատահական, ընդհանրութիւններից պուրկ տարասեռ Կանգում տեսնելու տարակուսելի տեսակէտը:

Սկսած դեռեւս անոխկ մշակումներից հռետորիկայի տեսութիւններում առաջնային հիմնախնդիրներից են եղել հռետոր-լսարան, հռետոր-ունկնդիր կապի, վերջինիս բնոյթի, որոշակիութեան, միասնական թէ ոչ՝ բաց միշտ որպէս համեմատաբար կոնկրետ սուբյեկտ կամ սուբյեկտներ հանդէս գալու երեւոյթները, որոնց լաւ խնացութիւնը և որոշակիօրէն հասցէագրում դիմումը դիտուել է իբրեւ յաջողութեան, արդիւնաւէտ հաղորդակցութեան կարեւոր նախապայման: Եւ դա պատահական չէր, որքանով որ հռետորիկան ծագում է հին աշխարհում որպէս նախ և առաջ քաղաքական և դատական պրատիկայում խօսքի կառուցման ու մատուցման մասին գիտութիւն, որի կիրառութեան բնագաւառում ցանկացած կոնկրետ իրավիճակ ենթադրում էր առնուապէս երկու (իսկ յաճախ աւելի) կողմերի ներկայութիւն, իրենց շահերով, հետաքրքրութիւններով ու հետապնդած նպատակներով, և այդտեղ հռետորի ելոյթը չէր կարող ուղղում լինել կամ միշտ ու միայն ուղղում լինել բոլորին (թէպէտ տեղի էր ունենում բոլորի առաջ), լինել խօսք ընդհանրապէս:

Այս առումով աւելի քան տեղին է ու տպաւորիչ Ցիցերոնի յիշատակած յիշատի պրոտաշարժ դէպքը հռոմէական դատարանում, որի գլխաւոր հերոս Անտոնիոսը (մեկ քաջ յայտնի Կորաւարն ու հռետորը, յետագայում նաեւ պատմողը) ի պաշտպանութիւն դաժան հալածանքների ենթարկում նախկին Կորաւար Ակուիլիոսի իր ելոյթի ժամանակ նկատելով հանդիսականների մէջ Գայ Մարցիոսին (տուժողի վաղեմի պիւսակցին, որը նոյնպէս խոշտանգուել էր մեղադրեալի ձեռքով), տառացիօրէն ամբիոն է քարշ տալիս վերջինիս, մոլեգնօրէն պոկոտում հագուստը՝ ի ցոյց դնելով դաժան կոտորանքներից առաջացած խորը վէրքերի սպիները նրա մէջքին: «Նա լաց եղաւ, - շարունակում է Անտոնիոսը, - և նրա արցունքները մեծապէս օգնեցին ինձ: Ես մի քանի անգամ դիմեցի նրան, յիշեցրի ռապի ընկերութիւնը Ակուիլիոսի հետ, կոչ արեցի պաշտպան կանգնել մեր բոլոր փառապանծ Կորաւարներին. և արտասուեցի և չթաքցնելով արցունքներս, զթաքստութեան կոչեցի աւտուածներին ու մարդկանց, համաքաղաքացիներին ու համակիրներին... »:

Հապիւ թէ փորձառու հռետորը աչքաթող արեց որեւէ մասնակցի, և հապիւ թէ ներկաներից որեւէ մէկը անարձագանգ ու անմասն եղաւ այդ դիմումներին, կոչերին՝ դրանք անհասցէ և իրեն չուղղում համարելով: Սա հռետորական ելոյթի մի դասական նմուշ է, ուր աւելի քան ակնառու է ոչ միայն խօսքի ընդհանուր և կոնկրետ ուղղորդման, հասցէագրման, այլ և յետադարձ կապի,

ապրումների տրասֆորմացիայի, ընդհանրապես արդիւնատէտ հաղորդակցութեան 2021-ի դրսեւորումը:

Ժամանակակից գրականութեան մէջ այս հիմնախնդիրների շուրջ կան բազմաթիւ նկատառումներ ու դիտարկումներ, որոնց ընդհանուր իմաստը կարելի է ամփոփել հետեւեալ ընդարձակ մէջբերումով. «Պերճախօսութեան հոգեբանական դժուարութիւններից մէկը հենց այն է, որ ամբիոնից խօսողը դիմում է ամբողջ լսարանին, բայց իրականում ասում է խրաքանչիւրին, ջանալով նրան մասնակից դարձնել իր մտքերին եւ պատկերներին: Հռետորական խօսքի անդիմութիւնը միշտ դատապարտում է նրան անյաջողութեան: Այդպիսի խօսքը ուղղուած է «ոչ մի տեղ»: Ահա թէ ինչու ճշգրիտ հաշուառումը ունկնդիրների կապի եւ այն բանի, թէ ինչ տրամադրութիւններով ու ցանկութիւններով են նրանք պատրաստուել, հռետորական վարպետութեան յաջողութեան յոյժ նախապայմաններից մէկն է՝ անհրաժեշտ անհատական եւ կոլեկտիւ մտքերի ու պատկերների ձեւաորման վրայ ազդելու համար, քանզի հենց դա է այն մերձադար նպատակը, որին պէտք է հասնի հռետորը տուեալ լսարանում: Այն հանդիսանում է նախադրեալ եւ հիմք հռետորի եւ իր լսարանի միջեւ շփման (աճող կապերի) համար, առանց որի հնարաւոր չէ յուսալ տուեալ մասսայական էլոյթի արդիւնատէտութիւնը: Որքան մեծ է այդպիսի շփումը սոցիալ-հոգեբանական, ինֆորմատիւ-ճանաչողական առումով, այնքան արդիւնատէտ է անհրաժեշտ, ընդ որում աճող, փոխհասկացումը: Եւ այդժամ միասնութիւնը գործում է նաեւ որպէս հռետորական արտետոյ որոշակի սուբյեկտի գործօն»¹⁵:

Այսպիսով, հռետորութիւնը հանդիսանում է խրատիկա հաղորդակցութիւն, կոմունիկացիա, շփում (ընդհանուր իմաստով դրանք նոյնական են) երկու սուբյեկտների (հռետոր-ունկնդիր) միջեւ, քննարկող հարցի շուրջ փոխըմբռնման, համաձայնութեան, աշխարհայեացքային, բարոյահոգեբանական ու կանային միասնութեան հասնելու մերձադար նպատակով, որի իրականացման գործընթացում հռետորի կողմից ի սպաս դրուող հնարքները, մեխանիզմներն ու միջոցները (բառային, իմաստային, ոճական, ձայնային, արտայայտչական, ժեստային, շարժողական եւ այլն) ներկաների ակտիւութիւնն ու մասնակցութիւնը խրաքանչիւրի կերպով ապահովելու հետ մէկտեղ, այն դարձնում են աւելի արդիւնատէտ եւ, հոգեբանական ու գեղագիտական առումով՝ աւելի ընդունելի:

Գրականութեան ցանկ

1. տե՛ս, Մ. Ս. Կազան, Շփման աշխարհը, Մոսկուա, 1988, էջ 59 (ռուս.):
2. տե՛ս նոյն տեղում, էջ 145-147:
3. տե՛ս C. Cherry. On Human Communication. A Review, a Survey and a Criticism. Cambridge (Mass.), 1966, էջ 3-5, 7:
4. այս մասին մանրամասն տես Մ. Ս. Կազան, Շփման աշխարհը, էջ 260:
5. Տ. Շիրուտանի, Սոցիալական հոգեբանութիւն, Մոսկուա, 1969, էջ 133 (ռուս.):
6. Նոյն տեղում, էջ 120:

7. տե՛ս, Ա. Վրուդնի, Լեպուի, գիտակցութեան եւ գործունէութեան մասին, «Կոմունիկացիայի փիլիսոփայական-հոգեբանական հիմնախնդիրների մասին», Ֆրունկէ, 1971, էջ 5 (ռուս.):
8. տե՛ս, Մ. Ս. Կազան, Շփման աշխարհը, էջ 150:
9. նոյն տեղում, էջ 155:
10. Գ. Զ. Ապրեսեան, Հոետորական արուեստ, Մոսկուա, 1978, էջ 177, 191 (ռուս.):
11. տե՛ս, Պոլ Լ. Սոպեր, Խօսքի արուեստի հիմունքներ, Մոսկուա, 1958, էջ 31 (ռուս.):
12. այս մասին տես Ե. Ա. Նոժին, Բանասիր ելոյթի վարպետութիւն, Մոսկուա, 1989, էջ 64 (ռուս.):
13. նոյն տեղում, էջ 8:
14. տե՛ս, Մարկ Տուլիոս Յիցերոն, Երեք տրակտատ հոետորական արուեստի մասին, Մոսկուա, 1972, էջ 168 (ռուս.):
15. Գ. Զ. Ապրեսեան, Հոետորական արուեստ, էջ 171:

ԱՏՈՄ Ս. ՎԱՐԴՈՒՄԵԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

Երուսաղեմի Հայ Գրչութեան Կենտրոնը 15րդ դարում. Սուրբ Փրկիչ

«Սիոնի» նախկին բիւրի մէջ առիթ ունեցանք ներկայացնելու Երուսաղեմի հայկական միջավայրում 14-րդ դարի գրչագրական գործունէութիւնը, որի կենտրոնն էր Ս.Հրեշտակապետաց Հայոց վանքը¹: Յաջորդող 15-րդ դարում Երուսաղեմեան ձեռագրերն աւելի հարուստ են թէ՛ թուաքանակով, թէ՛ որակով, իսկ գրչութեան մշակներն իրենց գործունէութիւնը տեղափոխում են առաւելապէս Ս.Փրկիչ վանքը: Կարելի է ենթադրել՝ այդ ձեռագրեր բազմացնելու համար Ս.Փրկիչում ապահովուած էին յատուկ պայմաններ: Եւ իրօք, 15-րդ դարում Երուսաղեմի գրչագրական կենտրոնը հայոց Սուրբ Փրկիչ վանքն էր:

15-րդ դարից է պահպանուել Ս.Յակոբի թիւ 1 ձեռագիրը՝ չորս հատոր հսկայ Ճառքնտիրը: Գրաւոր աղբիւրների ու բանաւոր վկայութիւնների համաձայն՝ ՁՍԾ թիւ 1 գլուխգործոց այս Ճառքնտիրը չորս հարիւր տարի շարունակ ընթերցուել է միաբանական սեղանատան մէջ, որ ըստ Հաննէ Վարդապետի շինուել է 1451-ին²: Ճառքնտիրի գրիչներն են Յովհաննէս ու Մանուէլ Արեղաները, յիշատակարանում գրչութեան մասնակիցների թուում առանձնապատուկ յիշուում է «Խոջա Քարիմաղիին, որ գթուղթն երբ»:

Այս ձեռագիրը ստեղծուել է երեք տարում՝ 1417-19 թուերին, հրամանով եւ ծախքով Պօղոս Պատրիարքի: Ծնունդով Արարատեան աշխարհից՝ Պօղոս Գառնեցին 1415-1419թթ. եղաւ Երուսաղեմի Հայոց պատրիարք, իսկ 1419-1430՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս: «Պօղոս... հեզահոգի ու գերբնտիր վարքով անձ մը էր, գրասէր էր նաեւ իր նախորդներուն պէս», գրում է Տ.Սաւալանեանը³: Յետագային ձեռագրերի պատուիրատուններից է եղել նաեւ Մարտիրոս Եգիպտացի (1419-1430), իսկ Մարտիրոս Պրուսացի Պատրիարքը (1491-1501) երիտասարդ տարիքում՝ 1463 թուականին Ս.Փրկիչում ծաղկել է Յայսմաւուրք, 1464-ին գրչագրել եւ ծաղկել է Աւետարան: Այդպիսի գրասէր հոգեւորականների ղեկավարութեամբ բնականաբար պէտք է զարգանար գրչութեան արուեստը Երուսաղեմում:

15-րդ դարի Երուսաղեմեան ձեռագրերը թէեւ չունեն հայկական մանրանկարչութեան եւ ձեռագրական արուեստի՝ 1-2 դար առաջ ունեցած փայլքը, սակայն ամենեւին գուրկ չեն արուեստականութիւնից, մանրանկարչական գունաւորումից: Գրչութիւնը հիմնուած էր նախ եւ առաջ գրիչների նուիրումութեան, եկեղեցիների համար գրքեր բազմացնելու տարեբային անհրաժեշտութեան հետ: Եւ տպաւորութիւնն այնպիսին է, որ ոչ կազմակերպուած այդ դրութիւնը շարունակուում է մինչեւ 17-րդ դարի սկիզբը, երբ Գրիգոր Պարոնտէրը եւ յատկապէս մէկ դար անց Գրիգոր Շղթայակիրը յատուկ կազմակերպուած ծրագրով սկսեցին գրիչների ու ծաղկողների հրաւիրել Երուսաղեմ, ընտիր ձեռագրեր բազմացնել տալ կամ նուէր ստանալ կամ գնել տարբեր ֆաղաֆններից:

Երուսաղեմի ձեռագրաց մատենադարանի հիմնադրման տարեթիւը կարելի է համարել 1738 թուականը, երբ հիմնուեց «Ս.Յակոբի Գորբատունը»:

¹ Սիոն, 2002, թիւ 1-3, էջ 64-72:

² Սիոն, 1938, էջ 56:

³ Տ.Սաւալանեան, Պատմութիւն Երուսաղեմի, 1931, էջ 531-32:

Մեր այս տեսակետը հիմնուած է Ս.Յակոբի ձեռագրերի յիշատակարանների վրայ: Հարիւրաւոր ձեռագրեր յիշատակումներ ունեն 1738-ին Գրքատանը կատարուած նուիրատուութեան մասին: Ընդ որում նուիրողների թուում են եղել ինչպէս ուխտաւորներ տարբեր վայրերից, այնպէս էլ Ս.Յակոբի միաբանները: *Անշուշտ Ս.Յակոբի Գրքատան հիմնադրումը կատարուել է Գ.Շղթայակրի յատուկ կարգադրութեամբ, եւ ուրեմն հռչակաւոր հայ Պատրիարքի շնորհների շարքին պէտք է ընդմիջտ աւելացնել նաեւ Ս.Յակոբի ձեռագրաց Մատենադարանի նախատիպի՝ Գրքատան հիմնադրումը:*

15-րդ դարի գրական անցուդարձերից յիշեմք Գրիգոր Արեւիշեցու երեքամեայ դասաւանդումը Երուսաղէմի հայ ժառանգաւորներին, Յովհաննէս պատրիարքի (1479) հրամանով (այս մասին յիշատակումը պահպանուել է ՁՍՅ 352-ում):

1483-ին ուխտաւորութեամբ Երուսաղէմ է այցելում Նիկողայոս Եպս. Աղբերմանցին եւ գրի առնում Ս.Տեղեաց բոլոր ուխտատեղիները: Պատմական այդ վաւերագիրն առաջին անգամ հրատարակեց Ղեւոնդ Ալիշանը Սնաստա վարդապետի յայտնի «Վասն վանօրէից որ ի Ս.Քաղաքս յԵրուսաղէմ» գրքումով հետ մէկտեղ:

15-րդ դարի բազմաթիւ ձեռագրեր յիշատակումներ ունեն Ս.Փրկիչ վանքի մասին: ՁՍՅ թիւ 27 ձեռագրի գրիչ Մարգարէ Արեւան գրում է. «Արդ եղեւ գրաւ գրչութեան այսմ Աստուածաշունչ մատենի... ի հռչակաւոր Ար. Մայրաքաղաքս Երուսաղէմ, ընդ հովանեաւ հրաշափառ ամենափրկիչ Ար. Կաթողիկէիս, վերաձայնելոյ Ար. Փրկիչ, որ է վէմ կափարիչ Ար. Գերեզմանին Քի.: Յիշեցէ... եւ զՏէր Մարտիրոս Եպիսկոպոսն Պուրսացի, որ աշխատեցաւ եւ ծաղկեց զգիրքս»: Մէկ այլ էջին՝ «Եղաք զԱյսմաւորէս ի սբ. քաղաքս Երուսաղէմ, ի վանքս Ար. Փրկիչս, ընդ հովանեաւ սբ. կափարիչ վէմիս, եւ չունի իշխանութիւն եւ հրաման ոչ առաջնորդի եւ գործաւորի հանել ի դրանէ եկեղեցոյս, ոչ ծախել եւ ոչ գրաւել. եւ եթէ ոչ լսէ՝ գնաւոյն եւ ծախաւոյն պատժի ի Ար. Փրկիչն»:

Յիշատակման արժանի ձեռագրերից է 1455թ. Ս.Սարայ վանքում գրքուած Աւետարանը: Նրա յիշատակարանը վկայում է յունական Ս.Սարայ վանքի մէջ հայկական միաբանութեան գոյութիւնը կամ առնուազն միաբանների առկայութիւնը. «Գրեցաւ սա ձեռամբ յոգնամեղ եւ սուտ անուն սարկաւագի, ի լաւ եւ յընտիր օրինակէ, ի սահմանս սուրբ քաղաքիս Երուսաղէմի հռչակաւոր անապատս եւ վանս Սրբոյն Սարայի ընդ հովանեաւ սրբոց անդ են հանգուցեալ: ...Դարձեալ աղաչեմ զձեզ յիշեցիք զհոգեւոր եղբայրն իմ զՅովհաննէս որ զթողթն կոկեաց եւ զՄարկոս միայնակեացն եւ զմիաբանս Ար. Փրկիչս»: Այդ մասին վկայութիւն ունի նաեւ Հաննէ պատմիչը. «Եւ ազգս մեր ունին ի սմա մասն մի վիճակ»⁴:

* * *

Ստորեւ ներկայացնում ենք ցանկը Երուսաղէմում եւ մասնաւորաբար Ս.Փրկիչում 15-րդ դարում գրուած այն ձեռագրերի, որ պահպանուել ու հասել են մինչեւ մեր օրերը եւ յայտնի են բանասիրութեանը: Մեր կազմած ցանկն ընդգրկում է այդպիսի 49 ձեռագրերի մասին համառօտ տեղեկութիւններ, որոնցից 11-ը ներկայիս պահպանուում են Ս.Յակոբի ձեռագրատանը, իսկ 14-ը՝ Երեւանի Մատենադարանում:

⁴ Հաննէ վրդ., Գիրք Պատմութեան Ս.Երուսաղէմի, Կ.Պոլիս, 1782, էջ 279: Նաեւ՝ Յիշատակարաններ ԺԵ դարի, Բ, թիւ 86:

ՑԱՆԿ

15-րդ դարում Նրուսաղեմում գրուած հայերէն ձեռագրերի

N	Թուական	Գրչութեան վայրը	Բովանդակութիւնը	Գրիչներ, ծաղկողներ, կազմողներ, գրչի յիշատակարաններ Զեռագրի ներկայ գտնուելու վայրը
1.	1407	Ս.Յարութիւն	Գ.Տաքեւացի, Գիրք Հարցմանց	Գրիչ՝ Կարապետ Արդ. Վրաստանցի, ստացող Վահրամ Գահանայ: Զեռագիր Նրեւանի Մատենադարանի, Բիւ 918:
2.	1409 ⁵	Նրուսաղեմ	Տօնացոյց	Գրիչ՝ Ալեքսիանոս Արեղայ: Յիշտկ. ԺՆ դարի, Ա, Բիւ 101:
3.	1411	Ս.Յարութիւն	Մանրումունք	Գրիչ եւ ծաղկող Յովհաննէս Սանահնցի: Յիշտկ. ԺՆ դարի, Ա, Բիւ 132:
4.	1415	Ս.Յակոբ	Յանախապատում	Գրիչ Գրիգոր Վրդ. Խաթեցի Մերենց, որ նուիրել է Մկրտիչ Վարդապետին: Զեռ. Նրեւանի Մատ. Բիւ 8775:
5.	1416	Ս.Յար.	Աւետարան	Գրիչ՝ Յովհաննէս Բահանայ: Այս ձեռագրի պատուիրատուն՝ Կարապետ Վրդ. Քաջքերումնաց, որ 1416-ին ուխտաւորութեամբ այցելել է Նրուսաղեմ, յետագայում գիրքը նուիրել է Արմէշի Արծուաբեր վանքին, որի վանահայրն ինքն էր: Յշտկ. «Գրեցաւ սա... ի մեծափառ եւ եւ ի գերահրաշատուածակոխ Բաղաբա Նրուսաղեմ, ի մէջ Յարութեան, ի ղուոն Սուրբ Գերեզմանիս, եւ ընդ հովանեաւ Սուրբ Գողգոթայի եւ այլ տնօրինականացս Քրիստոսի Այ. մերոյ»: Յիշտկ. ԺՆ դարի, Ա, Բիւ 207:
6.	1417 1419	Ս.Յակոբ	Ճառքնտիր	Գրիչ՝ Մանուէլ Արեղայ, Յովհաննէս Արեղայ Նրզնկացի, հրամանով Նրուսաղեմի Պօղոս Պատրիարքի: Զեռագիր Ս.Յակոբի, Բիւ 1:
7.	1419	Ս.Յակոբ	Ն.Շնորհալի, Բանք Զափաւ, Յիսուս Որդի	Գրիչ Յովհաննէս Արեղայ, համահեղինակ գրիչն է ՉՍՅ Բիւ 1 հոյակապ Ճառքնտիրի, գրել է Յակոբ Արեղայի խրնդրանքով: Զեռ. Նր. Մատ. 1551:
8.	1419	Ս.Յակոբ	Ժողովածու	Գրիչ Բարսեղ Քահանայ, ստացող Սիմէոն Կրօնաւոր: Զեռ. Նր. Մատ. 3201:
9.	1422	Նրուսաղեմ	Ճաշոց	Գրիչ Սամուէլ Արեղայ, ստացող՝ Կարապետ Կնդագրակցի եւ Յովհաննէս Մղաշուրցի արեղաներ: Զեռ. Անկիւրիոյ Բիւ 161:
10.	1424	Ս.Յակոբ	Մեկնութիւն Կարողիկեայց Սարգիս Վրդ.	Գրիչ Յովհաննէս Արեղայ, ծաղկող Սիմէոն Արդ. Մելիմցի: Գրուել է Ս.Փրկչին նուիրելու համար. «Եւ արդ ես Յովհաննէս Արեղայս եղի զգիրքս ի Ս.Փրկչիս յիշատակ ինձ եւ ամենայն Արեւան մերձաւորացն իմոց: ՉՍՅ 67:
11.	1424	Ս.Փրկիչ ⁵	Գ.Տաքեւացի Քարոզգիրք	Գրիչ Մկրտիչ Արդ. Ղրիմեցի: Զեռ. Նր. Մատ. 2167:
12.	1426	Ս.Յակոբ	Յայսմատուրք	Գրիչ Թորոս Արեղայ: Զեռ. Նր. Մատ. 7362:
13.	1426	Ս.Փրկիչ	Սաղմոսարան	Գրիչ Ղազար Ղրիմեցի, Մելիքսէդ Եպս. հրամանով, գլխագրերը ծաղկող՝ Վարդան Արեղայ: ՉՍՅ 1988:
14.	1427	Ս.Յակոբ	Գ.Տաքեւացի Մեկնութիւն Մատթէոսի	Գրիչ Թորոս Արեղայ, Մելիքսէդ Վրդ.-ի համար: Զեռ. Նր. Մատ. 5133:
15.	1427	Ս.Յար. ⁶	Մեկնութիւն Կարողիկեայց Սարգիս Վրդ.	Գրիչ՝ Վարդան եւ Տիրատուր Արեղաներ, ստացող Մկրտիչ Արեղայ: Յշտկ. «Տէր Աստուած ողորմեա ստացողի գրոյս Մկրտիչ Արեղային, որ է լուսարար Սուրբ Յարութեան եւ Սուրբ Գողգոթային, եւ զծողաց սուրբ տառիս Տիրատուր եւ Վարդան Արեղայիցս: Յիշեցէ՛ք զնդիսաբեղ հաւատաւորն, որ

⁵ Սուրբ Փրկչիւմ գրուած ձեռագրերը ընդգծուած են:

				Վարդան Արեղայիցս: Յիշեցե՛ք զնդիսաբեղ հաւատաւորն, որ յոյժ երախտաւոր է մեզ ի սուրբ քաղաքս Երուսաղէմ»: Յիշտկ. ժն դարի, Ա, բիւ 396:
16	1432	Ս.Փրկիչ	Գանձարան	Գրիչ Տիրատուր Արեղայ, Յովհաննէս Արեղայի խնդրանքով: Ձեռ. Եր. Մատ. 8242:
17	1432	Ս.Յար.	Գ.Տարեւացի Մեկնութիւն Սաղմոսաց	Գրիչ Յակոբ Արղ. Բերկրեցի, ծաղկող՝ Մելիսէք Արեղայ: Ձեռ. Եր. Մատ. 1125:
18	1433	Ս.Փրկիչ	Ճաշոց	Գրիչ Տիրատուր Արեղայ: ՉՅՅ 3232:
19	1439	Ս.Յար.	Յայտաւորք	Գրիչ Սարգիս Արղ. Մելիքենց Երուսաղէմի Մարտիրոս Պատրիարքի պատուէրով: ՉՅՅ 75:
20	1439	Ս.Յար.	Աւետարան	Գրիչ Սարգիս Արղ. Մելիքենց, Թուրվանայ անունով ապաշխարողի խնդրանքով: Մաղկողը եւ կազմողն է Գրիգոր Էլմէլիքենց Արծկեցի՝ Ս.Հրեշտակապետաց վանքի մէջ: Ձեռ. Անկիւրիոյ 312:
21	1439	Ս.Յար.	Ճաշոց	Գրիչ Սարգիս Արղ. Մելիքենց: Ձեռ. Ղալաթիոյ՝ բիւ 38:
22	1439	Ս.Յար.	Յայտաւորք	Գրիչ եւ ծաղկող Գրիգոր Էլմէլիքենց Արծկեցի (գրչութեանը մասնակցել են նաեւ Երեմիա եւ Սարգիս գրիչները): Պատուիրատու՝ Երուսաղէմի Մարտիրոս եպիսկոպոս: ՉՅՅ 75:
23	1440 ^a	Երուսաղէմ	Աղօթամատոյց	Գրիչ Սարգիս, կազմող Արրահամ: Այժմ ի վննետիկ:
24	1441	Ս.Հրեշտակապետաց	Յայտաւորք	Գրիչ եւ ծաղկող Գր. Էլմէլիքենց Արծկեցի, Գրիգոր Կրօնաւորի փափագով: Յիշտկ. ժն դարի, Ա, բիւ 597:
25	1441	Ս.Հրշտկ.	Աւետարան	Գրիչ եւ ծաղկող Գր. Էլմէլիքենց Արծկեցի, ստացող Ներսէս Կրօնաւոր Բահանայ: Ձեռ. Անթիլիսիքի բիւ 84:
26	1449	Ս.Փրկիչ	Գանձարան	Գրիչ Թաղէս Կրօնաւոր, կազմող Յովհաննէս Կրօնաւոր: Նուիրուել է Ս.Հրեշտակապետացին: Սիոն, 1927, էջ 369-72, Յիշտկ. ժն դարի, Գ, բիւ 557:
27	1449	Ս.Յակոբ	Յիսուս Որդի	Գրիչ Թաղէս Կրօնաւոր, ծաղկող Յովհաննէս, Յովհաննէս կրօնակրօն Բահանայի խնդրանքով: Ձեռ. Եր. Մատ. 5297:
28	1454 ^a	Երուսաղէմ	Գանձարան	Գրիչ Ներսէս Երեց: Նոտարք, էջ 18-19:
29	1454	Ս.Յակոբ	Յովհաննէս Աւետարան	Գրիչ Սիմէոն Վարդապետ, Յովհաննէս Տաւիլ եպիսկոպոսի համար. «Գրեցաւ ի խնդրոյ... հոգեւոր եղբարս մերոյ Յովհաննէս եպիսկոպոսին, որ մականուն Տաւիլ կոչի»: Ձեռ. Եր. Մատ. 9323:
30	1455	Ս.Սարայ վանք	Աւետարան	Գրիչ Թաղէս Սարկաւագ, բուրբը կոկող Յովհաննէս: Յիշտկ. ժն դարի, Բ, բիւ 86:
31	1457	Ս.Յակոբ	Գանձարան	Գրիչ եւ ծաղկող Տէր Սարգիս: Յշտկ. «Գրեցաւ սա... ընդ հովանեաւ Սր. եկեղեցոյս, որ է հանգստարան Սր. գլխոյն Յակոբայ»: Ձեռ. Հալէպի 165: Ունի բոլորագիր սկզբնատառք, լուսանցագարդ 85 հատ, խորան 1 հատ:
32	1462	Ս.Փրկիչ	Աւետարան	Գրիչ եւ ծաղկող Հայրապետ եպիսկոպոս, Իկոնի՛ն անուն ապաշխարողի համար: Յիշտկ. ժն դարի, Գ, բիւ 593:
33	1463	Ս.Փրկիչ	Յայտաւորք	Գրիչ Մարգարէ Արեղայ, ծաղկող Մարտիրոս Եպս. Պրուսացի, որ յետոյ Պատրիարք դարձաւ, ստացողք Առաքել, Արրահամ եւ Մարգարէ կրօնաւորք: ՉՅՅ 27:
34	1464	Երուսաղէմ	Աւետարան	Գրիչ եւ ծաղկող Մարտիրոս Եպս. Պրուսացի, գրչութիւնը սկսել է 1458-ին: ՉՅՅ 2567, գտնուում է Ս.Յակոբի Գանձատանը:
35	1465	Ս.Յակոբ	Աւետարան	Գրիչ Թորոս Արեղայ: Յիշտկ. ժն դարի, Բ, բիւ 298:
36	1466	Ս.Հրշտկ.	Աղօթագիրք	Գրիչ Մանուէլ, ընդօրինակել է ձեռագրի մի մասը, իսկ միւս մասը՝ Սարգիս Գրիչ: Յշտկ. «Արղ գրեցաւ սա ի սուրբ եւ աստուածակոյն քաղաքս Երուսաղէմ, ընդ հովանեաւ Սր. Հրեշտակապետաց Գաբրիէլի եւ Միքայէլի եւ անհայն զարացն, որ է տեղիք չարարանաց Փրկչին»: ՉՅՅ

				մենայն գաւրացն, որ է տեղիք չարչարանաց Փրկչին»: 203 1662:
37.	1467	Ս.Փրկիչ	Յիսուս Որդի	Գրիչ Սողոմոն Արեղայ, Յովհաննէս Միակէցի խնդրանքով: Զեռ. Եր. Մատ. 6042:
38.	1468	Ս.Փրկիչ	Մաշտոց	Գրիչ Աստուածատուր Արեղայ Տրապիզոնցի, Առաքել Արեղայի խնդրանքով: Թորոս Աղբար, Բ, էջ 465:
39.	1469	Ս.Հրշտկ.	Աղօթագիրք	Գրիչ Սարգիս, Լեոնակողման Վանքի Վանահայր Արքայի խնդրանքով: 203 1662:
40.	1473	Երուսա- ղէմ Ս.Աստուած ածին	Ոսկեփորիկ	Գրիչ Ըղբասակէս Քահանայ (մասամբ), շարունակողն է Աւետիք Եպիսկոպոս՝ Երուսաղէմից ոչ հեռու Ս.Աստուածածին վանքի մէջ. «Երուսաղէմ Ս.Ֆաղափի ի վանս Ս.Աստուածածնի մերձ առ դրունս Բեթլահէմի»: Զեռ. Վիեննայի Մատ. 146:
41.	1475	Ս.Փրկիչ	Աւետարան	Գրիչ Սողոմոն Արեղայ, նկարող եւ կազմող Յովհաննէս, Միսիբար Արեղայ Տեղադրեցի խնդրանքով: 203 1943:
42.	1476	Ս.Փրկիչ	Շարակնոց	Գրիչ Սողոմոն Արեղայ, Մարիսարունի խնդրանքով՝ «Ի վայելումն եղբարորդույն իւրոյ Տէր Յուսիկ կրանաւորին»: Զեռ. էջմածնի 222:
43.	1476	Ս.Յակոբ	Ժողովածու	Գրիչ Կարապետ Կրօնաւոր: Զեռ. Եր. Մատ. 2335:
44.	1478	Ս.Յակոբ	Շարական	Գրիչ Նիկողայոս Կրօնաւոր Պոնտացի, ընդօրինակումը սկսել է Ս.Յակոբում, սակայն աւարտել է այլ վանքերում: 203 1620:
45.	1479	Ս.Փրկիչ	Աղօթամատոյց	Գրիչ Գրիգոր Կրօնաւոր: Զեռ.-ը ժամանակին գտնուելիս է եղել Պարտիզակի եկեղեցում: Յիշտկ. Ժե դարի, Բ, Թիւ 560:
46.	1485	Ս.Յակոբ	Աւետարան	Գրիչ Սիմէոն: Յիշտկ. Ժե դարի, Գ, Թիւ 92:
47.	1485	Ս.Յակոբ	Աւետարան	Գրիչ Աւետիք Արեղայ Հաղբատեցի, ստացող Պարոն Վարդան որդի Ոսկեվանքի: Յիշտկ. «Արդ գրեցաւ առ ի Ար. Բաղաթն Երուսաղէմ, ի դուռն Ար. Յակոբայ: Ի հայրապետութեան Տր. Մկրտչի արհիեպս.ի..., ի բուականիս հայոց ՁԼԴ (1485)»: Աղանունի, Միաբանք..., էջ 40:
48.	1490	Ս.Յակոբ	Ժողովածու	Գրիչ եւ ստացող Զաֆարիա: Զեռ. Եր. Մատ. 1137:
49.	1497	Ս.Յակոբ	Գանձարան	Գրիչ Վրթանէս Արեղայ Արեւելցի, Ստեփանոսի որդի Երեցի խնդրանքով, ստացող Տէր Աւագ Քահանայ: Յիշտկ. «Արդ գրեցաւ ի Բաղաթն Ար. Նէմս, ընդ հովանեաւ Ար. Յակոբիս եւ այլ Ար. Տնարինականացս Քրիստոսի»: Սիոն, 1928, էջ 273: Զեռ. Հալէպի 71: Ունի շատ լուսանցազարդեր, գարդարուն սկզբնատուներ եւ խորան 1 հատ:

Նորայր Պօղոսեան
Բանասիրական գիտ. թեկնածու

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա. ՊԱԼՃԵԱՆ (1955-1995)

3591. ԱՌԽԸՆԹԱՅԸ

Մեր պատմութեան ընթացքին քանիցս յիշած էինք ռուսմանահայ երիտասարդ ուսուցիչ Լեւոն Կարապետ Պալճեանը, որ արդիւնաւոր վաստակ ունեցած էր որպէս կրթական մշակ (3382): Ապա, 1943 թուին, կուսակրօն քահանայ ձեռնադրուելով, Վազգէն վարդապետ Պալճեան, վարած էր նախ առաջնորդական տեղապահի եւ ապա առաջնորդի պաշտօնները իր ծննդավայր Ռուսմանիոյ հայոց թեմին (3518): Վազգէն եպիսկոպոս, իր քահանայական ձեռնադրութենէն 13 տարի, եւ եպիսկոպոսական ձեռնադրութենէն 4 տարի ետք, 1955 սեպտեմբեր 30ին կը բարձրանար Ս. Լուսաւորչի Գահը, 47 երիտասարդ տարիքին, հայոց հայրապետներու շարքին բացառիկ տեղ մը գրաւելով թէ՛ որպէս ամենէն երիտասարդ հոգեւորականներէն մին, եւ թէ՛ որպէս ամենէն երկար եւ բացառապէս արդիւնաւէտ գահակալող հայրապետներէն մին: Լեւոն Կարապետ Պալճեան ծնած էր Ռուսմանիոյ Պուքրէշ մայրաքաղաք 1908 թուականի սեպտեմբեր 20ին, Ռոտոսթոցի Աբրահամ Պալճեան եւ Էտիրենցի Սիրանոյշ Մարգարեան ամուլի յարկին տակ, որպէս միակ զաւակը, եւ երրորդ օրն իսկ, սեպտեմբեր 23ին մկրտուած Պուքրէշի Ս. Հրեշտակապետք աթոռանիստ եկեղեցւոյ մէջ Յարութիւն քահանայ Սարգիսեանի ձեռամբ (ՎԱԶ. 9): Մանկութեան կարճ ատեն մը Կ. Պոլիս եւ Ռոտոսթո ալքսանդրական թեմէն, 1917ին Պալճեան յաճախած է Օտեսայի հայկական նախակրթարանը, հայազգի մտաւորական Արմէն Շիրանեանի տեսչութեան ներքեւ, եւ տարի մը ետք ծնողաց հետ Պուքրէշ վերադառնալով իր նախակրթութիւնը շարունակած է գերմանական աւետարանական դպրոցէն ներս մինչեւ 1924, երբ կը ստիպուէր թողուլ դպրոցը «ուսման վարձը խիստ թանկ» ըլլալուն պատճառաւ (ԱՆԴ. 20), ու կը մտնէր մայրաքաղաքի առեւտրական բարձրագոյն վարժարանը, միանգամայն արձանագրուելով Հայ Մարմամարդական Ընդհանուր Միութեան, «եռանդուն մասնակցութիւն բերելով այդ մասնաճիւղի աշխատանքներին» դառնալով նաեւ Միութեան առեւտրական (ԱՆԴ. 54): Աւարտելով առեւտրական վարժարանը, Լեւոն Կ. Պալճեան կը ստանար համալսարանական վկայական, եւ իսկոյն կը հրաւիրուէր որպէս ուսուցիչ Պուքրէշի Միսաքեան-Քեսիմեան ազգային վարժարանէն, աւանդելով ռուսներէն լեզու, ռուսէն ժողովուրդի պատմու-

թիւն, աշխարհագրութիւն, հայերէն լեզու եւ մարմնակրթութիւն: Պալճեան որպէս ուսուցիչ «իր բարոյական եւ գաղափարական մարդու սրտառուչ պատկերով» կը տպաւորէր ուսանողութիւնը երկար ժամանակ որպէս հմուտ, եռանդուն, հաւատաւոր մանկավարժ եւ դաստիարակ: 1932 թուի սեպտեմբերին Պալճեան Պուքրէշի պետական համալսարանէն կ'ընդունուէր որպէս ուսանող հետեւելու համար փիլիսոփայութեան, մասնագիտութիւն ընտրելով մանկավարժութիւնը եւ հասարակական գիտութիւնները (ԱՆԴ. 33): Նոյն ատեն կ'անդամագրուէր Հայ Ուսանողներու Միութեան, դառնալով անոր գործօն անդամներէն մին որպէս Միութեան քարտուղարը, իսկ 1933 յունուարին «Ռաֆֆի» Կրթական Մշակութային Միութեան, ուր յուլիսին Պալճեան կուտար իր առաջին հրապարակային բանախօսութիւնը: Իր ուսանողական եւ ուսուցչական աշխատանքներու կողքին Լեւոն կապ կը պահէր թեմի առաջնորդ Յուսիկ արքեպիսկոպոս Զոհրապեանի եւ եկեղեցական վարչութեան հետ 1934ին սկսեալ, ու մասնաւոր առիթներով ալ առաջնորդի հովանաւորութեան տակ եղող մշակութային ձեռնարկներուն կը մասնակցէր եւ կամ կը բանախօսէր: Մայր Աթոռոյ նուիրակ Գարեգին արքեպիսկոպոս Յովսէփեանի Պուքրէշ ալքսանդրական 1934 նոյեմբերին, Պալճեան կը լսէր հայրապետական զեկույց մը, եւ մշակութային ձեռնարկի մը առիթով կը խօսէր հայրենաշունչ ճառ մը նուիրակ Սրբազանի ներկայութեան ու անոր անձի մասին: 1935 յունիսին Պուքրէշի մէջ կայանալիք հայերէն թարգմանութեան 1500 ամեակի տօնակատարութեան առիթով Ռուսմանիոյ յորելինական յանձնախումբ մը կազմուած էր 16 մտաւորականներէ բաղկացած, զլիաւորութեամբ Նիկոլա Եորգայի, որոնց աշխատանքներուն մէջ գործօն դեր վերցուցած էին փրոֆ. Յակոբ Սիրունի եւ Լեւոն Կ. Պալճեան: 1936ին, յանձնելով իր աւարտական քննութիւնները պետական համալսարանին, Պալճեան կը ստանար ուսուցիչ-մանկավարժի պսակաւորի գիտական աստիճանը համալսարանի գրականութեան եւ փիլիսոփայութեան բաժնէն, գրելով իր աւարտաճառը («Կարգապահութեան հարցը մանկավարժութեան մէջ») իր ուսումնասիրութիւնը, հետեւողութեամբ իր մտածողութեան վրայ մեծապէս ազդող ամերիկացի մանկավարժ Ծան Տուրի տեսութիւններուն: Տարի մը եւս հետեւելով պետական համալսարանի Տիտու Մայրիսկուի անուան մանկավարժական դասընթացներուն, Պալճ-

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա ՊԱԼՃԵԱՆ

եան կը ստանար համապատասխան վկայական 1937ի յունիսին (ԱՆԴ 58): Երիտասարդ հայ մտաւորականներու գործակցութեամբ ան կը խմբագրէր «Հերկ» ամսագիրը, որուն նպատակն էր հայ ընթերցողին ներկայացնել առարկայօրէն ներկայ քաղաքակիրթ աշխարհի գիտական, մշակութային, ընկերային, տնտեսական կեանքի արժէքներն ու մտածումները (ԱՆԴ 59): «Հերկ» տարուան մը կեանք կունենար եւ 1938ի մայիսին իր վերջին 12րդ համարով կը դադրէր: Հոն «Կարապետ Պալճեան հանդէս է գալիս հրապարակագրի իր խոստմանից տաղանդով, գրական փորձով ու ճաշակով» (ԱՆԴ 60): 1937-1942 տարիներուն Պալճեանի եւ թեմակալ առաջնորդ Յուսիկ արքեպիսկոպոսի միջեւ մտերմութիւն կը հաստատուէր («հոգեւոր եւ մտաւորական գետնի վրայ, ու այդ չըջնին էր մանաւանդ որ նորա հոգու եւ գիտակցութեան մէջ ամրապնդուած էր սէրը եւ պաշտամունքը հանդէպ Ս. էջմիածնի») (ԱՆԴ 73): Ինչպէս բովանդակ Ռուսմանիոյ, նաեւ հայ համայնքէն ներս խոր սուգի եւ տրտմութեան օրեր եղան յայտնի մտաւորական եւ ռուսական ակադեմիայի անդամ փրոֆ. Նիկոլայ Եորգայի բռնամահ վախճանը 1940 նոյեմբեր 27ին: Կարապետ Պալճեանի վրայ խորապէս ազդած էր գերման ֆաշիստներու յատուկ կազմակերպութեան ձեռքով կատարուած ոճիրը որով տանջամահ կը վախճանէր այդ մեծ պատմաբանն ու հայ ժողովուրդի ջերմ բարեկամը, Պուրէշի մօտիկ Ստրենիկ անտառին մէջ: Եորգա միջազգային համբաւ կը վայելէր որպէս անդամ ֆրանսական կաճառին, ինչպէս նաեւ Եւրոպայի բոլոր երկիրներու գիտական եւ ակադեմիական կաճառներուն: Գաղտնի պայմաններու ներքեւ Եորգայի թաղումը տեղի կունենար Պուրէշի գերեզմանատան մէջ նոյն օրն իսկ, ի ներկայութեան նաեւ Կարապետ Պալճեանի (ԱՆԴ 83): Պալճեանի գրական վաստակը փայլեցաւ «Մուսա լեւոն հայերը Ֆրանց Վերֆէլի վէպին մէջ» վերլուծական փորձով, որ գրական եւ քննադատական ուսումնասիրութեան բնոյթ կը կրէր, հրատարակուած 1940ին, 62 էջոց հատորով մը: Ֆրանց Վերֆէլ 1933 թուին գրած էր իր ծանօթ «Մուսա լեւոն քառասուն օրերը»: Պալճեանի գրական արգասիքին մաս կը կազմէր նաեւ 1943ի ապրիլին ի լոյս ընծայած «Ուրիմեան հայրիկ որպէս դաստիարակ» աշխատասիրութիւնը՝ 155 էջ, 10 գլուխներէ բաղկացած, ուր քննուած է հայրիկի տեսական եւ փիլիսոփայական հայեացքը մարդու եւ անոր դաստիարակչական

դերի վրայ: Հոն ի միջի այլոց վերլուծուած են անհատի կատարելագործման այն եղանակները զորս Ուրիմեան առաջարկէր էր այրերու եւ կանաց դաստիարակութեան համար:

3592. ՀՈԳԵԻՈՐԱԿԱՆԸ

1942 թուի հոկտեմբեր 23ին, Ռուսմանիոյ թեմի երկարամեայ առաջնորդ Յուսիկ արքեպիսկոպոս Զոհրապեան կը վախճանէր իր պաշտօնին վրայ 71 տարեկանին (3513): Թեմական խորհուրդի որոշմամբ առաջնորդական տեղապահի ժամանակաւոր պաշտօնը կը յանձնուէր Մամբրէ քահանայ Պիպերեանի: Շուտով սակայն, երբ թեմական խորհուրդը առաջնորդի թեկնածու մը գտնելու գործին կը ձեռնարկէր, անդամոց միտքը կը կեդրոնանար ուսուցիչ եւ մանկավարժ, գրականագէտ եւ համալսարանաւարտ Լեւոն Կարապետ Պալճեանի վրայ, խնդրելով իրմէ որ տար իր հաւանութիւնը հոգեւորական դառնալու, նկատի ունենալով մանաւանդ որ Պալճեան այլ բարեմասնութեանց կողքին ռուսներէնի քաջ տեղեակ էր ու կը լրացնէր նաեւ ստիպողական այդ պահանջը եւս: Իր 35 տարիքի լրումին Լեւոն Կարապետ Պալճեան կը հաւանէր ընդգրկել հոգեւորական ասպարէզ, ու 1943ի սեպտեմբերին Աթէնք ուղեւորելով վարդապետական ձեռնադրութիւն կը ստանար տեղւոյն առաջնորդ Կարապետ արքեպիսկոպոս Մազլըմեանէ սեպտեմբեր 30ին, վերակոչուելով Տէր Վազգէն վարդապետ: Դէպի Աթէնք ճամբորդութեան, ձեռնադրութեանց ու յարակից պարագաներու մասին գրած ենք կանուխէն, մատնանշելով նաեւ երկու օրուան ընթացքին աշխարհական պիճակէ դպիրի, կիսասարկաւագի, սարկաւագի, քահանայի եւ վարդապետի աստիճանին հասած ըլլալու բացառութիւնը (3518): Սուշավայի Ս. Հանգատար վանքին մէջ իր անդրանիկ պատարագը մատուցանելէ ետք, նոյն տարուայ նոյեմբեր 28ին Պուրէշի Ս. Հրեշտակապետը մայր եկեղեցւոյ մէջ նորոնծայ վարդապետը «ծովածաւալ բազմութեան առջեւ» կը մատուցանէր իր երկրորդ պատարագը, եւ նոյն օր թեմական պատգամաւորական ժողովը Վազգէն վարդապետը կ'ընտրէր Ռուսմանահայ թեմի առաջնորդական տեղապահ: Ընտրութիւնը պետական հրովարտակով իսկոյն կը հաստատուէր: 1948 յուլիս 25ի թեմի պատգամաւորական ժողովը թեմակալ առաջնորդ կ'ընտրէր գինք, եւ 1948 մայիս 20ին էջմիածնի մէջ ծայրագոյն վարդապետի աստի-

S. S. ՎԱԶԳԷՆ Ա ՊԱԼՃԵԱՆ

ճաննեը կը ստանար Գէորգ Զ. կաթողիկոսէն (3518): Եպիսկոպոս կը ձեռնադրուէր Մայր Աթոռի մէջ 1951 յուլիս 8ին դարձեալ Գէորգ Զ. կաթողիկոսէն (3564):

3593. ՎԱԶԳԷՆ ԵՊՍ. ԹԵԿԵԱՄՈՒ

Ռուսանիոյ թեմին առաջնորդ Վազգէն եպիսկոպոս Պալճեան 1954ի վերջաւորութեան միանգամայն կ'ընտրուէր նաեւ առաջնորդ Պուլկարիոյ թեմին: Մայր Աթոռի Գերագոյն Հոգեւոր Ոորհուրդը իր ղեկտեմբեր 31ի նիստին յատուկ պաշտօնագրով կը տեղեկացնէր Պուլկարահայ թեմական խորհուրդին «Ռուսանիոյ թեմի առաջնորդ Տ. Վազգէն եպիսկոպոսին Բուլղարահայ թեմի ժամանակաւոր թեմակալ հաստատելու մասին» (ՎԱԶ. 296): Իր բարուք ծառայութեամբ յայտնի, երիտասարդական կորովով եւ համալսարանական ուսմամբ օժտեալ հայրենասէր եպիսկոպոսը իսկոյն կը նկատուէր յարմարագոյն թեկնածուն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան Աթոռին թէ՛ Մայր Աթոռին եւ թէ՛ մանաւանդ Որհնորդային եւ Հայրենի իշխանութիւններէն, որոնք միակամ առիթը կ'ընծայէին Պալճեանի կանխամրտածուած երկարատեւ այցելութեանց ձեռնարկելու ներքին թեմերէն ներս: 1954 թուի ղեկտեմբեր 11էն մինչեւ 1955 մարտ 4 տեւող երկու ու կէս ամիսներու ընթացքին Վազգէն եպիսկոպոս կարգաւ այցելեց Հայաստանի, Վրաստանի, Ատրպէյճանի եւ Ռուսաստանի հայ համայնքները ուր կրօնական արարողութեանց կը նախագահէր, պատարագ կը մատուցանէր ու կը քարոզէր: անուղղակի կերպով տպաւորելու համար հայ հաւատացեալները իր բարեմոյն հաղորդականութեամբ: Կանխաւ ըսած ըլլանք սակայն թէ Պալճեանի այսպէս կոչուած անպաշտօն եւ սքողեալ թեկնածութիւնը Որհնորդային իշխանութեանց կողմէ, բարիք մը միայն կ'ըլլար հայ եկեղեցւոյ եւ ազգին, նկատի առած հեռաւոր ապագան որ ճշդիւ եւ ճշմարտիկարողարացնէր ընտրութիւնը այլապէս լաւագոյն թեկնածուին յանձին Վազգէն եպիսկոպոս Պալճեանի: 1954 ղեկտեմբեր 11ին Պուլկարէն Երեւան կը մեկնէր Պալճեան, նախ եւ առաջ մասնակցելու համար Գերագոյն Հոգեւոր Որհնորդի հերթական նիստին որ պիտի գումարուէր ղեկտեմբեր 20ին, Վահան արքեպիսկոպոս Կոստանեանի նախագահութեամբ (ԱՆԴ 295): 1955 յունուար 4ին Վազգէն եպիսկոպոս գնացքով Շիրակի թեմը կը մեկնէր Լենինական, նախագահելու համար

Սուրբ Ծննդեան եւ Զորհնեաց կրօնական հանդիսութեանց: Չորս օր հաւատացեալներու հետ հանդիպումներ ունենալէ ետք, «վառ եւ անմոռաց» յիշատակներով, եպիսկոպոսը կը վերադառնար Երեւան, յունուար 9ին Երեւանի Ս. Սարգիս, եւ 16ին Ս. Յովհաննէս եկեղեցիներուն մէջ պատարագելու եւ քարոզելու համար: Յաջորդ օրն իսկ եպիսկոպոսը կը մեկնէր Թիֆլիս, տալու համար պաշտօնական այցելութիւն մը թեմին՝ հին տումարի դրութեամբ Սուրբ Ծննդեան եւ Զորհնեացի տօներուն նախագահելու համար: Այցելած է «եղբայրական Որհնորդային Վրաստանի» գեղատեսիլ վայրերը, ինչպէս նաեւ հայ մշակոյթի հետ կապուած յայտնի ուխտատեղիները, Սայեաթ Նովայի, Սունդուկեանի եւ Թումանեանի հետքերով: Զատագոված է հայ եւ վրացի ազգերու գործակցութիւնը, որոնք «գրեթէ միասին ծնան եւ միասին ապրեցան որպէս զիրար հասկցող հարեւաններ» (ԱՆԴ 302): Շեշտած է մանաւանդ յիշեալ գործակցութիւնը Որհնորդային դարաշրջանին որ դրսեւորուած է «օգտակար եւ շինարար արդիւնքներով»: Երեւան վերադառնալով Վազգէն եպիսկոպոս կը մասնակցէր Գերագոյն Հոգեւոր Որհնորդի յունուար 29ի նիստին, եւ փետրուար 4ին գնացքով կը մեկնէր Պաքու, Ատրպէյճանի հայ թեմին այցելութեան: Կը հասնէր յաջորդ օր, «տեղի հայկական եկեղեցիներում յաւուր պատշաճի քարոզներով հանդէս գալու, հաւատացեալների հետ հանդիպելու եւ թեմի հոգեւորական ու հասարակական աշխատանքներին ծանօթանալու համար» (ԱՆԴ 304): Պաքուի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ պատարագած ու քարոզած է, եւ պատարագէն ետք «ժողովուրդը երկար ատեն մնաց եկեղեցւոյ մէջ, մօտէն տեսնելու, հարցուփորձ ընելու եւ զրուցելու համար արտասահմանէն եկած հոգեւորականին հետ» (ԱՆԴ 305): Նոյն օրերուն Վազգէն եպիսկոպոս պաշտօնական այցելութիւն կուտար նախ Ռուս Ուղղափառ մայր եկեղեցիին, եւ ապա, ընկերակցութեամբ թեմի առաջնորդ Գարեգին ծայրագոյն վարդապետի, կ'այցելէր Հանրապետութեան մահմետական դաւանութեանց պետ Շէյխ իւլ Իսլամին: Իր երկրորդ պատարագը Պաքուի մայր եկեղեցւոյ մէջ մատուցանելէ Պաքուի մայր եկեղեցւոյ 13ին, Վազգէն եպիսկոպոս ետք փետրուար 13ին, Վազգէն եպիսկոպոս կ'անցնէր Կիրովապատ, ուր շուրջ 60,000 կ'անցնէր Կիրովապատ, ուր շուրջ 60,000 հայեր կը բնակէին, իրենց «Նոյակապ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցով», կառուցուած 1853 թուականին: Հոն եւս փետրուար 15ին պաթուականին: Հոն եւս փետրուար 15ին պատարագելէ եւ քարոզելէ ետք, նոյն օր կը

Տ. Տ. ՎԱՀԳԻՆ Ա ՊԱԼՃԵԱՆ

վերադառնալու Երեւան: Փետրուար 22ի Գերագոյն Հոգեւոր Ոորհուրդի նիստին կը ներկայացնէր իր շրջապատի մանրամասն տեղեկագիրը, վերլուծաբար տալով Լենինականի, Թիֆլիսի, Պաքուի եւ Կիրովապատի եկեղեցական եւ հասարակական գործունէութիւնները, տալով նաեւ իր նկատողութիւնները որոշ թերութիւններ վերացնելու գծով: Վերադարձին իր իւրաքանչեւ այցելութիւնները կուտար նաեւ Ռուսմանիոյ եւ Պուլկարիոյ թեմերուն, անշուշտ գլխաւոր նպատակը ի մտի ունենալով:

3594. ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆԸ

Գէորգ Զ. կաթողիկոսի մահէն ետք Մայր Աթոռոյ տեղակալութեան շրջանը տեւած էր տասնեւհինգ ամիս, տեղակալութեամբ Վահան արքեպիսկոպոս Կոստանեանի, որ Գերագոյն Հոգեւոր Ոորհուրդի եւ եպիսկոպոսական դասուն հետ միատեղ անմիջական ժողով մը գումարած էր 1954 յունիս 5 եւ 7 օրերուն (3587): Ժողովը տեղեկ ըլլալով վախճանեալ կաթողիկոսին նշանակեալ Տէրտէրեան Եղիշ արքեպիսկոպոսի Մայր Աթոռի տեղապահութեան անյոյս ելքի մասին, որոշած էր իսկոյն ձեռնարկել կաթողիկոսական ընտրութեան: 1955 օգոստոս 17ին Վահան արքեպիսկոպոսի նախագահութեամբ, Գերագոյն Հոգեւոր Ոորհուրդի արտահերթ նիստը գումարուեցաւ ազգային-եկեղեցական ժողովի եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրութեան կենսական խնդիրներով զբաղելու համար (ՎԱԶ. 314): Ժողովը օրակարգի վրայ ունէր հինգ հարցեր, որոնցմէ երկրորդն էր «Ընտրել Կենտրոնական կազմակերպիչ Յանձնաժողով գլխաւորելու ազգային-եկեղեցական ժողովի հրաւիրման աշխատանքները» (ԱՆԴ): Յանձնախումբի անդամներ նշանակուեցան Վահան Կոստանեան (նախագահ) եւ Եղիշ Տէրտէրեան արքեպիսկոպոսներ, Սահակ Տէր Յովհաննիսեան եւ Վազգէն Պալճեան եպիսկոպոսներ, Գէորգ Վաթեան ծ. վարդապետ, Աւետիք Իսահակեան, Ստեփան Կամսարական եւ Մարտիրոս Տէր Ստեփանեան: Յաջորդ օրն իսկ, օգոստոս 18ին, Գերագոյն Հոգեւոր Ոորհուրդը շրջաբերական հեռագրով կը տեղեկացնէր նուիրապետական աթոռներուն եւ բոլոր թեմերուն, յայտնելով ազգային-եկեղեցական ժողովի գումարման թուականը՝ 1955 սեպտեմբեր 25-30, երբ պիտի կատարուէր նաեւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրութիւնը (55.ԷԶՄ.Թ.): Հեռագիրը կաւելցնէր նաեւ թէ եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւններ եւս

պիտի կատարուէին, իսկ հոկտեմբեր 16ին, Սրբոց Թարգմանչաց տօնին ալ սրբալոյս միւռոնի օրհնութիւն (ՎԱԶ. 314): Նոյն հեռագիրը պարտք կը նկատէր յիշեցնելու թէ պատգամաւորներու ընտրութիւնը պիտի կատարուէր 1945 թուականի ազգային-եկեղեցական ժողովի հաստատած կանոնադրութեան հիմամբ, որ էականին մէջ նոյն էր Գէորգ Ե. կաթողիկոսի պատրաստած 1925ի կանոնադրութեան հետ: Նոյն օր կազմուած է նաեւ Համազգային Կեդրոնական Յանձնաժողով մը կաթողիկոսական ընտրութիւնը կազմակերպելու համար, որուն անդամներն էին Կ. Պոլսոյ Գարեգին պատրիարք Ուղատուրեան, Նազ արքեպիսկոպոս Աջապահեան, Եղիշ արքեպիսկոպոս Տէրտէրեան, Վազգէն եպիսկոպոս Պալճեան, Վահան արքեպիսկոպոս Կոստանեան, Աւետիք Իսահակեան եւ Ստեփան Կամսարական (ԱՆԴ 315): 1955 սեպտեմբեր 28ին արդէն Երեւան ժամանած էին արտասահմանեան թեմերու ընտրեալ պատգամաւորներն ու թեմակալ եպիսկոպոսները, որոնք նոյն օր հիւրասիրուեցան Երեւանի Մշակութային Կապի վարչութեան կողմէ: Ներկաներն էին արքեպիսկոպոսներ Մամբէ Գալֆայեան, Ամբրիկայի արեւելեան թեմի առաջնորդ, Մամբէ Սիրունեան, Եգիպտաց թեմի առաջնորդ, Վարդան Գասպարեան, Գալիֆօրնիայէն, Վազգէն եպիսկոպոս Պալճեան, Ռուսմանիոյ թեմին առաջնորդը, Դերենիկ եպիսկոպոս Փոլատեան, Կիլիկիոյ կաթողիկոսութենէն, Հայկազուն ծ. վարդապետ Արա-համեան, Հայրիկ ծ. վարդապետ Ասլանեան, Պարգեւ ծ. վարդապետ Վրթանէսեան, Կորին վարդապետ Մանուէլեան, չորսն ալ Երուսղէմի պատրիարքութեան ներկայացուցիչներ, Սերովբէ ծ. վարդապետ Մանուկեան, Եւրոպայի հայրապետական պատուիրակը, Շնորհ ծ. վարդապետ Գալուստեան, Գալիֆօրնիոյ թեմի առաջնորդը, եւ Պսակ ծ. վարդապետ Թումայեան, Անգլիոյ հայրապետական պատուիրակը: Իսկ ներքին թեմերէն Սուրբ Թորոսեան եւ Սահակ Տէր Յովհաննիսեան եպիսկոպոսներն ու Վարդան Տէր Սահակեան եւ Եզնիկ Ազնաւուրեան ծայրագոյն վարդապետները: Ռուս ուղղափառ եկեղեցւոյ պատուիրակութեան մաս կը կազմէին Մինսկի եւ Պելլուուսիոյ թեմակալ Պիտիրիմ եպիսկոպոսն ու Պոկովի եւ Պորտովի Իոաննի եպիսկոպոսը: Ընդունելութեան ներկայ էին նաեւ Որհնադրային Միութեան կրօնական պաշտամունքներու խորհուրդի նախագահ Ի.Վ. Պոլեմանսկի, եւ Որհնադրային Հայաստանի նախարարութեան խորհուրդի հայ եկեղեցւոյ

Տ. Տ. ՎԱԶԳԷՆ Ա ՊԱԼՃԵԱՆ

գործերու խորհուրդի նախագահ Հրաչեայ Գրիգորեան: Յաջորդ օր, սեպտեմբեր 29ին, տեղակալ Վահան արքեպիսկոպոսի նախագահութեամբ բացումը կը կատարուէր զահուլիս-եկեղեցական ժողովին 140 պատգամաւորներու մասնակցութեամբ: Առաջին նիստին «ողջոյնի սրտագին խօսքը» կ'արտասանէր նախագահ սրբազանը, որմէ ետք առանձին ընտրութեամբ ղիւանը կը կազմէր նախագահի փոխանորդներու, ատենապետներու եւ քարտուղարութեան: Նախագահի փոխանորդներ կ'ընտրուէին Մամբրէ Սիրունեան եւ Մամբրէ Գալփայեան արքեպիսկոպոսներն ու Վազգէն Պալճեան եպիսկոպոսը: Սեպտեմբեր 30ի երկրորդ նիստը էջմիածնի մայր տաճարին մէջ կը գումարուէր յետ միջօրէի ժամը 3ին, օրակարգի միակ եւ գլխաւոր հարցով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրութեամբ: Հայաստանեայց եկեղեցւոյ բոլոր եպիսկոպոսները նկատի ունենալով, ժողովականներ քուէարկութեամբ կ'աւարտէին իրենց քուէարկութիւնը ժամը հինգուկէսին, հետեւեալ արդիւնքով. ՎԱԶԳԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՊԱԼՃԵԱՆ 125 քուէ, Գարեգին պատրիարք Ռաչատուրեան՝ 6, Վահան արքեպիսկոպոս Կոստանեան՝ 2, Մամբրէ արքեպիսկոպոս Սիրունեան՝ 1, Մամբրէ արքեպիսկոպոս Գալփայեան՝ 1, Տիրան արքեպիսկոպոս Ներսոյեան՝ 1 (ԱՆԴ 317): Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը ընտրուած էր յանձին Ռումանիոյ եւ Պուլկարիոյ թեմերու առաջնորդ Վազգէն եպիսկոպոս Պալճեանի, որ ստացաւ ՎԱԶԳԷՆ Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս անունը: Նորընտիրը յայտնեց իր շնորհակալութիւններն ու երախտագիտութիւնը, եւ ապա արտասանեց իր աղօթքը: Ժողովի նոյն նիստը շարունակուեցաւ նախագահութեամբ նորընտիր կաթողիկոսին: Սեպտեմբեր 30ին Գերագոյն Հոգեւոր Ոորհուրդը պաշտօնական հեռագրով ծանոյց ընտրութեան արդիւնքը Հայաստանի եւ սփիւռքի բոլոր թեմերուն, հետեւեալ բնագրով. «Այսօր, սեպտեմբեր 30ին, ուրբաթ օր, ցերեկուայ ժամը 3ին, Սուրբ էջմիածնի Մայր Տաճարում, 137 պատգամաւորներ ընտրութեամբ գումարուած Ազգային-Եկեղեցական ժողովը, 125 ձայնով, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս ընտրեց Ռումանիոյ եւ Բուլկարիոյ Հայոց Առաջնորդ Գերաշնորհ Տ. Վազգէն Եպիսկոպոս Պալճեանին» (ԱՆԴ 318, 55. էջ 25. ԺԺԱ.): Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Գահը տարի մը եւ հինգ ամիս ետք կ'օգտուէր իր նոր Գահակալով, երրորդն ու վերջինը Ոորհրդալիս Միութեան ներքեւ կատարուած:

3595. ՕՏՈՒՄՆ ՈՒ ԳԱՀԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆԸ

Վազգէն Ա. Պալճեան իր ընտրութեան յաջորդող կիրակին, հոկտեմբեր 2ին, հայրապետական օծում կը ստանար Ս. էջմիածնի մայր տաճարին մէջ հայաստանեայց եկեղեցւոյ ութ եպիսկոպոսներու ձեռամբ եւ ի ներկայութեան ժողովական պատգամաւորներու եւ խուռներամ հաւատացեալներու: Ամպօրանիի ներքեւ ընտրեալ կաթողիկոսը հին վեհարանէն դէպի տաճար կ'առաջնորդուէր եւ Ս. պատարագի մատուցմամբ կը ստանար հայրապետական ձեռնադրութիւնն ու օծումը հետեւեալ եպիսկոպոսներէն. Մամբրէ Սիրունեան Եպիսկոպոս, որպէս երիցագոյն նախագահողը, Մամբրէ Գալփայեան Ամերիկայի, Վահան Կոստանեան Գերագոյն Հոգեւոր Ոորհուրդի, Վարդան Գասպարեան Գալիֆոնիոյ, Սիոն Մանուկեան Հարաւային Ամերիկայի, Դերենիկ Փոլատեան Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան, Սահակ Տէր Յովհաննիսեան Մայր Աթոռոյ, եւ Սուրէն Թորոսեան Մայր Աթոռոյ: Հայրապետական օծման ներկայ էին նաեւ քրիստոնեայ այլ յարանուանութեանց բարձրաստիճան ներկայացուցիչներ, Մինսկի եւ Պելոուսիայի մետրոպոլիտ Պիտրիմ, որ կը ներկայացնէր համայն Ռուսիոյ պատրիարք Ալեքսին, Պաթումի մետրոպոլիտ Եփրեմը, որ կը ներկայացնէր Վրաստանի ուղղափառ եկեղեցւոյ պատրիարք Մելքիսեդեկ Երկրորդը: Հանդիսաւոր օծման կը յաջորդէր վեհարանի գահասրահին մէջ նորընտիր կաթողիկոսին գահակալութեան հանդէսը, ի ներկայութեան բարձրաստիճան հոգեւորականաց եւ պետական անձանց: Երեւանի մէջ տրուած ճաշկերոյթով եւ հիւրասիրութեամբ կ'եզրափակուէին Վազգէն Ա. Կաթողիկոսի օծման եւ գահակալութեան հանդիսութիւնները:

3596. ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ ԶԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Յաջորդ կիրակին իսկ, հոկտեմբեր 9ին, Վազգէն Ա. կատարեց եօթ վարդապետներու եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւնը: Մայր Աթոռի մէջ վերջին անգամ 1951 թուականին կատարուած էր հինգ եպիսկոպոսներու ձեռնադրութիւնը, եւ խիստ կարեւոր կար նորերու, որոնք արդէն թեմակալներ էին եւ կամ պատասխանատու հոգեւորականներ նուիրապետական աթոռներէ ներս: Երուսաղէմի հայոց Ս. Յակոբեանց վանքէն հինգ թեմաւորներ տնօրէն ժողովի որոշմամբ կը ներկայանային, որոնցմէ

Տ. Տ. ՎԱՋԳԷՆ Ա ՊԱԼՃԵԱՆ

երկու թեմակախներ էին արդեն: Իսկ Մայր Աթոռն ալ նորընտիր հայրապետի որոշմամբ երկու յառաջացեալ տարիքի թեկնածուներ կը ներկայացնէր եպիսկոպոսական ձեռնադրութեան համար: Երուսաղէմի միաբանութեան թեկնածուներն էին Հայկազուն Արքայապետ, Հայրիկ Ասլանեան, Պարզեւ Վրթանէսեան, Սերովբէ Մանուկեան եւ Շնորհք Գալուստեան վարդապետները, որոնցմէ վերջին երկուքը, Սերովբէն հայրապետական պատուիրակն էր եւրոպայի հայոց յանուն Գէորգ Զ. կաթողիկոսի, եւ Շնորհքը թեմակալ առաջնորդն էր Գալիֆորնիոյ թեմին, հաստատուած նոյնպէս հանգուցեալ Գէորգ Զ. կաթողիկոսէն: Էջմիածնի միաբանութեան թեկնածուներն էին Եզնիկ Ազնաւուրեան եւ Վարդան Տէր Սահակեան տարիքաւոր վարդապետները: Առաջին եօթ եպիսկոպոսներու կանոնական ձեռնադրութիւնը կատարուեցաւ հանդիսաւոր կերպով, խարտաիլակութեամբ Մամբրէ արքեպիսկոպոս Սիրունեանի եւ ընթերակայութեամբ Վահան Կոստանեան եւ Վարդան Գասպարեան արքեպիսկոպոսներու: Երկու շաբաթ ետք, հոկտեմբեր 23ին, զոյգ մը եպիսկոպոսներ եւս ձեռնադրուեցան, երբ Վազգէն կաթողիկոս ընդունեց կատարուած միջնորդութիւնները, մին Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան Դամասկոսի թեմէն, եւ միւսը Անգլիոյ հայ համայնքի թեմական իշխանութեանց անունով: Ձեռնադրեալներն էին Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց պատրիարքութեան միաբաններէն Շաւարշ վարդապետ Գույումճեան, առաջնորդ Դամասկոսի թեմին, եւ Պապ վարդապետ Թումայեան, հոգեւոր հովիւ եւ հայրապետական պատուիրակ Անգլիոյ հայ համայնքին: Վերջին այս երկուքը յայտնօրէն կը ձեռնադրուէին առանց Երուսաղէմի միաբանութեան հաւանութեան եւ տնօրէն ժողովի յանձնարարութեան: Միանալով ինը եպիսկոպոսներու ձեռնադրութեամբ հայաստանեայց եկեղեցւոյ թեմերու վարչակարգը կը գտնէր հետզհետէ իր բնականոն ընթացքը:

3597. ՆՈՐԱՊՍԱԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԵՐԸ

Մեր պատմութեան ընթացքին յաճախ հանդիպած ենք եւ անշուշտ պիտի հանդիպինք ինը նորապսակ եպիսկոպոսներուն: Այստեղ յորմար կը տեսնենք տալու իրենց հակիրճ կենսագրականները: ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ԵՊՍ. ԱՐՐԱ-ՀԱՄԵԱՆ, ծնած Վանի Բերդակ գիւղը 1906ին, 1915ի եղեռնին բազմաթիւ վատաբերականցիներու հետ գաղթած է Արտաշատ, ուր

երեք տարի յաճախած է վարժարան եւ ապա հաստատուած Երեւան իր ծնողներուն հետ: 1917ին վերադարձած է Վան, ուր նոր արհաւիրքներու եւ նոր գաղթի հետեւանալով մեկնած է Սալմաստ 1918ին եւ ապա Պարսկաստան՝ ճանապարհին կորսնցնելով իր ծնողներն ու հարազատները (72. էջ 25. Ա. 30): Որպէս որ 1920ին Պաղտատի հայկական Նահր Օմարի որբանոցը մտած է իրեն տարեկից վանեցի հայ որբերու հետ: 1922ին Երուսաղէմի Արարատեան որբանոցը ընդունւած, եւ 1923ին ալ Դուրեան եղիշ պատրիարքի օրով Երուսաղէմի ժառանգաւորաց սան դարձած իր ընկերներուն հետ եւ ուսած Դուրեանի եւ Բարգէն եպիսկոպոս Կիլիսէրեանի ուսուցչութեան ներքեւ: 1927ին ժառանգաւորացի չորս տարիները յաջողութեամբ աւարտելով, Դուրեանէ սարկաւազ ձեռնադրուած է, եւ 1930ին ընծայարանի բաժինը աւարտելով, տեղապահ Մեսրոպ եպիսկոպոս Նշանեանէ կուսակրօն քահանայ ձեռնադրուած, կոչուելով Հայկազուն (3400): Քսանհինգ տարիներ իր բեղուն ծառայութիւնը բերած է Ս. Յակոբեանց վանքին որպէս հովիւ, ժառանգաւորաց վարժարանի տեսուչ եւ սրբատեղեաց տեսուչ: 1954ին իր առաջին այցելութիւնը տուած է Մայր Աթոռ Գէորգ Զ. կաթողիկոսի մահուան եւ թաղման մասնակցելով որպէս Երուսաղէմի պատրիարքութեան ներկայացուցիչ (3586), եւ մասնակցելով Մայր Աթոռի Գերագոյն Հոգեւոր Ռորհօրդի նիստին (3587): 1955ին Հայկազուն վարդապետ Արքայապետ կը մասնակցէր Վազգէն Ա կաթողիկոսի ընտրութեան որպէս պատգամաւոր, եւ նոյն տարին կը ձեռնադրուէր եպիսկոպոս: ՍԵՐՈՎԲԷ ԵՊՍ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ, ծնած 1908ին Վասպուրականի Մվստան գիւղը, 1915ի եղեռնին գաղթած է Սալմաստի վրայով զէպի Պարսկաստան, եւ իրեն տարեկից հայ տղոց հետ մտած Պաղտատի հայոց Նահր Օմարի որբանոցը, եւ անկէ ալ Երուսաղէմի Արարատեան որբանոցը: 1924ին ընդունուած է Երուսաղէմի ժառանգաւորաց վարժարանէն Դուրեան եղիշ պատրիարքի օրով եւ աշակերտած Դուրեանի եւ Կիլիսէրեան Բարգէն եպիսկոպոսի: Աւարտելով ընծայարանի բաժինը, 1930ին Մեսրոպ եպիսկոպոս Նշանեանէ կուսակրօն քահանայ ձեռնադրուած է (3400): Որպէս Կիլիսէրեան սան Սերովբէ վարդապետ Անգլիա ղրկուած է Լոնտոնի Բինգ Գոլէճին մէջ իրեն օժակից Շաւարշ վարդապետ Գույումճեանի հետ հետեւելու աստուածաբանութեան եւ Ս. Գրոց դասընթացներու: 1933ին վանք վերադառ-

Տ. Տ. ՎԱՋԳԷՆ Ա. ՊԱԼՃԵԱՆ

նալով կարգուած է ուսուցիչ ժառանգաւորաց եւ թարգմանչաց վարժարաններու: 1935-1936 դասաւանդած է Կիւիլիկոյ Անթիլիասի դպրեմանքէն ներս, ու ապա Երուսաղէմ վերադառնալով ստանձնած է թարգմանչաց վարժարանի տեսչութիւնը, եւ ապա 1946-1950 ժառանգաւորաց վարժարանի տեսչութիւնը: 1950ին Գէորգ Զ. կաթողիկոս հայրապետական կոնդակով զինք նշանակած է նուիրակ Եւրոպայի, հիւսիսային եւ հարաւային Ամերիկայի, Երուսաղէմի աղէտեալներուն ի նպաստ հանգանակութիւն կատարելու համար: 1953ին Սերովբէ Ժ. վարդապետ Մանուկեան Փարիզի հայոց առաջնորդ կ'ընտրուի, յաջորդելով Արտաւազդ արքեպիսկոպոս Սիւրմէեանի, ու Գէորգ Զ. կաթողիկոսէն կը նշանակուի նաեւ կաթողիկոսական պատւիրակ Արեւմտեան Եւրոպայի, որուն վրայ ալ Վազգէն կաթողիկոսէն եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի: ՊԱՐԳԵԻ ԵՊՍ. ՎՐԹԱՆԿՍԵԱՆ Ժնած է Պալլքեսիր 1905ին: 1922ին Վրթանէսեան ծնողներն ու ընտանիքի բոլոր անդամները նահատակուած են թուրքերու կողմէ, երբ յոյները նոյն տարին Թուրքիոյ արեւմտեան նահանգներէն խուճապահար կը նահանջէին (30.ՍԻՌ.291): Կանուխէն Կ. Պոլիս փոխադրուած է եւ աշակերտած Կեղրոնական վարժարանին 1920-1923: Տարի մըն ալ Արմաշի խնամակալութեան Պալաթի մէջ բացած ընծայարանը յաճախել է ետք. 1925ին Երուսաղէմ մեկնած է եւ ընդունուած ժառանգաւորաց վարժարանէն Դուրեան Եղիշ պատրիարքի օրով, որուն ձեռքով ալ 1926ին սարկաւազ ձեռնադրուած է, եւ ապա կուսակրօն քահանայ 1930ին Մեսրոպ եպիսկոպոս նշանեանէ (3400) ու ծառայած Ս. Յակոբեանց ուխտին մինչեւ կեանքին վերջը: Պարգեւ վարդապետ յայտնի եղած է որպէս աշխատակից «Սիոն» ամսագրի, ուր գրած է մեծ թիւով յօդուածներ Երուսաղէմի յատուկ, հայ եկեղեցւոյ տօներուն յատուկ, եւ առ հասարակ հայ մատենագրութեան վերաբերեալ: 1955ին Մայր Աթոռ մեկնած է եւ Երուսաղէմի միաբանութեան խնդրանքով եպիսկոպոս ձեռնադրուած Վազգէն կաթողիկոսէն: Պարգեւ եպիսկոպոս Վրթանէսեան տարի մը ետք սակայն սրտի տագնապով վախճանած է Երուսաղէմի իր բնակարանին մէջ 51 տարեկանին: ՀԱՅՐԻԿ ԵՊՍ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ, Երուսաղէմի ընծայարանի Մելգոնեան սաներէն չորսին հետ միասին սարկաւազ ձեռնադրուած էր Դուրեանէ, եւ քահանայական կարգ ստացած Թորգոմ պատրիարք Գուշակեանէ 1932ին (3434): Ծնած 1909ին Վասպուրա-

կանի Աղբակ գաւառի Երինգան գիւղը, 1915ին գաղթած է Պարսկաստան եւ Պաքուպա ուր եւ իր ընկերներուն հետ մտած է Նահր Օմարի հայ որբանոցը ու մինչեւ 1922 դպրոցական դասերու հետեւած: Ինչպէս իր ընկերները, ինք եւս Երուսաղէմի Արարատեան որբանոցէն վանք փոխադրուած է եւ աշակերտած ժառանգաւորաց վարժարանին Դուրեան պատրիարքի օրով, որմէ իսկ սարկաւազ ձեռնադրուած: Հայրիկ վարդապետ ընդմիջած մնաց վանք եւ պատասխանատու պաշտօններ ստանձնեց: 1954ին Գէորգ Զ. կաթողիկոսի մահուան առիթով Մայր Աթոռ մեկնած է ու մասնակցած կաթողիկոսի թաղման արարողութեան (3586): ՇՆՈՐՀԲ ԵՊՍ. ԳԱԼՈՒՍԵԱՆ, ծնած Եոզկատի Իյտէ գիւղը 1913ին, որբացած է եւ որպէս մանուկ որբանոց, որբանոց տարուած է: Այդ մասին գրած ենք կանուխէն իր աշխարհական Արշակ Գալուստեան անուան տակ (3297): Ժառանգաւորաց ընդունուած է 1927ին Դուրեան պատրիարքի օրով, եւ 1932ին Թորգոմ Գուշակեանէ սարկաւազ ձեռնադրուած: Քահանայական կարգ ստացաւ Թորգոմ պատրիարքէ 1935ին (3469) եւ որպէս լուրջ, խոհեմ եւ նուիրեալ հոգեւորական այլազան կրթական եւ տեսչական պարտականութիւններ ստանձնեց Երուսաղէմէ ներս ինչպէս նաեւ Անթիլիասի դպրեմանքին մէջ որպէս տեսուչ 1941-1944: Հոգեւոր հովիւ կարգուեցաւ Լոնտոնի Ս. Սարգիս եկեղեցւոյն 1945ին, եւ 1948ին Ամերիկայի արեւելեան թեմէն հրաւիրուեցաւ որպէս հոգեւոր հովիւ Նիւ Ճրզիի Փեթըրսընի եւ Նիւարգի հայ եկեղեցիներուն (3555): 1952ին Գալիֆորնիոյ թեմին առաջնորդ ընտրուեցաւ Գէորգ Զ. կաթողիկոսի կոնդակով, ուր մնաց մինչեւ 1957: 1955ին որպէս թեմակալ մասնակցեցաւ Ազգային-Եկեղեցական ժողովին, եւ Վազգէն կաթողիկոսի ընտրութենէն անմիջապէս ետք եպիսկոպոսացաւ: ԵԶՆԻԿ ԵՊՍ. ԱԶՆԱԻՈՒՐԵԱՆ, ծնած է 1880ին Ալաշկերտի Թոփրակզալէ գիւղը, 1894ին Գէորգեան ձեմարան ընդունուած եւ ուսման ընթացքը աւարտած 1902ին, որմէ ետք ուսուցչութիւն կատարած է Կարսի եւ Արտահանի հայկական դպրոցներուն մէջ մինչեւ 1912: Ապա երկար տարիներ աշխատած է որպէս հաշուապահ Լենինականի, Կիրովապատի եւ Երեւանի մէջ: 1944 թուի մարտ 1ին վարդապետ ձեռնադրուած է էջմիածնի մէջ եւ անդամակցած Մայր Աթոռի միաբանութեան: Գեղարդի վանքի տարին նշանակուած է Գեղարդի վանքի վանահայր: 1954ին նշանակուած է Պաքուի հայոց թեմին առաջնորդ, որուն վրայ ալ

Տ. Տ. ՎԱՀԳԷՆ Ա ՊԱԼՃԵԱՆ

1955ին եպիսկոպոս ձեռնադրուած Վազգէն կաթողիկոսէն: Նոյն տարին ընտրուած է անդամ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի (60 էջՄ. ԺԱԺԲ 77): ՎԱՐԴԱՆ ԵՊՍ. ՏԷՐ ՍԱՀԱԿԵԱՆ, քահանայի զաւակ, ծնած է 1878ին Լեռնային Ղարաբաղի Զրաբերդի շրջանի Կիւլեաթաղ գիւղը եւ մինչեւ 1901 ուսած Շուշիի թեմական դպրոցին մէջ: Ապա նշանակուած է ուսուցիչ Զրաբերդի դպրոցներուն մէջ ուր պաշտօնավարած է մինչեւ 1904: Նոյն թուականին քահանայ ձեռնադրուած է եւ պաշտօնավարած Հիւսիսային Կովկասի Գրոգնի քաղաքը 25 տարիներ (68. էջՄ. Բ. 63): 1929ին Պաքու փոխադրուած է եւ սովետական կարգերու բերումով ուսուցչութիւն կատարած: 1945ին նշանակուած է Պաքուի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ աւագերէց: Գէորգ Զ. կաթողիկոսի օրով 1951ին Մայր Աթոռի միաբանութեան անդամ դարձած է եւ վեղար ստացած 1952ին, ու երկու տարի վարած Վրաստանի թեմին առաջնորդութիւնը: 1954ին Նոր Նախիջևանի եւ Հիւսիսային Կովկասի թեմակալ առաջնորդ նշանակուած է, որուն վրայ ալ եպիսկոպոսացած: 1955ին ընտրուած է նաեւ անդամ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդին (ԱՆԴ): ՇԱԽԱՐՇ ԵՊՍ. ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ, ծնած 1908ին Կիլիկիոյ Հաճըն քաղաքը եւ ծնողներուն հետ գաղթի ճամբան բռնած հայկական մեծ եղեռնի տարիներուն: Հասած է Տէր Զօր եւ ազատած ստոյգ մահէ ու հաստատուած Դամասկոս: 1924ին Երուսաղէմի ժառանգաւորաց վարժարանէն ընդունուելով աւարտած է նաեւ ընծայարանի բաժինը, նախ սարկաւազ ձեռնադրուելով Դուրեան Եղիշէ պատրիարքէն ու ապա կուսակրօն քահանայ 1930ին Մետրոպ եպիսկոպոս նշանակուած (3400): Ուսած է Լոնտոնի Գինկզ Գոլէճին մէջ երկու տարի եւ վերադառնալով Երուսաղէմ ստանձնած է վանական եւ հովուական պաշտօններ: Հետեւած է իրաւաբանութեան եւ վկայուած որպէս փաստաբան: 1949ին Կիլիկիոյ Գարեգին Ա. կաթողիկոսէն նշանակուած է առաջնորդ Դամասկոսի թեմին (3550), որուն վրայ ալ Վազգէն կաթողիկոսէն եպիսկոպոս ձեռնադրուած: ՊՍԱԿ ԵՊՍ. ԹՈՒՄԱՅԵԱՆ, ծնած Պարտիզակ 1912 թուականին եւ ուսած իր ծննդավայրին եւ ապա Կ. Պոլսոյ ազգային ինստիտուտի թեման որբանոցին մէջ մինչեւ 1919: 1922էն 1926 որպէս որբ անցած է Յունաստանի Սիրա քաղաքը ուր ուսած է ամերիկեան որբանոցին մէջ: 1926ին Երուսաղէմի ժառանգաւորաց վարժարանէն ընդունուելով յաջողութեամբ աւարտած է

զայն ու սարկաւազ ձեռնադրուած 1930ին տեղապահ Մետրոպ եպիսկոպոսէն, ու ընծայարանը աւարտելով կուսակրօն քահանայ ձեռնադրուած 1934ին Թորգոմ պատրիարք Գուշակեանէն: Պսակ վարդապատ օժտուած ըլլալով երաժշտական յատկութեամբ, արժէքաւոր յօդուածներ գրած է «Սիոն» ամսագրին մէջ ու հայ եկեղեցական երաժշտութիւն աւանդած Երուսաղէմի ժառանգաւորաց վարժարանէն ներս: Վարչական գործունէութիւն ունեցած է որպէս առաջնորդական փոխանորդ Աղեքսանդրիոյ թեմին 1943-1949, որմէ ետք Գէորգ Զ. կաթողիկոսէն նշանակուած է Լոնտոնի հայոց հոգեւոր հովիւ ուր ծառայած է երկար տարիներ: Իր այս պաշտօնին վրայ 1955ին որպէս պատգամաւոր Մայր Աթոռ մեկնած է ու մասնակցած Ազգային-Եկեղեցական Ժողովին, եւ հոկտեմբեր 23ին եպիսկոպոս ձեռնադրուած Վազգէն կաթողիկոսէն եւ նշանակուած Անգլիոյ հայրապետական պատուիրակ ու Քենթըրպրիի եւ համայն Անգլիոյ արքեպիսկոպոսութեան մօտ հայ եկեղեցոյ ներկայացուցիչ (81. էջՄ. է. 54):

3598. ՄԻԻՌՈՆՈՐՀՆԷՐ

Վազգէն Ա.ի անմիջական ձեռնարկն էր նաեւ կատարել միւլտիմիալ օրհնութիւն երբ տակաւին պատգամաւորներ եւ հոգեւորականներ Մայր Աթոռ կը գտնուէին: Իր հայրապետական օծում ստանալէն երկու շաբաթ ետք, կիրակի հոկտեմբեր 16ին, երկար տարիներու հեռաւորութենէ ետք, կատարւեցաւ միւլտիմիալ օրհնութիւնը համազգային խանդավառութեամբ ու մասնակցութեամբ ութ հին եւ եօթ նորապսակ եպիսկոպոսներու: Վերջին միւլտիմիալ օրհնութիւնը Մայր Աթոռի մէջ կատարած էր Գէորգ Ե. Սուրբնեան 1926 թուականին (3445), ու անկէ ետք ընդհատուած էր Գէորգ Զ. չէին կրցած կատարել միւլտիմիալ օրհնութիւն քաղաքական անթոյլատու պարագաներու բերումով: Ուղիղ երեսնամեակ մը ետք կը կատարուէր ուշացած եւ կարօտագին այդ սրբազան ծէսը՝ որ պիտի հայթայթէր պակսող սրբալոյս միւլտիմիալ ներքին եւ արտասահմանեան բոլոր թեմերուն, տալով նաեւ մանաւանդ Հայաստանի հայ ժողովուրդին մոռցուած եւ անտեսուած քրիստոնէական հաւատքի ցոլքը: Հանդիսաւոր արարողութիւնը կատարուեցաւ մայր տաճարէն ներս, խուռներամ բազմութեամբ եւ աննախընթաց խանդավառութեամբ, նոյնիսկ հայեացքի ներքեւ խորհրդային իշխանութեանց: Թեմակալ եպիսկոպոսներ իրենց հետ տարին

Տ. Տ. ՎԱԶԳԷՆ Ա ՊԱԼՃԵԱՆ

սրուակներով լեցուն անուշաքոյր միւռոնը եւ բաշխեցին հայ եկեղեցիներուն:

3599. ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԹԵՄԵՐ

Վազգէն Ա.ի գահակալութենէն ետք Մայր Աթոռոյ միաբանութիւնը կը հաշուէր հինգ եպիսկոպոսներ եւ տասնեակ մը նոր-ընծայ վարդապետներ: Տասնամեակ մը ետք, 1965 թուականին, հինգ ծերունի եպիսկոպոսները Սահակ Տէր Յովհաննիսեան, Վահան Կոստանեան, Սուրէն Թորոսեան, Եղնիկ Ազնաւուրեան եւ Վարդան Տէր Սահակեան, արդէն վախճանած էին, եւ անոնց տեղ ութ նորեր ձեռնադրուած Մայր Աթոռի վրայ, որոնք էին, Հայկազուն Աբրահամեան, Ասողիկ Ղազարեան, Կոմիտաս Տէր Ստեփանեան, Յուսիկ Սանթուրեան, Մալոոց Թադիւրեան, Պարգեւ Գէորգեան, Վահան Տէրեան եւ Տիրայր Մարտիրոսեան: Ասոնք պաշտօններ ստանձնեցին մայրավանքէն ներս եւ կամ ներքին թեմերուն մէջ որպէս թեմակալներ: Կաթողիկոսը սկիզբէն ձեռնամուխ եղաւ Մայր Աթոռի վանական, կրթական, վարչական եւ տնտեսական կեանքի վերակառուցման, կազմելով 30 յօդուածներէ բաղկացեալ միաբանական ներքին կանոնադրութիւն մը, որպէսզի հոգեւորականներ ապրին եւ ծառայեն անձնութիւնը «Ժուժկալութեան, ազգատութեան եւ անպայման հնազանդութեան հայրապետահաստատ կանոններուն համաձայն» (65. էջՄ. ԺԱ-ԺԲ, 22): 1965 թուականի հայրապետական ղեկուցման համաձայն Մայր Աթոռոյ եւ ներքին թեմերուն մէջ կը պաշտօնավարէին 17 միաբաններ, որոնցմէ եօթը եպիսկոպոսներ էին, վեցը վարդապետ, եւ չորսը սարկաւազ: Իսկ ներքին թեմերուն մէջ գործող քահանայից դասը կը բաղկանար ընդամենը 57 հոգիներէ: Արտասահմանի հայրապետական թեմերուն մէջ 1965ի տուեալներով, էջմիածնի միաբանութենէն 25 եպիսկոպոսներ եւ 11 վարդապետներ ու 4 սարկաւազներ կը պաշտօնավարէին: Ներքին թեմերը վեց էին, առաւել երեք վանահայրութիւններ, ըստ հետեւեալին: Արարատեան հայրապետական թեմ, փոխանորդութեամբ Վահան եպիսկոպոս Տէրեանի: Երակի թեմ, առաջնորդութեամբ Մալոոց եպիսկոպոս Թադիւրեանի: Վրաստանի թեմ, առաջնորդութեամբ Կոմիտաս եպիսկոպոս Տէր Ստեփանեանի: Ատրպէյճանի եւ Թուրքեստանի թեմ, առաջնորդութեամբ Յուսիկ եպիսկոպոս Սանթուրեանի: Նոր Նախիջևանի եւ հիւսիսային Կովկասի թեմ, առաջնորդութեամբ Նորէն վարդապետ Էլչուքեանի:

Մոսկուայի հոգեւոր հովուութիւն, Պարգեւ եպիսկոպոս Գէորգեանի տեսչութեամբ: Երեք վանահայրութիւններն էին. Գեղարդայ վանքի, վանահայրութեամբ Մուշեղ վարդապետ Պետրիկեանի: Դալարագեազի Ս. Ոսկ վանքի, վանահայրութեամբ Պօղոս արքեպիսկոպոս Տէր Նշանեանի: Ուր Վիրապի վանքի, վանահայրութեամբ Գրիգոր քահանայ Չափտեանի: Մայր Աթոռի արտասահմանի թեմերն էին. Ատրպատականի, Կարապետ աւագ քահանայ Մանուկեանի տեղապալութեամբ, Թեհրանի, Յովհաննէս աւագ քահանայ Հաճեանի հովուութեամբ, Սպահանի, Նոր Զուղա, Ներսէս աւագ քահանայ Դաւթեանի փոխանորդութեամբ, Եգիպտոսի, Մամբրէ արքեպիսկոպոս Սիրունեանի առաջնորդութեամբ, Իրաքի, թեմական խորհուրդի տեսչութեամբ, Արեւմտեան Եւրոպայի, Փարիզ, հայրապետական պատուիրակութիւն, Սերովբէ եպիսկոպոս Մանուկեանի առաջնորդութեամբ, Յունաստանի, Աթէնք, Մեսրոպ աւագ քահանայ Տէր Յակոբեանի փոխանորդութեամբ, Ամերիկայի արեւելեան թեմի, Սիոն արքեպիսկոպոս Մանուկեանի առաջնորդութեամբ, Ամերիկայի արեւմտեան թեմի, Թորգոմ եպիսկոպոս Մանուկեանի առաջնորդութեամբ, Հարաւային Ամերիկայի, Արժանթին, Պրագի, Ուրուկուայ, Զիլի, Վենեզուելա, Բարգէն եպիսկոպոս Ապատեանի առաջնորդութեամբ, Անգլիոյ հայրապետական պատուիրակութեան, Պսակ եպիսկոպոս Թումայեանի առաջնորդութեամբ, Մանչեսթրի հովուութիւն, Ալտա աւագ քահանայ Տէր Յարութիւնեանի տեսչութեամբ, Վիեննայի հովուութիւն, Մեսրոպ վարդապետ Գրիգորեանի տեսչութեամբ, Ռումանիոյ, Տիրայր եպիսկոպոս Մարտիրոսեանի առաջնորդութեամբ, Պուլկարիոյ, Տիրայր եպիսկոպոս Մարտիրոսեանի առաջնորդութեամբ, Հնդկաստանի եւ հեռւոր արեւելքի, Արամայիս քահանայ Միրզայեանի փոխանորդութեամբ, Միլանի հովուութիւն, Իսահակ վարդապետ Ղազարեանի տեսչութեամբ:

3600. ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԿՈՆԴԱԿԸ

Վազգէն Ա. կաթողիկոս իր անդրանիկ կոնդակը գրեց 1955 ղեկոնման 1ին, «Մէրն իմ ընդ ամենեւին ձեզ ի Քրիստոս Յիսուս» ընաբանով ու զայն ուղղելով Տանն Կիլիկիոյ բնաբանով եւ Երուսաղէմի եւ Կ. կաթողիկոսութեան եւ Երուսաղէմի եւ Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեանց ու անոնց ենթակայ հոգեւորականութեան եւ վարչական կազմերուն ու համայն հաւատացեալ հայ ժողովուրդին: Որպէս նախաբան յիշատակել

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա ՊԱԼՃԵԱՆ

ետք իր սեպտեմբեր 30ի ընտրութեան եւ հոկտեմբեր 2ի օծման պարագաներն ու անոնց յարակից եպիսկոպոսական ձեռնադրութեանց եւ միւս օրհնութիւնները «հայոց վերածնած Մայր Հայրենիքի ազատ երկիրքին ու կենսատու արեւին տակ» (ՀԱՅ. 49), ան կը շնորհէր որ իր առջեւ կը բացուէին նոր յոյսերու դռներ եւ կեանքի նոր ճանապարհ: Ունդավառիչ կը գտնէր ծաղկեալ հայրենիքի նիւթական եւ մշակութային վերաշինութեան հսկայ գործը, ու անոնց զուգահեռ հոգեւոր վերաշինութեան գործը որ անհա սկիզբ կ'առնէր Ս. Էջմիածնէն: «Այստեղ, կ'ըսէր, կենդանի է հաւատքը, կենդանի է Մխիթարին ու Փրկիչը մեր Բրիտոս մեր հաւատացեալ ժողովուրդի սրտին մէջ»: Արթուն եւ արիւ ըլլանք, կը յորդորէր, պահելու համար մեր եկեղեցիին, հաւատքը եւ մեր հոգիներու փրկութեան ճանապարհը, շնչելով որ անսասան ըլլար մեր սիրոյ միութիւնը, ամբողջ եւ անխռով: Կը շնչէր որ հաւատացելոց մտքերը անյոյս եւ անել ճամբաներու վրայ չթափառէին: Կը թուէր իսկոյն իր նախաձեռնելիք գործերը մի առ մի, կազմակերպել Մայր Աթոռը, միաբանական նոր կեանք ստեղծելով, ու կեանքի կոչելով եկեղեցւոյ կանոններն ու աւանդութիւնները շինարար ու կարգապահ գործընթացի համար: Վերանորոգել հայրենի հնարոյր սրբավայրերը, վանքերն ու եկեղեցիները, «ինչպիսին են Ս. Հռիփսիմէն, Ս. Գայանէն, Ուր Վիրապը, Օշականը, Գեղարդը եւ ուրիշներ» (ԱՆԻ 50): Շարունակելով իր հայրապետական ծրագիրը, Վազգէն Ա. Կորոյն հոգածու ըլլալ եւ անձամբ հետեւիլ հոգեւոր ձեւարանի մակարդակի բարձրացման, «որպէսզի ան առաւելագոյն չափով արդարացնէ իր գոյութիւնը»: Մայր Աթոռի «էջմիածին» պաշտօնաթերթը կը ծրագրէր հրատարակել Մայր Աթոռի սեփական տպարանին մէջ, որ պէտք էր կառուցուէր խոստացուած նուէրներու օգնութեամբ, ուր եւ պիտի տպուէին այլ պարբերականներ ու հոգեւոր եւ եկեղեցական գրականութիւն, երբ «Մայր Տաճարի զանգակները յաղթական պիտի ղողանջեն եւ հորիզոնէ հորիզոն պիտի աւետեն թէ այստեղ կենդանի է Ս. Մեսրոպի ոգին եւ կանգուն Ս. Էջմիածինը» (ԱՆԻ 51): Դաստիարակչական եւ լուսաւորութեան ծրագրին հպելէ ետք, նորընտիր կաթողիկոսը կականարկէր նաեւ հոգեւոր կաճառի մը կազմութեան նպատակ ունենալով քննարկելու եւ ուսումնասիրելու հայ եկեղեցւոյ պատմութեան, աստուածաբանութեան, իրաւունքի, մատենագրութեան

ու արուեստներու կալուածները: Իր մասնագութիւնը կը յայտնէր նաեւ հայ եկեղեցին ու Մայր Աթոռը օժտելու «Սահմանադրութեամբ մը եւ Կանոնագրքով մը, համաձայն հայրապետահաստատ կանոններու եւ մեր սուրբ աւանդութեանց»: Հայրապետական իր յորդորը կուտար «օտարութեան մէջ» ապրող իր զաւակներուն սիրով եւ միաբան ապրելու, բարձր պահելով հայու պատուական անունը օրինապահութեամբ եւ արդարութեամբ, «հայրենի վերածնունդի եւ վերաշինութեան գիտակցութիւնը խորիխ» նկատելով ընդմիջու: Առաջնորդներուն եւ հոգեւոր հովիւներուն ուղղելով իր խօսքը, կաթողիկոսը կականարկէր անոնց «օծեալ եւ սուրբ ձեռքերուն» որոնց միջոցաւ անոնք ի մի պիտի հաւաքէին ցրուեալ հօտը հայ եկեղեցւոյ, եւ ինչ որ այդ ձեռքերը կապէին, ոչ մէկ օտար ձեռք պիտի չփորձէր քակել զայն, եւ սփռուքի հայը պիտի մնար, պիտի ապրէր ու հասնէր փրկութեան ափը «Իր սուրբ հաւատքի գօրութեամբ»: Կը փակէր իր այս անդրանիկ կոնդակը յորդորելով որ հոգեւորականներ իմաստութիւնը ունենային միասնական ոգի կերտողծելու, ինչպէս նաեւ հաւատարիմ մնալու աշխարհի խաղաղութեան մշտական գոյութեան, որպէսզի «մեր վերաշինած Հայրենի օճախը այլեւս երբեք, երբեք չքանդուի, եւ անոր երդիքին տակ միշտ առատ ու անսպառ ըլլան հացը, լոյսը եւ երգը» (ԱՆԻ 52): Վերոնշեալ ծրագիրներն ու հայրապետական թելադրանքները արդարեւ գտան իրենց անմիջական ընթացքը, շնորհիւ հաւատաւոր, գործունէ եւ մշտաբանութեան կաթողիկոսին, որուն մօտիկ ապագայի շինարարական եւ դաստիարակչական ձեռնարկութիւնները լիովին պիտի արդարացնէին երիտասարդ ու կորովի հայրապետին աննահանջ իղձերը:

3601. ՇԻՆԱՐԱՐԱԿԱՆ ԶԵՌԱՐԿՆԵՐ

Վազգէն կաթողիկոսի երկարատեւ գահակալութիւնը այլազան ուղղութիւններով նշանակալից եւ արդիւնաւէտ դարձաւ: Անոնցմէ ոմանք իր ձեռնարկած աննախընթաց շինարարութիւնները եղան, որոնց մաս կազմեցին Ս. Էջմիածնի մայրավանքի համալիրին ներս եւ Հայաստանի տարածքին վրայ կատարուած նորակառոյց հիմնարկներն ու հին չէնքերու ու պատմական վանքերու վերանորոգումները: Ակնառու եղաւ մանաւանդ նոր վեհարանի անկարելի նկատուած վերստացումը Ուրհրդային իշխանութեանց

Տ. Տ. ՎԱԶԳԷՆ Ա ՊԱԼՃԵԱՆ

կաթողիկոսի խնդրանքով 1957 թուականին, ամբողջական վերանորոգում տալարանի չէնքին, հիմնական վերանորոգում իրիմեան չէնքին, կառուցում ժամացույցի աշտարակին՝ վանքին հիստակողմը, վանքին գլխաւոր մուտքին դարպասի կառուցում, Տրդատի Դրան վերանորոգում, կեդրոնական ջեռուցման եւ բոլոր չէնքերուն համար ջրամատակարարման եւ կոյուղիի կառուցում, ծառապատում:

Ս. Հռիփսիմէի տաճար

Հիմնական վերանորոգում տաճարի եւ կառուցում նոր Սեղանի, բարեկարգում չրջապատի եւ այգինքնուն տնկում, պարսպապատում տաճարի եւ կառուցում նոր դարպասի, կառուցում յուշարձան-աղբիւրի:

Շողակաթ եւ Օշական

Շողակաթի տաճարի վերանորոգում, Օշականի Ս. Մեսրոպ եկեղեցւոյ հիմնական նորոգում, նոր Սեղանի կառուցում եւ ներքին նկարազարդում, Սուրբ Մեսրոպ Մեծ Վարդապետի դամբարանի բարեկարգում: Օշականի եկեղեցւոյ ներքին որմնանկարներու ի նորոյ իւղաներկում թարգմանչաց յատուկ, ինչպէս նաեւ արտաքին չրջապատի հիմնական վերաշարդարում:

Բջնի, Խոր Վիրապ, Գեղարդ

Հիմնական վերանորոգում Բջնիի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ, Ս. Գայեանէի վանքին, Խոր Վիրապի վանքին, Սիսեանի եկեղեցւոյ գմբէթի, վերանորոգում Գեղարդայ վանքին:

Այլ վերանորոգումներ

Եղեգնաձորի Ս. Ոսկ վանքի, Երեւանի Ս. Սարգիս, Ս. Յովհաննէս, Ս. Զօրաւոր եկեղեցիներու, ինչպէս նաեւ Լենինականի Ս. Աստուածածին տաճարի: Պարսպապատում Մայր Աթոռի միաբանական պատմական հին գերեզմանատան եւ վերանորոգում Կամո (Նոր Պայազիտ) քաղաքի եկեղեցւոյ:

Նահատակաց Յուշարձան

Գեղարուեստական կոթող մը եղաւ ինքնին էջմիածնի վանքէն ներս 1965 թուին կառուցուած 1915ի Մեծ Եղեռնի յիշատակին նուիրուած յուշարձանը, ճարտարապետութեամբ Ռաֆայէլ Իսրայէլեանի եւ քանդակագործութեամբ Արայիկ Յարութիւնեանի: Յուշարձանը տաղանդաւոր համադրութիւն

մըն է աշխարհային չափերով եւ տարրեր գծագրութեամբ իրարու ազուցուած խաչքարերու, հին տաճարներու քանդակներու նմոյններով զարդարուած:

3602. ՎԱԶԳԷՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ՈՒՂԵԻՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Շնորհիւ իր յաճախակի եւ հեռաւոր ճամբորդութեանց, Վազգէն Ա. եղաւ իրեն ժամանակակից դէպքերու եւ դէմքերու ուղղակի եւ անձնական մասնակիցն ու հաղորդակիցը, ըլլան անոնք օտար եկեղեցական բարձրաստիճան դէմքեր եւ կամ պետական առաջնահերթ անձինք: Իրեն վիճակուեցաւ ձեռնարկելու իսկապէս աննախընթաց չարք մը ուղեւորութեանց, ներքին, եւ մանաւանդ արտասահմանեան թեմերու, մօտէն ծանօթանալու համար ինչպէս հայրենիքին նոյնպէս եւ սփիւռքի հայութեան եկեղեցական թեմական եւ ազգային կեանքին, ծրագրելով իր հերթական հովուապետական այցելութիւնները հայ եկեղեցւոյ նուիրապետական աթոռներուն, Վատիկան, Անգլիա, Կ. Պոլիս, Հնդկաստան, Գահիրէ, Եթովպիա, Զուիցերիա, ինչպէս նաեւ ի սփիւռս աշխարհի ցրուած հայ եկեղեցւոյ բոլոր թեմերուն: Հայաստանեայց եկեղեցւոյ պատմութիւնը հիացումով պիտի արձանագրէ Վազգէն Ա.ի չորս ցամաքամասերուն տուած իր ուղեւորութիւնները իրենց ետին թողած արգասաբեր եւ մշակուն արդիւնքներով: Առաջին կաթողիկոսը պիտի ըլլար Վազգէն որ պիտի այցելէր Տան Կիլիկիոյ պատմական Աթոռը եւ բազմէր Անթիլիասի կաթողիկոսանիստ Աթոռին վրայ: Իր գահակալութենէն մի քանի ամիս ետք, եւ շուտով պիտի անցնէր Ատլանտեան ոսկիանոսը այցելելու համար նոր Աշխարհի ցրուել իր հօտը: Վազգէն Ա. կրցաւ իր երկարատեւ գահակալութեան ընթացքին տասնէ աւելի արտասահմանեան այցելութիւններ տալ ու այցելել հայրապետական բոլոր թեմերը աշխարհի չորս ծագերուն: Գլխաւոր պատճառները երկուք էին: Սփիւռքահայութիւնը այլեւս մեծագոյն զանգուածը կը կազմէր հայութեան, հայրենիքէն դուրս, որուն կապը Հայաստանի հետ պէտք էր յարատեւ զօրանար, եւ երկրորդ, ճամբորդութեանց արագընթաց միջոցները, որոնք տրամադրելի չէին նախորդ կաթողիկոսներուն ժամանակ, ընծայեցին լաւագոյն պատեհութիւնը կարճ ժամանակի մէջ հասնելու հեռաւոր ափերը Ատլանտեանի եւ Ողաղականի: Իր ճամբորդութեանց ընթացքին կաթողիկոսը ոչ միայն առաջին

Տ. Տ. ՎԱԶԳԷՆ Ա. ՊԱԼՃԵԱՆ

անգամն ըլլալով անձամբ ներկայացուց ամենայն հայոց հայրապետն ու կաթողիկոսութիւնը, այլ նաեւ ուղղակի եւ անձնական կարարութիւն մշակեց օտար յարանուառութեանց պետերուն հետ, հրաւիրելով զանոնք այցելելու Ս. Էջմիածնի նախամեծար Մայր Աթոռը: Հայրապետական շրջագայութիւնները նիւթապէս ալ նպաստեցին Մայր Աթոռի շինարարական ծրագիրներուն, երբ վազգէն Ա. իր հմայքով եւ խելամուտ մօտեցումով աննախընթաց գումարներ հասցուց արտասահմանեան հիմնարկներէն եւ նուիրատու բարերարներէն, բարեգարդելու համար Մայր Աթոռն ու Հայաստանի հին վանքերն ու ծխական եկեղեցիները:

3603. ՊԱՂԵՍՏԻՆ ԵՒ ԻՍՐԱՅԷԼ

Համաշխարհային առաջին պատերազմի ընթացքին, 1917 նոյեմբեր 2ին, անգլիացիք Պաղեստին մտան եւ դուրս չպրտեցին Օսմանեան թուրքերու վերջին բանակը: 1920ի ապրիլին, երբ Սան Ռեմոյի խորհրդաժողովը տեղի կունենար, Մեծն Բրիտանիա իր վրայ վերցուց Պաղեստինի հոգատարութիւնը, որ իր կարգին երկու տարի ետք բաժանում ստեղծելով տուեալ տարածքաշրջանին վրայ, ստեղծեց Անդրյորդանանի պետութիւնը, միեւնոյն ատեն մնացեալ բաժինն վրայ խոստանալով ստեղծել հրեայ ժողովուրդին համար ազգային հողամաս, ուր մինչեւ 1948 թուական 450 հազարէ ավելի հրեաներ ներգաղթեցին, նպատակ ունենալով ստեղծելու իրենց ուրոյն պետութիւնը Իսրայէլ, որ գոյութեան եկաւ 1948 թուականին: Արաբ եւ հրեայ տարրերուն գոյակցութիւնը Պաղեստինի տարածքին վրայ եղաւ եւ մնաց միշտ թըշնամական նոյնիսկ մինչեւ հետագայ տասնամեակներուն: Անգլիացւոց քաղաքականութիւնը, որ յայտնօրէն զօրավիգ կը կանգնէր հրեական գաղութին եւ անոր յառաջիկայ ծրագիրներուն, բնականաբար արաբներու դժգոհութիւնը յառաջացուց: Արաբներ ապստամբեցան գաղութարարներու դէմ քանիցս, 1920 թուականէն սկսեալ մինչեւ 1939, ստիպեցնելով որ Անգլիա դադարեցնել տար հրեաներու իրերայաջորդ գաղթը դէպի Պաղեստին: Հրեաներ այս անգամ դժգոհ մնալով Անգլիոյ բռնած դիրքէն, հակեցան դէպի Միացեալ Նահանգներ, երբ արդէն հակամարտութիւն կը յառաջանար Անգլիոյ եւ Ամերիկայի միջեւ: Զգտեալ այս վիճակը համաշխարհային երկրորդ պատերազմէն ետք

տկարութեան մատնեց Անգլիոյ ներկայութիւնը մերձաւոր արեւելքի մէջ, եւ Անգլիա 1947 թուականին արաբ-հրեայ կնճիւր Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութեան քննութեան ենթարկեց, որ իր կարգին նոյեմբեր 29ին որոշեց դադարեցնել անգլիական հոգատարութիւնը Պաղեստինի վրայէն, նպատակ ունենալով ստեղծելու տնտեսապէս իրար հետ կապուած երկու անկախ հրեական եւ արաբական պետութիւններ, առանց Երուսաղէմը միացնելու մէկուն կամ միւսին, այլ որպէս իւրայատուկ վարչական միաւոր ձգելու Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութեան հսկողութեան ներքեւ: Որպէս ծրագրուած հետեւանք այս բոլորին, 1948 մայիս 15ին Իսրայէլի պետութիւնը ստեղծուեցաւ, մինչ պաղեստինի արաբ ժողովուրդը չկարողացաւ իրագործել ինքնանկախ պետութիւն ստեղծելու իր իրաւունքը, եւ ասոր հետեւանքն ալ եղաւ 1948-1949ի արաբական եւ իսրայէլեան պատերազմը: Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութեան որոշմամբ Պաղեստինի տարածքին կէսէն ավելին, ներառեալ Երուսաղէմի արեւմտեան մասը, անցաւ Իսրայէլի պետութեան: Նոյն կարգադրութեամբ 1950ին Պաղեստինի արեւելեան շրջանները, Յորդանան գետի արեւմտեան ափը, ինչպէս նաեւ Երուսաղէմի արեւելեան մասը կցուեցան Յորդանանի պետութեան, իսկ Կազայի շրջանը անցաւ Եգիպտոսի հսկողութեան տակ: Միացեալ Ազգերու սոյն կարգադրութիւնը անկարելի էր որ անմիջական եւ նոյնիսկ հեռակայ խաղաղութիւն խոստանար տարածքաշրջանին մէջ, որովհետեւ հրեաներ իրենց հայրենիքը առաւելագոյն չափով եւ քաղաքական ապահով սահմաններով հաստատել որոշեր էին, տնտեսական կապերն ալ արեւմուտքի հետ սերտացնելով, ի գին ամէն զոհողութեանց, ի հեճուկս եւ ի վնաս անշուշտ դրկից արաբներուն, որոնք մեծ թիւերով, հարիւր հազարներով, կը բնակէին Պաղեստինի մէջ որպէս բնիկ ժողովուրդ: Իսրայէլի գինեալ ուժերը, իրենց ձեռք անցած տարածքներէն իսկոյն վտարեցին 900 հազար պաղեստինցի արաբներ, որոնք իրր գաղթական դուրս եկան հրեաներու հողերէն, ստեղծելով գաղթականութեան մնայուն եւ անյուծելի հարցը մերձաւոր արեւելքի մէջ: Այս Գաղթականութեանց մէջ դժբախտ բաժին մըն ալ հայերուն ինկաւ, որոնք ստիպուեցան լքել տուն ու տեղ եւ մեկնիլ Լիբանան եւ Միացեալ Նահանգներ, ուր ուսմանց հետեւելով դարձան պատուաւոր քաղաքացիներ միշտ Երուսաղէմը նկատելով իրենց հոգեկան ծննդավայրը:

Տ. Տ. ՎԱԶԳԷՆ Ա ՊԱԼՃԵԱՆ

3604. ՀԱՅ ԵՐՈՒՍԱՂԽԸ

Երբ անգլիական ուժերը կը քաշուէին իրենց զիրքերէն ու զանոնք մաս առ մաս կը յանձնէին հրեաներուն եւ արաբներուն, երկուստեք թշնամութիւնը կը ծաւալէր եւ բազմաթիւ ցոյցերու եւ արիւնալից բախումներու տեղի կուտար: Անգլիական խնամատարութեան վերջաւորութեան եւ Իսրայէլի պետութեան ստեղծման օրերուն քաղաքացիական խուլ, արիւնտտ եւ անխնայ պայքար ծայր կուտար, իր ետին ձգելով թշուառութիւն եւ քանդում, որոնց անմիջական թիրախ պիտի դառնար նաեւ Երուսաղէմի հայոց պատրիարքարանն ու պաղեստինահայութիւնը: Վանքն ու ղէպի վանք խուժող անվերջ շարքերը գաղթականներուն անուղղակի յարձակումներու ենթարկուեցան, ու վանական ներքին կառոյցներ ռումբերու հարուածներու տակ վտանգալից տարիներ անցուցին: Աւելի քան 3000 հայեր, արդէն ամիսներ առաջ վանք եկեր էին ու բնակութիւն հաստատեցին վանքապատկան պատասպարաններու մէջ, խանգարելով միաբնական ներքին կեանքը ու վանական իւրաքանչեւ դրութիւնը: Օրուան պատրիարքն էր Կիւրեղ Ի. Իսրայէլեան, որ տնօրէն ժողովի որոշմամբ կազմակերպեց մի քանի յանձնախումբեր, հոգեւորականներով գլխաւորած, որոնք ստանձնեցին պարենաւորման, կարգապահական եւ առողջապահական հոգատարութիւնները: Պատրիարքի անմիջական ցուցմունքներով անոնք սննդեղէնի եւ առողջապահական պիտոյքներ հայթայթեցին, որմէ ետք հանգանակիչ մարմիններ կազմուեցան գոյացնելու համար անհրաժեշտ նիւթական կարիքները: Պատրիարքը իր յատուկ կողով ղեմեց համազաղութային միութեանց իրենց օժանդակութիւնը խնդրելով: Առաջին առիթով ան խնդրեց Տանն Կիլիկիոյ Գարեգին Ա. կաթողիկոսէն որ կոնդակով մը իր կողն ալ միացնէր նոյն անյետաձգելի նպատակին համար: Խնդրուեցաւ նաեւ Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութենէն եւ եգիպտահայ թեմէն որ իրենց կարգին ընէին իրենց կարելին, միշտ չեւտելով վերահաս եւ տակաւ հասունցող տոնազն ու թշուառութիւնը: Երբ շարաթ օր, մայիս 15ին, վերջ կը գտնէր անգլիական հոգատարութիւնը, Երուսաղէմի սահմաններուն վրայ կատաղի ընդհարումներ տեղի կ'ունենային, հրագէներու եւ ռումբերու շարունակական արձակումներով, սարսափի մատնելով բոլոր ժողովուրդը: Կիրակի 16ին, հայոց վանքը սարսափի կը մատնուէր ռմբա-

կոծումով եւ անխնայ քնդումով: Կիւրեղ պատրիարք անձամբ, եւ սակայն ի զուր, կը ղիմէր քաղաքի իշխանութեանց որ խնայեն վանքին ու անոր կամարներուն տակ պատասպարեալ խեղճ հայութեան: Նոյն երեկոյեան աւելի բուռն կերպով կը շարունակուէր կռիւը ընդմէջ արարներուն եւ հրեաներուն, եւ Սրբոց Յակոբեանց վանքը, որ սահմանազուխ եւ պատերազմական ղիրք էր երկու կողմերուն միջեւ, հրագէներու եւ ռումբերու հարուածներուն ենթակայ կը մնար ընդմիջ: Համաձայն տրուած վանական տեղեկութեանց, «մայիս 17-18 արիւնի, սուգի եւ տրտմութեան օրեր եղան բովանդակ Միաբնութեան եւ հայ հասարակութեան համար» (48. ՍԻՌ. 175): Վանքէն ներս միայն այդ երկու օրերուն 36 վիրաւորներ պատահեցան, որոնցմէ երեքը իսկոյն մեռան: Պատրիարքը դարձեալ կը ղիմէր պատկան իշխանութեանց եւ Կարմիր Սաչին, խնդրելով որ խնայուի հայոց վանքին ու պատասպարեալներուն, երբ արդէն կռիւներուն գլխաւոր թիրախը հայոց վանքը կը հանդիսանար: Առաջին հաշիւներով, նոյն այդ օրերուն, վանքէն ներս պիտի խնամուէին աւելի քան 200 վիրաւորներ, 65ը անոնցմէ օտարներ, եւ պիտի զարմանուէին 3730 խնամքի կարօտ վիրաւորեալներ: Տազնապի այդ օրերուն, Անդրյորդանանի բանակը հին քաղաք կը մտնէր եւ կը զբաւէր քաղաքի պարիսպներն ու ամրոցները, այդ կերպով հսկելով հայոց վանքին վրայ եւ նոյնիսկ Ս. Թարգմանչաց վարժարանն ու ժառանգաւորաց թաղը առժամեայ զօրանոցներու վերածելով: Սոյն միջամտութիւնը վանական իշխանութեանց կողմէ կը ընկատուէր «Աստուծոյ ամենազօր ու պահապան աջը» Սրբոց Յակոբեանց դարաւոր վանքին վրայ: Ընդհանուր այս տագնապին մէջ, վանքին միաբնութիւնն ու հազարաւոր պատասպարեալներ խուճապահար ներքնայարկերը ծուարած ելքի մը կը սպասէին, երբ մանաւանդ արտաքին յարաբերութիւններն ալ անկարելի կը դառնային, քանի որ խորտակուած էին հին քաղաքի հեռաձայնային եւ լոյսի բոլոր կապերը: Դադրած էր նաեւ ջուրի մատակարարումը: Մայիս 20ի կէս գիշերին ռումբ մը կ'իյնար վանքի Ս. Էջմիածին եկեղեցու տանիքին վրայ, հիմնովին ցնցելով կառոյցն ու զանգակատունը: Թուրքեր կ'իյնային նաեւ լուսարարապետարանի չուրջ, պարտիզաթաղի եւ ժառանգաւորաց թաղին վրայ: Մայիս 22 էն 25 ռմբակոծումները կը շարունակուէին «գիշեր ու ցերեկ», Կիւլպէնկեան Մատենադարանին չուրջ, քանդելով

Տ. Տ. ՎԱԶԳԷՆ Ա. ՊԱԼՃԵԱՆ

ճակատի մասը, ուրիշ ուումը մըն ալ կ'իյնար վանքի բակին մէջ, վիրաւորելով «Ունճեան ընտանիքի բոլոր անդամները, որոնցմէ մին փոքրիկն Անահիտ, կը վախճանէր» (ԱՆԴ 176): Մայիս 27-ին Անդրյորդանանի Ապտուլա թագաւորը իր հետեւորդներով Ս. Յարութեան տաճարը կայցելէր, ուր յոյն, հայ եւ լատին պատրիարքներու ներկայացուցիչներէն կը ղիմաւորուէր: Յաջորդ օր հին քաղաքին մէջ կղզիացած հրէական թաղը կը յանձնուէր Անդրյորդանանի հրամանատարութեան. «որուն պատճառաւ մեր վանքը մասամբ այլեւս կը դադրէր պատերազմական սահմանագլուխ ըլլալէ» (ԱՆԴ): Մայիս 28-ի յաջորդող օրերուն Երուսաղէմի ռմբակոծումները պահ մը կը դադրէին, երթեւեկութիւնը կը վերսկսէր ու վանքաբնակ ունեւոր հայեր դէպի Ամման եւ Պէյրութ կը գաղթէին. իսկ վանք մնացող չքաւոր դասակարգը հաց եւ պարեն կը ստանար Միւսոն վարդապետ Կրճիկեանի գլխաւորած մատակարար մարմնին միջոցաւ: Յունիս 3-ին սակայն ռմբակոծումը սաստկացաւ, վիրաւորներ դարմանուեցան եւ դեղօրայք հասան Պէյրութէն եւ Եգիպտոսէն: Իսկ 15-ին մէկ ամսուայ զինադուլի պատեհութեամբ որոշ չափով կը խաղաղէր կացութիւնը: Այդ օրերուն Համբարձման եւ Հոգեգայտեան աւանդական տօները պաշտուեցան Ս. Յակոբեանց մայր տաճարէն ներս, փոխանակ Համբարձման յերան վրայ եւ Ս. Փրկիչ եկեղեցւոյ մէջ: Ս. Փրկիչ եկեղեցին իբրեւ պատերազմական դիրք կը ծառայէր հրեաներուն: Ռմբակոծումներուն զոհ գացած էին երկու աշխատաւոր միաբաններ՝ Յարութիւն Ասատուրեան եւ Աւետիք Բոլատեան, ինչպէս նաեւ տասնութէկ վանքաբնակ հայեր: Իսկ Եփրայի մէջ զոհ գացած են չորս հայեր, եւ ինք ուրիշներ ալ Հայքայի մէջ: Վերոյիշեալներուն բոլոր անունները ցուցակագրուած են «Սիոն» ամսագրին մէջ (ԱՆԴ 178): Ամիսներ շարունակ չղաղրեցան երկուստեք ռմբակոծումները Երուսաղէմի վրայ: Յուլիս 16-ի գիշերուան մահասփիւռ ռմբակոծումները եղան յոռեգոյնը իրենց տեւողութեամբ եւ պատճառած մահերով եւ քանդումներով: Եօթը ժամ ամբողջ քաղաքը ենթարկուեցաւ թնդանօթներու եւ հրազեններու հարուածներուն: Հայոց վանքին վրայ նոյն այդ գիշեր ինկան հարիւրէ աւելի ումբեր, համատարած վնասներ պատճառելով: Յուլիս եւ օգոստոս ամիսներուն երեք վանքաբնակ հայեր՝ Մանուկ Սէրայտարեան, Փարամազ Տ. Ղազարեան եւ Երուանդ Զաքարեան, զոհ գացին վանքին վրայ ինկած ումբերուն: Սեպտեմբերին

վերսկսան ումբերը տեղալ Երուսաղէմի Դաւիթի, Յոպպէի, Դամասկոսի եւ Նոր Դրան մուտքերուն շուրջ, որոնցմէ առաջինը շատ մօտիկ էր հայոց վանքին: Սեպտեմբեր 10-ին Ապտուլա թագաւոր վերահաստատեց Երուսաղէմի զինուորական ուժերը ընդհանուր հրամանատարի մը նշանակումով փոխան նախկինին: 11-ին սաստկացան ռմբակոծումները, եւ երկու օր ետք առաւօտ կանուխ խոշոր ումբ մը հայոց վանքի աւագ դրան տուցեւ ինչայով վիրաւորեց 30 անձեր. ծանրապէս վիրաւորելով երկու հայ քոյրեր, մայր մը եւ անոր աղջիկը: Չորսն ալ մեռան հիւանդանոցին մէջ: Նոյն օր ռմբակոծեցին նաեւ Ս. Յարութեան տաճար առաջնորդող փողոցը ուր կար ոսկերիչներու շուկան. երեք հայորդիներ իսկոյն զոհ գացին տեղոյն վրայ: Երիտասարդ զոհերու եօթ զագաղներ միեւնոյն օրը մայր տաճար բերուեցան ուր սրտաճմլիկ յուղարկաւորութիւնը կատարուեցաւ: Սեպտեմբեր 17-ին Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութեան Պաղեստինի հարցի բանակցութեանց որպէս միջնորդ Երուսաղէմ գտնուող Գոնթ Պերնատօթ եւ ՄԱԿ-ի Երուսաղէմի գլխաւոր քարտուղար Գնդապետ Անտրէ Սիւրօ սպաննուեցան նոյն օրուան ռմբակոծումներու ընթացքին: Հայոց Կիւրեղ պատրիարք Պերնատօթի հետ տեսակցած էր յուլիս 29-ին Երուսաղէմի մէջ, ուր կանչուած էին Ս. Տեղեաց երեք հոգեւոր պետերը ու անոնց ներկայացուցիչները:

3605. ՊԱՏՐԻԱՐԻՆ ԴԻՄՈՒՄՆԵՐԸ

Երուսաղէմի հայոց Կիւրեղ պատրիարք բազմիցս ղիմումներ կատարած էր հայ եւ միջազգային կազմակերպութեանց մօտ, երբեմն Երուսաղէմի երեք կրօնապետները միասնաբար, անմիջական օգնութիւն խնդրելով տառապեալ եւ վտանգեալ քրիստոնեաներուն համար որոնք հրեաներու եւ արաբներու բուռն կռիւներու ընթացքին անել կացութեան մատնուած էին, կեանքերին վտանգի տակ, բնակարանէ եւ սնունդէ զուրկ, գաղթականի իրաւ տուայտանքներու ենթակայ: Պատրիարքը նախ ղիմած էր Տանկայ: Պատրիարքը Ա. կաթողիկոսին կոն-դակով մը օգնութիւն հայցելով հայ եկեղեցւոյ թեմերէն: Իր 1948 ապրիլ 24 թուակիր կոնդակով (48, ՍԻՈ. 145-146) կաթողիկոսը կը ղիմէր «ամենայն առաջնորդ եպիսկոպոսաց, թեմական իշխանութեանց եւ հաւատացեալ ժողովրդեան», Պաղեստինի մէջ յառաջ եկած նիւթական եւ բարոյական ծանր վնասներու:

Տ. Տ. ՎԱԶԳԷՆ Ա ՊԱԼՃԵԱՆ

բարձրման անմիջական օգնություն խնդրելով: Կը յիշեցնէր Կիւրեղ պատրիարքի գրաւոր հաղորդագրութենէն նկարագրուած Երուսաղէմի ծանր վիճակը ու վանքէն ներս պատուարեալ հայ ժողովուրդի տագնապալից կացութիւնը. նշելով 1800 հայերու վանք ներխուժումը ու 700 հոգիներու ալ դուրսը անտուն մնացած ըլլալը: Մնունդի հարցը առաջնահերթ նկատելով, Գարեգին կաթողիկոս կը մատնանէր լրիւ անգործութիւնն ու ունեւորներու հապճեպ հեռացումը Երուսաղէմէն դէպի Կիպրոս, Լիբանան եւ Սիւրիա: Կոնդակի վերջաւորութեան դիմելով իրեն ենթակայ թեմերուն, Դամասկոս, Հալէպ եւ Կիպրոս, կաթողիկոսը կը յանձնարարէր տեղական ժողովներ կազմել շուտով, «Պաղեստինի Հայերին Եղբայրական Օգնութիւն» անունին տակ ու հանգանակութեանց ձեռնարկել: Ղրամ, սնունդ եւ դեղորայք հասցնելու համար հայոց պատրիարքարան: Նոյն տարուոյ ապրիլ 30 թուակիր պաշտօնագրով երեք յարանուանութեանց պետերը Աթենակորաս յունաց, Ալպերթօ Կորի լատինաց եւ Կիւրեղ Բ. հայոց, Պաղեստինի բարձր քոմիսերին գրած են ազդու նամակ մը, խնդրելով որ իրենց կողմ հասցնէ Մեծն Բրիտանիոյ արքայական պալատին, Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութեան, որպէսզի անմիջական քայլ մը առնէին տագնապալից այդ օրերուն վտանգի ենթարկուած սրբատեղեաց եւ եկեղեցիներու ապահովման ի նպաստ, երկու կէտեր յանձնելով իրենց ուշադրութեան: Նախ, որ Երուսաղէմի մէջ տիրող պատերազմական վիճակին հետեւանքով Ս. Տեղեաց պաշտպան եկեղեցականներ կը հռահային իրենց պաշտօններէն ստիպողաբար, բոլորովին լքելով դարերու կենսք ունեցող քրիստոնէական սրբավայրերը: Երկրորդ, անմիջական քայլեր առնուէին որպէսզի երբ անգլիական հոգատարութիւնը դադրէր Պաղեստինի վրայ, Երուսաղէմ պիտի հովանաւորուէր անպայման հեղինակաւոր վարչութեան մը կողմէ, ազատել կարենալու համար սրբատեղիներն ու վանական հաստատութիւնները վերջնական կործանումէ: 1948 յունիս 10 թուակիր իր պաշտօնագրով, Կիւրեղ պատրիարք կը գրէր ՄԱԿ-ի Ապահովութեան Նորհուրդին եւ ցաւով կը յայտնէր թէ Ս. Յարութեան տաճարը, սրբատեղիներն ու վանքերը, կրօնական եւ բարեսիրական հաստատութիւնները, բոլորն ալ ուժակոծման կենթարկուէին, լուրջ վնասներ պատճառելով: Պատրիարքը կը խնդրէր անմիջական եւ վճռական քայլեր առնել եւ

ապահովել անվտանգութիւնն ու անդորութիւնը սուրբ քաղաքէն ներս: Պատրիարքը սրտագին կոչ մըն ալ կ'ուղղէր 16 մարտ թուակիր նամակով ուղղեալ Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան Նիւ Եորքի կեդրոնական վարչութեան ընդհանուր քարտուղար Գրիգոր Կիրակոսեանին, րացատրելով Երուսաղէմի տագնապն ու տնտեսական լուրջ դժուարութիւնները, խնդրելով միանգամայն Միութեան «Աջակցութիւնն ու դրամական անմիջական օգնութիւնը վերահաս աղէտներէ փրկելու համար Հայութեան պանծալի» ժառանգութիւնները ի Ս. Յակոբ եւ հայոց պատրիարքութեան ենթակայ սրբատեղեաց մէջ: Պատրիարքը կը շնչաւոր թէ քաղաքական լարուած վիճակը եթէ չարունակուէր, հիմնայատակ կրնային կործանուի վերջին երեսուն տարիներու շինարարական աշխատանքներն ու արդիւնքները (48. ՍՈՒ. 181): Ան կ'ողբար սրտակղէք վիճակը հայ գաղթականներուն, որոնք կ'ապաստանէին վանքի ներքին եւ արտաքին թաղերուն մէջ «հաւասարապէս վտանգուած եւ յուսալքուած»: Պատրիարքարանի գլխաւոր կալուած եղող քաղաքամիջի Ռեքս անուան շարժապատկերի սրահը, որ «մեր լաւագոյն շէնքերէն մին էր», կործանած էր բոլորովին: Աւելին, հոյ ճարակ դարձեր էին վանքապատկան եօթը խանութները եւ անոնց վրայի պանդոկը «որ մեր եկամուտի մեծագոյն աղբիւրներէն էր»: Որպէս «չափ ցաւալի աղէտ մը», Կիւրեղ պատրիարք կը տեղեկացնէր թէ Գեթսեմանի Ս. Աստուածածնի գերեզմանի հնադարեան եկեղեցին, որուն գաւիթն ու մուտքը վերականգնուած էին մի քանի ամիսներ առաջ, 1948 յունուար 5ին յանկարծական անձրեւներու հետեւանքով հեղեղներու ենթարկուած էր, խորտակելով անոր մուտքն ու նորոգեալ գաւիթին պատը, ինչպէս նաեւ ներքին հայ եւ յոյն պատարագամատոյց խորանները, կանթեղները, սրբապատկերները, ջահերն ու պահարանները, բոլորն ալ հաւասարապէս ի վնաս բաժնեկից հայ եւ յոյն պատրիարքութեանց: Եղած խնդրանքին որպէս անմիջական օգնութիւն, Հ.Բ.Ը. Միութիւնը 5000 պաղեստինեան ոսկիի մասնաւոր յատկացում մը կը կատարէր եւ դեղորայք կը շնչաւոր Կիւրեղի կաթողիկոսութեան միաբան Ռորէն եպիսկոպոս Բարոյեանի անձամբ Երուսաղէմ այցելութեամբ, զորս պատրիարքը ստացեր էր յունիսի առաջին շաբթուն, «Երախտապարտ մնալով սիրելի Բարեգործականին անսահմանօրէն», ինչպէս Կիւրեղ Բ. կը գրէր իր 15 յունիս թուակիր երկար եւ մանրամասն

Տ. Տ. ՎԱՀԳԷՆ Ա. ՊԱԼՃԵԱՆ

նամակին մէջ (ԱՆԴ 184-187): Ըսուած էր նաեւ թէ յիշեալ գումարին 4000 ոսկին յատկացներ էին պարէնի եւ դեղորայքի: Պատրիարքը մանրամասնօրէն կը տեղեկացնէր կռիւներու հետեւանքն եղող կործանումներն ու մահերը, գաղթն ու դժբախտութիւնները: Միաբանութեան եւ խնամատար յանձնախումբերու, դարմանատան եւ հայ բժիշկներու կատարած անխոնջ եւ շնորհակալ աշխատանքը, որոնց մասին անդրադարձանք նախորդիւ: Անձամբ Երուսաղէմ եկած են այդ օրերուն իրենց նիւթական եւ բարոյական օժանդակութիւնը հասցնելու համար Անթիլիասի կաթողիկոսարանէն ինքնին եպիսկոպոս Բարոյեան, երկրորդ անգամ ըլլալով, եւ Գահիրէէն իրաւաբան Շաւարշ Սեյժեան, մատուցանելու համար Լիբանանի եւ Կիլիկիան թեմերու նիւթական յատկացումները (15,000 սիւրիական ոսկի), ու Եգիպտոսի թեմին հաւաքած զբամական օժանդակութիւնը: Պատրիարքն ու միաբանութիւնը մեծապէս մխիթարուած զգացեր էին եպիսկոպոսին եւ իրաւաբանին անձնական ներկայութեամբը:

3606. ԱՆԱՐՃԷՔ ՎԷՃ ՄԸ

Մինչ Երուսաղէմ եւ սրբավայրեր ու բնակոթման ենթակայ էին եւ տակաւին քաղաքական գետնի վրայ ընդունելի լուծում մը կարելի չէր եղած գտնել, քաղաքի իրաւատէր երեք յարանաւանութիւններէն երկուքը, լատին պատրիարքն ու յունաց պատրիարքարանը, առանձինն, ամէն մէկը իր հաշոյն լծուեր էին Երուսաղէմի եւ սրբատեղեաց ամբողջական իրաւատութեան տիրանալու մարմալին, անշուշտ օգտուելով քաղաքական խառնակ կացութենէն, բոլորովին անտեսելով հայոց պատրիարքութեան համահաւասար իրաւատութիւնները: Լատին պատրիարքութեան անունով եւ «Սուրբ Տեղեաց պաշտպանութեան համար» խորագրով, ֆրանսերէն թղթակցութիւն մը կը հրապարակուէր Վատիկանէն 1948 յունիս 3 թուակիր (48. ՍԻՈ. 234), ուր Երուսաղէմի լատին պատրիարքարանը կը պահանջէր որ Ս. Տեղեաց հոգատարութիւնը իրեն յանձնուէր ներկայ քաղաքական անպաստ պայմաններուն բերումով, նկատի ունենալով լատիններու Պաղեստին գտնուիլը ժԳ դարէն ի վեր: Որպէս անմիջական հակադրեցութիւն եւ պատասխան, նման յաւակնոտ գրութիւն մըն ալ երեւցած էր յոյն պատրիարքութեան անունով «Պայքար լատինաց եւ օրթոտոքս-

ներու միջեւ Ս. Տեղեաց նկատմամբ» վերնագրով, դարձեալ ֆրանսերէն (ԱՆԴ 235), որուն մէջ յունաց պատրիարքը վէճ կը յարուցանէր լատիններու այդ տարօրինակ դիրքաւորման դէմ, առարկելով որ յոյն կրօնաւորներ Պաղեստին գտնուած էին Դ դարէն ի վեր ու կը կոչուէին «Ս. Գերեզմանի բիւզանդական եղբայրութիւն»: Իր կարգին, յոյն պատրիարքը հիմնուելով իր ըսածին վրայ, կը պահանջէր որ Ս. Տեղեաց պաշտպանութիւնն ու Երուսաղէմի հոգատարութիւնը յոյներուն յանձնուէր: Ինքնահնար այս վէճին առիթով հայոց Կիւրեղ Բ. պատրիարքը պատշաճ եւ անդորր գրութեամբ մը հանդէս եկած է (ԱՆԴ 235-236), ուր ցաւ յայտնած է թէ «երբ Ս. Երկիրն ու Սրբատեղիները տակաւին կրակի եւ աւերումի սպառնալիքին ենթակայ են», այսքան անտեղի եւ տարօրինակ հարց մը մէջտեղ կը զրուէր, յորդորելով որ հրատապ հարցը սրբատեղիներու պահպանութեան հարցն էր եւ ոչ թէ միայն մէկու մը կամ միւսին ենթարկուիլը, չեւտելով իսկոյն որ սրբատեղիները իրենց ընդթիւ «համալսարանային են», հիմնուած պատմական դարաւոր տուեալներու վրայ, որոնք ընդունուած եւ հաստատուած էին երեք իրաւակից յարանաւանութեանց կողմէ: Կիւրեղ կը յորդորէր որ «արդարութեան եւ եղբայրութեան ոգին» դառնար ներշնչիչ ուժը, քան թէ անհիմն պատճառաբանութիւնները: Ան յոյս կը յայտնէր որ Պաղեստինի նոր սահմանադրութիւնը իր ուշքը պիտի դարձնէր Երուսաղէմի եւ սրբատեղիներուն վրայ, յարգելով անոնց պատմական եւ հոգեւոր արժէքներու ամբողջականութիւնը: Հուսկ իրեմն, ինք եւս կը մէջընդմէջ հայ եկեղեցւոյ Երուսաղէմի մէջ ներկայութեան պատմականութիւնը («Բրիտանոնութեան առաջին դարերէն») սկսեալ, չեւտելով որ «այս կէտին մէջ ոչ մէկ եկեղեցի կրնայ զայն (Հայ եկեղեցին) գերազանցել»: Ինքնավստահ իր խօսքերով հայոց պատրիարքը կը հաստատէր թէ «ոչ ոք կրնայ ժխտել այս ճշմարտութիւնը, եւ մենք եւս ներկայիս չենք ուզեր մեր պահանջներուն ուժ տալու նպատակաւ յարուցանել այդպիսի խնդիր մը»: Իր գրութիւնը կը փակէր հրաւիրելով բոլորը միասնաբար ուխտելու եւ աղօթելու որպէսզի կարենային երաշխաւորել Ս. Երկրին անդորրութիւնն ու ապահովութիւնը: Սկզբնական անհիմն լատին եւ յոյն յայտարարութիւնները անարձագանգ մնացին եւ հետեւաբար նաեւ անարժէք ու ապարդիւն:

Տ. Տ. ՎԱԶԳԷՆ Ա ՊԱԼՃԵԱՆ

3607. ՎԱԶԳԷՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՌԱՋԻՆ ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Վազգէն Ա. իր գահալուծենէն միայն հինգ ամիս ետք իր առաջին ուղեւորութեան կը ձեռնարկէր ղէպի Եւրոպա եւ Միջին Արեւելք, ցոյց տալով իր պատասխանատու պաշտօնին հանդէպ յատուկ նախանձախնդրութիւնն ու հոգածութիւնը: Ան ջերմօրէն կը փափաքէր մօտէն ծանօթանալ սփիւռքահայութեան թեմական ու եկեղեցական կեանքին, յատկապէս նուիրապետական աթոռներէն երկուքին Անթիլիասի Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան եւ Երուսաղէմի հայոց պատրիարքութեան, մանաւանդ որ կարենոր առիթ մը կը ներկայանար, պատմական եւ աննախընթաց միանգամայն, ամենայն հայոց կաթողիկոսին մասնակցելու Անթիլիասի մէջ 1956 փետրուար 14ին կայանալիք Կիլիկիոյ կաթողիկոսի ընտրութեան, որուն համար արդէն Մայր Աթոռ հրաւեր ստացեր էր Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան տեղապահ Ուրբեղութեան եպիսկոպոս Բարդեան: Ուղեւորութեան նպատակներէն մին էր նաեւ Մայր Աթոռին համար նիւթական միջոցներ ապահովել: «Ի մտի ունենալով վերանորոգումը մեր կարգ մը հնադարեան սրբութիւններ հանդիսացող վանքերու» (Ա. ՈՒՂ. 13): Իր երեք ամիս եւ երկու շաբաթ տեւող երկարատեւ ուղեւորութիւնը սակայն պիտի չսահմանափակուէր միայն Կիլիկիոյ կաթողիկոսի ընտրութեամբ եւ օծմամբ, որ անշուշտ գլխաւոր ձեռնարկը պիտի ըլլար կաթողիկոսին, այլ ան պիտի տարածուէր, ըստ կանխօրօք պատրաստուած ծրագրի, եւրոպական շարք մը հայաշատ կեդրոններու այցելութեանց, ինչպէս նաեւ եպիսկոպոսական ժողովի մը գումարման վրայ Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց վանքէն ներս: Վազգէն Ա. փետրուար 1ին հրաժեշտ կառնէր Մայր Աթոռէն ու Մոսկուա կը մեկնէր, ուր մի քանի օր մնալէ ետք, 10ին կը հասնէր Փարիզ ու կը դիմաւորուէր Արեւմտեան Եւրոպայի հայրապետական պատուիրակ Սերովբէ եպիսկոպոս Մանուկեանի գլխաւորութեամբ օգնական եկող խումբ Բազմութեան կողմէ: Հայրապետական չափումն անդամներն էին Վարդան եպիսկոպոս Տէր Սահակեան, փրոֆ. Առաքել Առաքելեան, ղրխանապետ Հայկ Առաքելեան եւ գաւազանակիր Պարգեւ արեղայ Գեորգեան: Օգնականի պաշտօնական ընդունելութենէն ետք, վեհափառ կաթողիկոսը, որ առաջին անգամն էր որ կ'այցելէր Ֆրանսա, զինք դիմաւորողներու առաջնորդութեամբ կը հաս-

նէր հայոց Ս. Յովհաննէս Մկրտիչ մայր եկեղեցին ուր խումբներու ժողովուրդին կուղղէր իր անդրանիկ պատգամը: Յաջորդ օր պաշտօնական հիւրասիրութենէ մը ետք, երկու օրուան կարճ այցելութենէն ետք կաթողիկոսը փետրուար 12ին կիրակի առաւօտ կը ժամանէր Պէյրութ իր շախմատով որուն մաս կը կազմէր նաեւ Սերովբէ եպիսկոպոս Մանուկեան: Բազմահազար ժողովուրդ աննախընթաց խանդավառութեամբ կը դիմաւորէր ամենայն հայոց կաթողիկոսը, որ պատմութեան մէջ առաջին անգամ ըլլալով Լիբանան մուտք կը գործէր եւ հիւրը կ'ըլլար Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան: Օղանաւէն դուրս կուգար Հայրապետ տեղապահ Ուրբէն եպիսկոպոսի առաջնորդութեամբ, եւ իսկոյն կ'օրհնէր իրեն մատուցուած հացն ու աղը զորս ափսէի մը վրայ կը կրէր Զաւէն արեղայ Արզումանեան: Պետական անձինք յանուն Լիբանանի Հանրապետութեան նախագահ Գամիլ Շամունի, ներկայ էին դիմաւորութեան: Օղակայան ներկայ էին նաեւ արքեպիսկոպոսներ Եղիշ Տէրտէրեան, Տիրան Ներսիսեան, եպիսկոպոսներ Զարեհ Փայասեան, Դերենիկ Փոլատեան, Ղեւոնդ Զէպէեան, Շաւարշ Գույումճեան, վարդապետներ, միաբաններ եւ բազմաթիւ քահանայ հայրեր: Ամենայն հայոց կաթողիկոսը Հանրապետութեան նախագահի ինքնաշարժով եւ ոստիկանական ջոկատի առաջնորդութեամբ, երեք հազարէ աւելի ինքնաշարժերու շքերթով ու խելայեղ ծափող շոյններով կը յառաջանար Պէյրութի օղանաւակայանէն ղէպի Անթիլիաս, ուր կը հասնէր ժամ մը ետք, կը դիմաւորուէր նախկին տեղապահ Սաղ արքեպիսկոպոս Ալմայահեանէ եւ Փառէն եպիսկոպոս Մելքոնեանէ, ու խտի աղօթքը կը մատուցանէր Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ մայր տաճարին մէջ: Կուղղէր իր ողջունի խօսքը ու կը բարձրանար վեհարան: Յաջորդող շաբաթը պիտի ըլլար խնդրեալ յայտագիրներու, ժողովներու եւ պաշտօնական այցելութեանց զբաղ շաբաթ մը, ու Վազգէն Ա. հետեւողական քայլերով երկու օր ետք փետրուար 14ին կայանալիք Կիլիկիոյ կաթողիկոսի ընտրութեան համար բարոտք ելք մը որոնելու ուղին պիտի ջնար գտնել իր չուրջ գտնուող Կիլիկեան եւ էջմիածնական եպիսկոպոսներու աջակցութեամբ: Աւելի ուշ Անթիլիաս կը ժամանէին նաեւ Կ. Պոլսոյ հայոց պատրիարք Գարեգին արքեպիսկոպոս Սաչատուրեան, ամբիկահայ թեմի առաջնորդ Մամբրէ արքեպիսկոպոս Գալփայեան, եւ Գալիֆորնիոյ թեմի առաջնորդ Շնորհք եպիսկոպոս Գալուստեան:

«Ազգապատում» Դ. Հատոր Գ. Գիրք

ԴՈԿՏ. Հ. ԶԱԻՆ ԱՐԶՈՒՄԱՆԵԱՆ

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՓՐՈՖ. ՎԼԷԱԳՆ ՏԱՏՐԵԱՆԻ ԵՆՈՑԹՆԵՐԸ ԼՈՆՏՈՆ

Ամերիկահայ երախտաշատ ակադեմիկոս և ցեղասպանության մասնագետ փրոֆ. Վ. Տատրեան Լոնտոն հրաւիրուած էր ժամանակակից Պատմութեան ինստիտուտի և Վիկտոր Մատենադարանի կողմէ, որպէս գլխաւոր դասախօս համաշխարհային գիտաժողովի մը մասնակցութեամբ աշխարհի զանազան կողմերէն եկած շուրջ երեք հարիւր մասնագէտներու:

Օգտուելով այս քաջադիպ առիթէն տեղւոյս Հայոց ցեղասպանութեան ճանաչումի Յանձնախումբը երկու պատմագիտական սեմինարներ կազմակերպեց, լսելու համար փրոֆ. Նայիր Օրօնը Իսրայելէն, և փրոֆ. Վ. Տատրեանը Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներէն:

Առաջին հանդիպումը տեղի ունեցաւ Եշ. օր 24 Յունուար 2002ին կէսօրէ առաջ ժամը 11ին, Բրիտանական Խորհրդարանի նորակառոյց մասնաշէնքին մէջ, նախագահութեամբ Անգլիական Ազատական Ժողովրդավարական կուսակցութեան յարգուած նահապետներէն Լորտ Էյվալըրիին: Ներկայ էին երեսփոխաններ, դիւանագէտներ, Հայաստանի Հանրապետութեան Բրիտանիոյ Դեսպանը և Թեմիս Առաջնորդը, Հայ Համայնքի ներկայացուցիչներ, լրագրողներ, և թուրք պաշտօնատարներ:

Փրոֆ. Օրօն աւագ դասախօս է Իսրայելեան Բաց Համալսարանին և Մանկավարժական Հիմնարկին մէջ, և հեղինակ է երեայերէն, անգլերէն և Ֆրանսերէն յեզուով հեղինակութիւններու ցեղասպանութեան միութի շուրջ: Այս աւագ պատմագէտը ի հեճուկս Իսրայելի պետութեան թրքանպաստ քաղաքականութեան՝ ճանչցած է հայոց ցեղասպանութեան իրականութիւնը և ձաղկած Իսրայելի ապարտոյ կեցուածքը: Իր կարդացած շահեկան դասախօսութեան մէջ քաղդատեց հայոց ցեղասպանութիւնը հրեական ողջակիզումին հետ և ընդգծեց հայոց ցեղասպանութեան ճանաչումին քարոյական գետնի վրայ կենսական կարեւորութիւնը, և դատապարտեց եւրոպական պետութիւնները իրենց անցեալի և ներկայի թուականութեան համար:

Լորտ Էյվալըրիի հակիրճ ներածականէն յետոյ, երբ ան յատկապէս ծանրացաւ Վ. Տատրեանի 'History of the Armenian Genocide' երկին ծանրակշիռ արժէքին, յարգելի դասախօսը անցաւ իր խօսքին: Գիտնականի իր սուր իմացականութեամբ, հմտութեամբ, ընտիր անգլերէնով, տրամաբանական յստակութեամբ ան ներկայացուց իր դասախօսութեան յատկագիծը: Առաջին քսօրին մէջ անդրադարձաւ հայկական ցեղասպանութեան նշանակութեան և այդ ոնիրին քաղաքական հետեւանքներուն: Այս քսօրինը ունէր երեք՝ ստորաբաժանումներ. առաջինը՝ ոնիրի գործադրութիւնը, երկրորդը՝ թրքական յետպատերազմեան Պատերազմական Ատեանին դատական հետապնդումները ի դէմ ոնրագործներուն, և երրորդը՝ թրքական մշտատեւ ուրացումները: Բացատրելէ ետք՝ է հայկական տեղահանութիւնը լոյ պիտակ մըն էր որուն ետեւ թափնուելով թուրք Իթթիհատականները մեծ մասամբ յաջողեցան քնաջնջել տեղահան ժողովուրդը: Ան շեշտակի կերպով ընդգծեց

հայկական ցեղասպանութեան բոլորովին ուրոյն եւ սահմոկեցուցիչ մէկ դիմագիծը, Օսմանեան կայսրութեան զանազան քանոններէն արձակուած արիւնարբոյ ոմրագործներու արտակարգ դերը Մեծ Ողորդին իրագործման ընթացքին մէջ: Շեշտեց նաեւ ընդհանուր պատերազմին ընծայած քաջատիկ առիթները տեղահանութիւն եւ ջարդ կազմակերպելու առընչութեամբ:

Անդրադառնալով Թրքական Պատերազմական Ատեանին գործընթացին, դասախօսը ներկաներուն ուշադրութեան յանձնեց հետեւեալ կէտերը. վկաներուն մեծ մասը ոչ թէ վերապրող հայ գոհերն էին, այլ մահմետական բուրժուազացիներ, Պետական Աւագանիին քաղաքիւ անդամներ, նահանգային քարձրաստիւնան կառավարիչներ, իթթիհատ Կուսակցութեան շատ մը ղեկավար տարրեր, զանազան աստիճանի զինուորական հրամանատարներ եւ սպաներ, ինչպէս Գ. Բանակի ընդհանուր հրամանատար Զօր. Մեհմէտ Վէհիպ փաշան: Բայց հակառակ ասոր՝ դատարանին դատավճիռները մեծ մասամբ հիմնուած էին ոչ թէ այս վկայութիւններուն վրայ, այլ նախաճնական հետապնդումներու ընթացքին ձեռնարկուած Օսմանեան պաշտօնական վաւերագիրներու վրայ, ճիշդ այնպէս ինչպէս որ պատահեցաւ Նիւրնպերկի մէջ: Եւ որպէսզի այդ վաւերագիրներուն հետ կապուած փաստարկումները անբասիր ինչպէս նաեւ անվիճելի ըլլան, դատախազութիւնը պահանջած էր որ դատարանին ներկայացուելիք մէկ մի փաստաթուղթ Օսմանեան կայսրութեան ներքին Գործոց Նախարարութեան պատկան մասնագէտներ քննարկեն զանոնք եւ ստուգելէ ետք ատոնց վաւերականութիւնը պաշտօնական կնիքով մը հաստատեն այդ պարագան: Դասախօսը ընդգծեց նաեւ ուրիշ յոյժ կարեւոր կէտ մը: Տասնեակ մը դատավճիռներ գրեթէ բոլոր հայերու դէմ կիրարկուած սպանող ընտրուած են իբրեւ «կանխամտածուած» ոմիր որուն համար դատաւորները ընդգրկած են արարական արմատ ունեցող «թա' ամմուն» քառը. իսկ Եոզկատի դատավճիռին մէջ դատաւորները յայտարարած են «տեղահանութիւնը միջոց մըն էր տեղահան ժողովուրդը բնաջնջելու նպատակին համար. այս մասին ոչ մէկ տարակոյս կամ կասկած չկայ» (suphe ve tereddüt birakmadigindan): Թէեւ պատժարկումներու տեսակէտը Թրքական Պատերազմական Ատեանը հիմնականօրէն վրիպեցաւ եւ անկար մնաց քանի որ գլխաւոր մեղադրեալները երկրէն փախուստ տուած էին եւ ապստամբ քեմալիզմը հետզհետէ իր սպառնալից քաղուկը քարձրացուց, այս ցեղասպանական ոմիրը այդ դատարանը եթէ ոչ սպառնի՝ քայց համոզիչ կերպով փաստարկեց եւ հաստատեց:

Գալով Թրքական յարատեւ ուրացումներուն, Տատրեան այս հարցը կապեց երկու ազդակներու: Նախ որ յաղթական ազգերը, Ֆրանսա, Իտալիա եւ Անգլիա, շուտով սկսան իրարու դէմ կասկածիլ եւ փոխանակ միակամօրէն դիմագրաւելու Թրքական պարտութեան ստեղծած առիթը, իրարմէ տարանջատուելու՝ ուրոյն ազգայնապաշտ եւ գաղութապաշտ քաղաքականութիւններ վարելու մղուեցան: Ի վերջոյ այս՝ ազահութեան եւ շահարկումի միտող կեցուածքը լուրջ խրամատներ եւ նոյնիսկ փոխադարձ թշնամական զգացումներու դուռ քայցաւ:

Յաղթական Դաշնակիցներու փոխ յարաբերութիւններուն մէջ: Ֆրանսա եւ իտալիա, որ յատկապէս բարկացան Անգլիոյ՝ որ յոյներուն քաջայերեց Սմիւռնա (Իզմիր) ներխուժել եւ գրաւել Արեւմտեան Անատոլիան, սկսան նախ գաղտնօրէն, յետոյ աստիճանաբար բացայայտ կերպով օգնել Բէմալական ապստամբ շարժումին զէնքերով, զինամթերքով եւ դաշնակիցներու գաղտնի ժողովներու ծրագիրները ու քայլերը, փոխանցելով Մուսթաֆա Բէմալին. այնպէս որ այս տեսակետէ Անգլիա առանձին մնաց եւ ի վերջոյ ան ալ Բէմալին հետ յեղու գտնելու նամբան որոնեց:

Փրոֆ. Տատրեան կանգ առնելով այս կէտին վրայ հետեւեալ բացատրականը տուաւ: Նախ քան այս անմիաբանութեան ծարճակումը, պատերազմի աւարտին յաջորդող ամիսներու ընթացքին թուրք պետութիւնը, կառավարութիւնը եւ ազգին մեծ մասը, յանցապարտութեան, գղջումի եւ նոյնիսկ քառութիւն խնդրելու հոգեվիճակի մը մէջ կը գտնուէին: Օսմանեան խորհրդարանին երկու մասնաբաժիններուն մէջ՝ երեսփոխանական ժողով եւ Ծերակոյտ, կարգ մը նաեւ որ այս հոգեվիճակին արտացոլացումը եղան: Նոյնիսկ տնտեսական նախարար Ճավիտ 1918 ին Ամերիկեան Ռուպերթ Գոլէ եփ նախագահին անձամբ խոստովանեցաւ, որ Թուրքիա պէտք է գղջայ Հայերուն «հատուցում» ընելով, որուն համար reparation բառը գործածեց: Սակայն, երբ յայտնի եղաւ, որ Յաղթական Դաշնակիցները այնքան ալ լուրջ չեն իրենց այն պահանջներուն մէջ, որ՝ Հայերուն արդարութիւն պէտք է մատուցուի, եւ նոյն ատեն Մուսթաֆա Բէմալ այս պատակտումները շահագործելով ամրացուց իր ըմբոստական շարժումը եւ ի վերջոյ յաղթական դուրս եկաւ, այս բւոյր հոգեվիճակները օդը ցնդեցան: Թուրքերը, ասկէ խրախուսուած, նախ ուրացան ռմիկը եւ ի վերջոյ դերը շրջելով՝ պնդեցին որ Թուրքերն էին որ գոհ գացին Հայերու կողմէ գործուած նախնիներու: «Ուրեմն սա ինչ կը նշանակէ» հարց տուաւ Տատրեան: Կը նշանակէ ոյժի, հուժկութեան գերազանց դերը, ճշմարտութեան եւ արդարութեան սկզբունքներու կիրարկման կամ ոտնակոխումի հարցներուն մէջ: Ուրեմն, եզրակացուց ան, հուժկութիւնը ոչ միայն նախապայման մըն է սպանդ ծրագրելու եւ գործադրելու համար, այլ եւ նախապայման է նաեւ ուրանալու համար այդ ռմիկը գայն գործադրելէ յետոյ:

Անցնելով իր դասախօսութեան երկրորդ եւ վերջին գլխաւոր մասին, փրոֆ. Տատրեան կեդրոնացաւ Հայկական Ցեղասպանութեան առթած երեւ տեսակ քաղաքական հետեւանքներու վրայ: Նախ, ըսաւ ան, որ Թրքական ռմիկը ալ աւելի կը սաստկանայ իր հետեւանքներով ի տես Թրքական ուրացումներուն: Վերապրող եւ գոհուած սերունդը եւ իրենց հետագայ ժառանգորդները պիտի շարունակեն մնալ գալիքացած, դառնացած եւ վրէժխնդիր՝ ատելով, միանգամայն քաղաքակիրթ աշխարհի անտարբեր կեցուածքը: Ոմանց մօտ, որոնց ընտանիքները շատ աւելի հարուածուած եւ տառապած են հոգեցնցումը (trauma) պիտի ալ աւելի բորբոքի: Ուրիշներ յուսահատական ահաբեկչական գործողութիւններու պիտի դիմեն: Նոյնքան կարեւոր է սակայն նկատի առնել Զարդարար կողմին եւ ատոնց ժառանգորդ սերունդներուն մէջ ուրացումին պատճառած կարգ մը քանդիչ հետեւանքները: Ուրացումով տոգորուած մարդիկ դժուար թէ կարենան ճշմարտասիրութիւնը իբրեւ ժողովրդավարական

դրութեան մը հիմնաքարը ընդունիլ: Ուրացումը՝ ճշմարտութիւնը փոխարկելու, խափանելու եւ որով կեղծ ներաշխարհ մը ստեղծելու ուղին է.

ինքնախաբէութեան փաղաղիչ (corrosive) թմրեցուցիչ մըն է: Ո՛չ փաղափարթութեան կը մօտեցնէ, ո՛չ ալ ժողովրդավարութիւնը կոտուան մը կը դարձնէ, եւ երբեք ալ չի կրնար Թուրքիան հարագատ եւ իսկական թեկնածուի մը վերածել որքան ատեն որ Եւրոպական Համայնքին անդամ ընտրուելու հեռանկարները խնդրոյ առարկայ են:

Գալով միւս ստորոգելիին, այսինքն, ուրացումի փաղափական հետեւանքներուն, աշխարհ վկայ է թէ Եւրոպայի եւ աշխարհի որքան սուղի նստաւ Թուրքերու Հայկական Ցեղասպանութեան առիթով անպատիժ մնալու հանգամանք: Ոչ միայն Ատուլֆ Հիթլերի համար այլ եւ իրմէ յետոյ 20րդ դարը եղաւ ցեղասպանական ռեիմներու շարայարութեան թատերաբեմը, միշտ նոյն գլխաւոր պատճառաւ, այսինքն՝ զանգուածային սպանդ կազմակերպողներու կանխատեսելի կերպով անպատիժ մնալու իրադրութիւնը: Արդարեւ, սա իրադրութիւն մըն է, որ վարակիչ բնույթ մը ունի այն խմբակներու համար, որոնք տրամադիր են ֆաշիզմներու, խրախուսուելու ուրիշներու անպատիժ մնալու ակնբախ նախադէպերէն: Իմ կարծիքով, հոս պէտք է փնտռել Թրքական ուրացումի յոխորտ եւ անդրդուելի կեցուածքը:

ՅԵՏ ԴԱՍԱԽՕՍԱԿԱՆ ՎԻՃԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Նախ խօսք առաւ Lord Avebury-ն. ակնարկեց իր ձեռքին մէջ գտնուող փրոֆ. Տատրեանի լայնածաւալ հատորին, "The History of the Armenian Genocide" մակդիրով: Եւ ըսաւ որ հոն մանրամասն կերպով վերլուծուած են այն բոլոր կէտերը, գոր փրոֆ. Տատրեան իր ելոյթին մէջ ուրուագծեց: Յետոյ ակնարկեց Hitler-ի վերագրուած յայտարարութեան եւ թէ ինչպէս Ամերիկացի լրագրող Լոյսնէր առաջին անգամ ըլլալով տարածեց այդ լուրը:

Իրմէ վերջ խօսք տրուեցաւ յատկապէս այս ելոյթին ներկայ գտնուելու համար թուրքիայէն եկած նախկին դեսպան Կիւնտիւզ Աֆեանին: Ինչպէս տեղեակ ենք, ան, որ մինչեւ վերջերս Հայ-Թուրք Հաշտեցման Յանձնախումբին Թրքական կողմին անդամներէն մէկն էր, փափաք յայտնած էր, որ զինքն այլ հրաւիրեմ խօսք առնելու համար. եւ այդպէս ալ եղաւ: Թուրք դեսպանը նախ գովարանեց Հայ դասախօսը իր կուռ ատենախօսութեան ինչպէս եւ անգլերէն լեզուի այն բարձր մակարդակին համար, որով Տատրեան արտայայտուեցաւ: Բայց ատկէ անմիջապէս յետոյ դեսպանը սկսաւ մեր բոլորին ծանօթ-Թրքական յանկերգներու ծաղկեփունջով զարդարուած իր պաշտպանողականին. Ինչ՞ու գոր օրինակ փրոֆ. Տատրեան անտես կ'առնէ Թրքական այն հսկայ կորուստները, որոնք կը գլխին կ'անցնին հայկական կորուստները: Ինչ՞ու հարկ է ալսան կլանուիլ անցեալով եւ չօգտուիլ ներկայի առիթներէն եւ չորոնել հաշտութեան ուղիներ: Դեսպանը նոյնպէս գանգատեցաւ որ Թրքական թէգերը պաշտպանող Թուրք պատմագէտներու ոչ մէկ գիրք Հայերէնի թարգմանուած է. ուրեմն, ըսաւ ան, «Երկխօսութիւն կամ հաշտեցում կը նախադրէ նաեւ բնականումը եւ նկատառումը Թրքական փաստերու, տեսակէտներու եւ պնդումներու»: Իր պատասխանին մէջ փրոֆ. Տատրեան ոչ միայն ցոյց տուաւ վիճելու եւ փաստարկելու իր արտակարգ կարողութիւնը, այլ իր պատրաստաբանութեամբ եւ հմտութեամբ զինաթափ ըրաւ դեսպան Աֆեանը որ այլեւս լուռ մնաց մինչեւ վերջ: Տատրեանի պատասխանը կարելի է ամփոփել հետեւեալ ձեւով: Թրքական թէգերու նորագոյն գէնքներէն մէկն է թուրք գոհերու թուահամարներու բաղդատական գուգակչիոններուն ցուցադրութիւնը: Բայց եթէ ուշադրութեամբ պրպտէք պիտի տեսնէք, որ երկու ալյատարը չափանիշներու կիրարկումով շփոթեցուցիչ հասարակ յայտարար մը կը ստեղծուի եւ թիւեր կը գուգակցին ու կը բաղդատուին: Թրքական 2.5 միլիոն գոհերու պնդումը այս իմաստով առասպելական բնոյթ մը ունի. արդարեւ, այդ պնդումը երկու խաբուսիկ տարրեր կ'ընդգրկէ: Նախ, ժամանակաշրջանը: Իրօք, տարանցելով 1915-1918 ի ժամանակահատուածը, ան կ'ընդգրկէ 1918-1923 թրքական անկախութեան պատերազմի յաւելեալ կորուստները. այսինքն թրքական գոհերը չեն սահմանափակուած Մեծ Եղեռնի տարիներով: Երկրորդ եւ ամենակարեւորը, թրքական կորուստները գրեթէ ամբողջութեամբ երեք մեծ կայսրութիւններու դէմ չորս տարի տնտեսութեամբ մղուած պատերազմներու անմիջական հետեւանքն են: Ի՞նչպէս եւ ի՞նչ համարձակութեամբ կարելի է նման կորուստներ նոյն նշանին մէջ դնելով հաշտութեան պետութեան մը կողմէ իր քաղաքացիներուն դէմ կազմակերպուած բաղդատելի պետութեան մը կողմէ իր քաղաքացիներուն դէմ կազմակերպուած

հսկայ եւ գանգուածային մեծ սպանդի մը կորուստներուն հետ, որուն գոհ
 գացին գլխաւորաբար անպաշտպան եւ անկար կիներ, երեխաներ, եւ ծերեր:
 Գալով թուրք պատմագէտներու հրատարակած գործերու հարցին, հոս ալ յոյժ
 կենսական կէտ մը անտես կ'առնէ պարոն դեւսպանը: Իր գանգատը այն էր որ
 ինքը թրքական խորհրդարանի Անֆարայի գրադարանին մէջ կրցած էր գտնել
 եւ կարդալ փրոֆ. Տատրեանի "The History of the Armenian Genocide"
 գիրքը. բայց դժուար թէ գտնէր թուրք հեղինակներու գիրքեր հայերու մօտ:
 Թուրքիոյ մէջ Հայկական Հարցի կապակցութեամբ ազատ ուսումնասիրութեան
 եւ հրատարակութեան ասպարէզի քացակալութիւնը ակնբախ էր: Նախ որ
 Հայկական Ցեղասպանութիւնը ժխտող գիրքերու ճնշիչ մեծամասնութիւնը
 ցարդ հրատարակուած են Մուսթաֆա Քէմալ Աթաթիւրքի 1930 ական
 թուականներուն հիմնած թուրք Պատմագէտներու Միութեան (Türk Tarih
 Kurumu) հսկողութեան տակ: Բայց այս Միութիւնը ոչ անկախ ոչ ալ ազատ է,
 այլ քաղկացուցիչ մասը կը կազմէ թուրք Պետութեան Համակարգին, որով
 ենթակայ է այդ պետութեան վարած ընթացիկ քաղաքականութեան: Ուրեմն,
 ո՞ր մնաց ակադեմականի մը, պատմագէտի մը ազատութիւնը եւ
 անկախութիւնը: Այս երեւոյթը ինչպէ՞ս կարելի է հաշտեցնել
 ժողովրդավարութեան անխախտ սկզբունքներուն հետ: Եզրակացութիւն՝
 բռնազրօսիկ մթնոլորտի մը մէջ շաղախուած կաշկանդուած միտքերու
 արտադրութիւնները, որոնք կ'առնչուին Հայկական Հարցին, այսինքն այն
 գիրքերը, որոնց մասին դեւսպանը կը գանգատի որ հայերէնի չեն թարգմանուիր,
 դատապարտուած են մնալու խնդրական եւ հետեւաբար անարժէք: Ներկայ
 երասփոխաններէն յաջորդաբար խօսք առին. Անգլիացի նախկին դիւանագէտ
 մը, որ համաձայն գտնուեցաւ Տատրեանի այն կարծիքին հետ թէ
 ցեղասպանութեան հարցին լուծումը անկարելի է որ ներկայ պայմաններուն մէջ
 թուրքերը եւ Հայերը իմ իմ պալով կարենան լուծել. Տատրեան իր դեւսպանին
 տուած պատասխանին մէջ շեշտած էր թէ իբրեւ յանցապարտ կողմին հետ
 միաձուլուած կողմնակալ վիճարկող թուրքերը պէտք է ձեռնպահ մնան եւ
 ինքզինքնին «անատակ» (disqualify) յայտարարեն: Անգլիացի դիւանագէտը
 ատոր փոխարէն առաջարկեց, որ ոչ-թուրք եւ ոչ հայ մասնագէտներէ
 քաղկացած անկողմնակալ մարմին մը ի վերջոյ լուծէ այս հարցը: Ուրիշ
 ծերակուտական մը, Lord Alderdyce, նկատել տուաւ որ ցեղասպանութեան չափ
 հոս խնդրոյ առարկայ է «մարդկային իրաւունքներու դէմ» ոտնակոխումի
 հարցը, որ հասարակաց տարրերուն ցեղասպանութեան ռեփրին հետ: Մէկ ու
 կէս ժամ տեւող այս ատենախօսական քանակէնին մասնակցեցաւ նաեւ
 Իսրայէլացի դասախօս Dr Yair Auron, որ վերջերս հրապարակ իջաւ իր՝
 Սիոնիզմը եւ Հայկական Ցեղասպանութեան հարցը շօշափող գիրքով:

ՓՐՈՖ. ՎԼԶԼԳՆ ՏԼՏՐԵԼԼԻԻ ԴԻՍԿՈՍԻՏԻԻՆԸ
ԼՈՆՏՈՆԻ ՀԱՄԻԼԼՈՒՆԻՆ ԻԷՋ

«Հայկական ցեղասպանութիւնը թրքական ուրացումնեբրու լոյսին տակ»

24 Յունուարի երեկոյեան, այս համալսարանի ստորաբաժանումներէն՝ աշխարհաեղակ London School of Economics-ի հովանաւորութեամբ, փրոֆ. Տատրեան տուաւ առանձին դասախօսութիւն մը. համալսարանի Clement House-ի բնդարձակ սրահը որ 250 է աւելի հետաքրքիր եւ զարգացած րազմութեամբ մը լեցուած էր, որոնց մէջ կային երկու տասնեակ մը թուրք ուսանողներ: Հանդիսավարն էր նոյն համալսարանի ակադեմիկոս

պատմաբաններէն փրոֆ. Dominic Lieven:

Փրոֆ. Տատրեանի դասախօսութիւնը քաժնուած էր չորս մասերու.

1. Ներածական
2. Ուրոյն Մեթոտի մը կիրարկումի Պահանջը
3. Փաստարկումի Տուեալներով Հայկական Ցեղասպանութեան Որոշադրիչ Ազդակները
4. Գլխաւոր Եզրակացութիւններ

Իբրեւ նախարան Տատրեան ստորագծեց Հայկական Ցեղասպանութեան ինքնուրոյն բնագիծերէն ումանք ինչպէս՝ հայերը բնաջնջուեցան իրենց բնօրրանին, իրենց Մայր Հայրենիքին մէջ, թէեւ ցեղասպանութեան դեկավար տարրերը անկրօն կամ կրօնամերժ էին մեծ մասամբ, բայց իսլամական կրօնէր չարաշահեցին իբրեւ ատելագրգիւ գէնք եւ հրահրեցին լայնատարած ջարդեր սուրբ պատերազմ (cihad) յայտարարելով: Մեծ եղեռնին կիրարկուած մեթոտները յատկապէս սահմուկեցուցիչ էին. ինչպէս Ամերիկայի դեսպան Մորկընթաու իր յուշերուն մէջ դիտել կու տայ «խնայելու համար փամփուշտը» կոտորածները գլխաւորաբար գործադրուեցան կամ սուրերով եւ դաշոյններով եւ կամ բութ եւ տարրական գործիքներով, ինչպէս կացին, մանգաղ, սղոց, բիր, բրիչ կամ երկաթ-ապատ գաւազանիկներ: Յետոյ, այդ կոտորածներուն մասնակցեցան ստուար թիւով թուրք գիւղացիներ, քաղաքացիներ եւ սովորական բնակիչներ: Բայց ըսաւ Տատրեան, Հայկական ցեղասպանութեան ամենաշատկան շահակա պարագան է՝ որ եւ՝ այդ մեծ ռմիկին անյողողող ուրացումը անցեալի եւ ներկայի թուրք կառավարական կազմերուն ինչպէս եւ սերունդներու կողմէ: Ուրեմն պէտք է դիմագրաւել եւ յաղթահարել ուրացումի քաղկացուցիչ տարրերը, որոնք ան մէկ առ մէկ նշեց, կեդրոնանալով վերջին կէտին վրայ, այն է՝ «քաղաքացիական պատերազմ»ի վարկածը, հայերը թուրքեր սպաննեցին, թուրքերն ալ՝ հայեր:

Ընդհանրապէս նայելով հարցին, քաղաքացիական պատերազմ կը նշանակէ կեդրոնական կառավարութեան մը վերջնական փլուզումը, որով փտանգաւոր պարապութիւն մը կը ստեղծուի պետական համակարգին մէջ. առ ի հետեւանք մէջտեղ կ'ելլեն հակադիր խմբակցութիւններ որոնք իրարու հետ քախելով եւ կոտելով արիւնալի տեսարաններու տեղի կու տան երկուստեք գոհեր խելով: Հիմա հպանցիկ ակնարկով քննենք եւ ստուգենք թէ միթէ այսպիսի գոյալինակ մը կ'ար թուրքիոյ մէջ: Ընդհակառակը, միշտ հակոտնեայ պատկեր մը կը

տեսնենք հոն: Իթթիհական կառավարական գործադիր խմբակը ոչ միայն լուծած էր Օսմանեան խորհրդարանը որպէսզի չկաշկանդուի ջլատիչ և հակադրական վէճերով, այլև յայտարարած էր պատերազմական վիճակ, որով որեւէ սալթաֆում կամ հակակառավարական քայլ ամենախիստ ուղղակի պատժամիջոցներով կը զսպուէր. գորաշարժի ենթարկուած էին յրտեսներու ցանցեր, կար խիստ մամլոյ հակակշիռ եւալլը, եւալլը: Այսինքն, կեդրոնական կառավարութիւնը ոչ միայն տկարացած կամ փլած էր այլ ընդհակառակը բոլոր վարչական և ուղղակիան ուժերը կեդրոնացուցած և ընդլայնած էր իր ձեռքերուն մէջ: Ահա սարսափի այս մթնոլորտին մէջ էր, որ Իթթիհատական ղեկավարները դիմեցին քալի մը, որ քաղաքացիական պատերազմի մը վարկածը բոլորովին անհեթեթ դարձնելու կոչուած էր: 2 Օգոստոս 1914 ին, թուրք եւ գերման զինուորական և քաղաքական գաղտնի դաշինքը ստորագրելէ քանի մը ժամ յետոյ ընդհանուր Զօրակոչ յայտարարուեցաւ: 20 էն 45 տարեկան բոլոր այրերը, ուրեմն ներառեալ հայերը, ստիպուեցան զինուորագրուիլ և անհետացան: Իմ կարծիքով հայկական ցեղասպանութիւնը լոյսեայն և անյայտ կերպով այսպէս սկսաւ և ոչ թէ, ինչպէս աւանդ դարձած է, 24 Ապրիլ 1915 ին: Հայ ժողովուրդը թափուց կերպով գլխատուեցաւ: Ի՞նչ մնաց: Կիներու, երեխաներու և ծերերու սմբած, ահասարսուտ և շշմած հաւաքականութիւն մը, որուն յիշողութեան մէջ էին Համիտեան ջարդերու սարսափներու ուրուականը և 1909 ի Ատանայի երկ-հանգրուան կոտորածի թարմ յիշատակները. երեւակայե՛լ որ այս պայմաններուն մէջ այդ խլեակներուն հաւաքականութիւնը համարձակի՞ մոյնիսկ մտածել կոխի, քախումի և ուղղակի պալլաքի մասին, լիովին զինուած պետութեան մը ուժերուն և ժողովուրդին դէմ: Ուրկ՞է պիտի գան ղեկավարները, զինամթերքը, զէնքերը, հրամանատարական դրոշմները, փոխադրական միջոցները եւալլը, եւալլը: Սա այնքան խարխուլ և խոցելի թէգ մըն է, որ անկարելի է գայն չորակել իրրեւ անհեթեթ և թեթեւսօլիկ հակառակութիւն մը:

Իրենց ամբողջութեամբ թրքական ուրացումները կը ներկայացնեն խոչընդոտ մը որը յաղթահարելու համար պէտք է ստեղծել իւրապատուկ մեթոտ մը, որ կրնայ պատշաճիլ և այդ իմաստով նպատակաշարմար ըլլայ: Այս ուղղութեամբ փրոֆ. Տատրեան յառաջ բերաւ «ջախջախիչ փաստարկում»ի (compelling evidence) իր վարկածային առաջարկը. ըստ այնմ, չորս քաղկացուցիչ մասեր խնդրոյ առարկայ են հոս.

1. վստահելի աղբիւր
2. քացայայտ և մեկին ապացոյցներ
3. անվիճելի փաստեր
4. ստուգելի և մատչելի աղբիւրներ

Այս առընչութեամբ ան իրրեւ յարակից գլխաւոր մեթոտ ներկայացուց իր քացառումի և ներառումի (exclusion – inclusion) տիպարատեսակը: Որպէսզի ուրացող կողմը երբէք չփորձուի քարոզչականի պիտակը փակցնել Առաջին Պատերազմին Օսմանեան կայսրութեան դէմ կոտորող երկիրներէ բխած փաստերուն, Տատրեան ըսաւ որ դիտումնաւոր կերպով պիտի հրաժարէր օգտագործել ֆրանսական, ռուսական և անգլիական աղբիւրներ, որոնք՝ մանաւանդ վերջինները, որոշ մակարդակի վրայ իրենք իրենց շատ արժէքաւոր

փաստեր կը պարունակեն: Նոյնը կարելի է ըսել վերապրող գոհերու յուշերու կապակցութեամբ. թէեւ այս իմաստով չափէն աւելի արժեքաւոր վկայութիւններ գոյութիւն ունին, բայց որպէսզի ուրացողներուն առիթ չտրուի ըսելու որ գոհերու յատուկ չափագանցեալ եւ միակողմանի վկայութիւններ են, նպատակաւոր կերպով գանց պիտի ընէր անոնք: Ուրեմն ի՞նչ կը մնայ որ ներառնուի. երկու դասակարգի յատուկ ապացոյցներու եւ փաստերու դրոյթներ: Առաջինը կը վերաբերի Օսմանեան կայսրութեան ռազմական եւ քաղաքական դաշնակից երկու կայսրութիւններու, այսինքն՝ Գերմանիոյ եւ Աւստրիոյ—Հունգարիոյ պետական արխիւներուն: Պէտք է ընդունիլ, որ անկարելի է որ պատերազմի ահուրոհին մէջ դաշնակից մը նոյնիսկ փորձուի պախարակել եւ վարկաբեկել ուրիշ դաշնակից մը: Ուրեմն կրնաք երեւակայել որ այս երկու Դաշնակից Պետութիւններու ներկայացուցիչները ինչ քարոյական հարկադրանքի տակ զգացին ինքզինքնին որ պարտականութիւն սեպեցին իրենց կառավարութիւններուն տեղեկացնելու պաշտելու Մեծ Սպանդին շշմեցուցիչ մանրամասնութիւնները, օրէ օր, շարաթէ շարաթ: Ասկէ գատ յոյժ կարեւոր նկատառելի կէտ մը եւս կայ: Այս տեղեկագիրները որոնք կ'ան «խորհրդապահական» (confidential), կ'ան «գաղտնի» (secret), եւ կ'ան «գերգաղտնի» (top secret) պիտակները կը կրէին, երբեք հրապարակուելու նպատակով չէին պատրաստուած, այլ միայն պետական ներքին տեղեկատուութեան նպատակին պիտի ծառայէին: Այս հանգամանքը միայն կը բաւէ համոզուելու, որ հոս խնդրոյ առարկայ կրնան ըլլալ միայն ու միայն անհերքելի եւ հետեւաբար «ջախջախիչ փաստեր»: Արդարեւ թէ՛ գերմանական թէ՛ աւստրիական տեղեկագիրներու մէջիչ մեծամասնութիւնը շատ ցանցառ կերպով է, որ կը գործածեն «տեղահանութիւն» (deportation) բառը եւ փոխարէնը՝ կրկին ու կրկին կը ծանրանան «destruction» այսինքն «քնաջնջում» բառին վրայ՝ իրենց լեզուով՝ գերմաներէն Auströschung բառը:

Երկրորդ դասակարգի փաստարկումները կը վերաբերին պաշտօնական Օսմանեան վաւերագիրներուն: Հոս հակասութիւն մը կայ, որ պէտք է լուսաբանուի: Եթէ թուրքերը կ'ուրանան խնդրոյ առարկայ ոճիրը եւ հետեւաբար կը փնտցեն, կ'անհետացնեն կամ անմատչելի կը դարձնեն նման փաստաթուղթեր, ինչպէս կարելի է ուրեմն խօսիլ ատոնց գոյութեան մասին: Պատասխանը հետեւեալն է: Հայկական ցեղասպանութեան նման վիթխարի ոճիր մը առընչուած է անթիւ եւ անհամար փաստաթուղթերու. այս պայմաններու տակ գրեթէ անկարելի է փնտցնել կամ անհետացնել ամէն մի փաստաթուղթ: Անխուսափելիօրէն, միշտ կարգ մը փաստաթուղթեր «կը վերապրին», գերծ կը մնան անէացումի վտանգէն: Ահա այս տեսակ վաւերագիրներ են որ Տատրեան կ'օգտագործէ իր նպատակին համար: Հոս խնդրոյ առարկայ են երեք մակարդակի վրայ պրպտուելիք փաստաթուղթեր: 1. Թրքական Պատերազմական Ատեանի Արխիւները, որոնք անհետացան Քէմալիզմի յաղթանակէն յետոյ եւ մարդ չգիտեր թէ ի՞նչ եղաւ ատոնց վախճանը: Երբ յաղթական դաշնակիցները 1918 ին Պոլիս խուժեցին, յետ պատերազմեան Թուրք կառավարութիւններու հետ իրենց բանակցութեանց միջոցին շեշտակիօրէն պայման դրին, որ եթէ անոնք դատական հետապնդումի չ'ենթարկեն եւ թերանան պատշաճօրէն պատժելու

թուրք ոմրագործները, թուրքիոյ հետ կնքուելիք խաղաղութեան դաշնագիրը պիտի պարունակէ շատ խիստ եւ դաժան պայմաններ: Մասամբ այս նպատակով ամոքելու համար յաղթական դաշնակիցները, իրերալաջորդ քանի մը թուրք կառավարութիւններ Զինադարարի ժամանակամիջոցին, այսինքն՝ 1919-1920, դատաւննութիւններ ըրին եւ կարգ մը դատավիճակներ արձակեցին հայկական տեղահանութիւններու եւ ջարդերու կապակցութեամբ: Այս առիթով, նախաճնական փնտռութիւններու միջոցաւ, կառավարութեան ստեղծած Հարցաւննիչ Մարմինը (Mazhar Inquiry Commission), մեծ թիւով պետական եւ իթթիհատ կուսակցութեան առընչուած վաւերագիրներ ձեռն գրեց: Միայն Անգարայի նահանգէն 40 էն աւելի այսպիսի փաստաթուղթեր իր ձեռքը անցան: Եւ որպէսզի ատոնց օգտագործումը որեւէ առարկումի չենթարկուի եւ անբասիր ըլլայ, նախքան դատարան ներմուծուիլը, ատոնց ամէն մէկը Օսմանեան Ներքին Գործոց Նախարարութեան վերահասու պաշտօնեաներու կողմէ քննուելով վաւերացուեցաւ իրրեւ անխարդախ եւ հարազատ փաստաթուղթ, որմէ յետոյ փաստաթուղթին վերելը հետեւեալ հաստատագիրը նշուեցաւ՝ «քննագիրին կը համապատասխանէ» (aslina muafikdir):

2. Գրեթէ նոյն տեսնները Օսմանեան խորհրդարանին երկու մասնաբաժիններուն մէջ, երեսփոխանական ժողով եւ Ծերակոյտ, երկարատեւ վիճարանութիւններ տեղի ունեցան հայկական աղէտի բնոյթին մասին: Այս կապակցութեամբ զգալիացուց յայտնութիւններ եւ խոստովանութիւններ եղան կարգ մը խորհրդարանական ներու կողմէ: Զոր օրինակ, Ծերակոյտի նորընտիր նախագահ Ահմէտ Ռիֆա, իր բացման ճառին մէջ, 21 Հոկտեմբեր 1918, հրապարակաւ յայտարարեց, որ «մենք հայերը վաւերագործէն (vahşiyané) կոտորեցինք»: Երբ երկու օր յետոյ հանգստեան կոչուած թուրք զօրավար մը առարկեց՝ ըսելով որ ինչ՞ ու չի յիշեր հայերու գործած ռիթմները ընդդէմ թուրքերու, Ռիֆա հետեւեալ յոյժ նշանակալից պատասխանը տուաւ. «Այո հայերն ալ ըրին սպանութիւններ բայց ատոնք վրէժխնդրական անհատական ձեռնարկներ էին. հայերուն դէմ գործուած ռիթմը կը բխէր կառավարութեան պաշտօնական քաղաքականութիւնէն (resmî siyaset): Նոյն Ծերակոյտին մէջ 26 Նոյեմբերին վաստակաւոր Օսմանեան պետական մարդ Ռէշիտ Աքրֆ փաշա, հետեւեալ զգալիացուց յայտնութիւնը ըրաւ. «Ես մաս կը կազմէի յետ-պատերազմեան առաջին դաշիլինին: Օր մը ձեռքս անցան երկու դասակարգի պատկանող վաւերաթուղթեր, մէկը կը վերաբերէր պետական իշխանութեան: Ներքին Գործոց Նախարարին տեղահանութեան հրամանագիրն էր այդ. բայց միւսը, կառավարական կամ պետական ոչ մէկ հանգամանք ունէր եւ կը վերաբերէր իթթիհատ կուսակցութեան կեդրոնական կոմիտէի գաղտնի մէկ շրջաբերական հրամանին, որ կ'ըսէր. «Անգամ մը որ կարաւանները հեռանան իրենց գիւղերէն եւ քաղաքներէն, անցէ՛ք ձեզի տրուած առաքելութեան կիրարկումին»: Ռէշիտ Աքրֆ կ'աւելցնէր, որ սա նշան մըն էր որ իրագործեն ապսպրուած ջարդը կարաւանին: Իսկ 11 Դեկտեմբեր 1918 ին, Երեսփոխանական ժողովին մէջ Տրապիզոն նահանգի երեսփոխան Հաֆրզ Մէհմէտ, որ մասնագիտութեամբ փաստաբան էր, հետեւեալ զգալիացուց խոստովանութիւնը ըրաւ. «Ես չէի տեսնուած ինչպէս գիշեր մը հայ կիներ եւ երեխաներ բերին Օրտոփ (Սեւ Ծովու) նաւահանգիստը, լեցուցին մակոյկներու

մէջ, քացուեցան ծովը եւ գանձոյն ծովամոյն ընելէ յետոյ պարապ ետ վերադարձան»։ Ասոնք մոյնընդմոյս են խորհրդարանական վիճարանութիւններու ընթացքին յառաջ եկած փաստարկումներու։ Միւս կողմէ, Երեսփոխանական ժողովը դժգոհ՝ Մագհար Հարցաճանճիչ Մարմնի աշխատանքներէն, ստեղծեց իր ուրոյն Հարցաճանճիչ Մարմինը (Beşinci Şube Tahkikat Komisyonu) եւ սկսաւ հարցաճանճեալներու պատերազմական երկու դահլիճներուն մաս կազմած բոլոր նախարարները, ներառեալ երկու Շէյխուլիսլամները։ Նոյնքան զգալիացուց յայտնութիւններ եղան այս հարցաճանճութիւններու ընթացքին։ Ասոնքմէ ամենակարեւորը Մեծ Եպարֆոս Սալիտ Հալիմ փաշայի ըրած խոստովանութիւններն էին. ան յայտարարեց, զոր օրինակ, որ իր դահլիճը միայն տեղահանութեան հրամանը արտօնած՝ եւ վաւերացուցած էր. սակայն առանց իր գիտութեան այդ հրամանը չարափոխուած էր եւ վերածուած սպանդի։ Ան նոյնպէս ընդունեց որ Յատուկ Կազմակերպութիւնը (Teşkilate Mahsusa) առանց դահլիճի գիտութեան մէջ տեղ ընդունած էր եւ թէ Ներքին Գործոց Նախարար Թալէադ, որ իրմէ ստորադաս դիրք մը ունէր կառավարութեան մէջ, անտես կ'առնէր իր պահանջքը, իրեն հաշիւ տալու թէ ի՞նչ բաներ էին այս հայերու դէմ գործադրուած ռմիրները։ Արդարութեան Նախարար Իպրահիմ իր խոստովանութեամբը նոյնքան զգալիացուց յայտնութիւն մը ըրաւ ջարդերը գործադրող ջարդարարներու մասին. այսպէս՝ Պատերազմական Նախարար Էնվեր իր վրայ շարունակական ճնշում կը բանեցնէր, որ ռմրագործներ բանտերէ ազատ արձակուին բանակին ծառայելու համար։ Բայց Օսմանեան Սահմանադրութիւնը կ'արգիլէր նման կարգադրութիւն մը։ Որոշակութեամբ չեն կրնար մուտք գործել բանակին մէջ, սակայն Էնվեր յամառօրէն պնդեց եւ յաջողեցաւ։ Ըստ Իպրահիմի՝ «ստուար թիւով (muhim bir yekune balig) ռմրագործներ բանտերէ ազատ արձակուեցան» եւ փոխանակ ռազմականատ երթալու եւ բանակին մէջ եւ հետը կոռուելու, ջարդարարութիւն ըրին։

Եթէ համադրենք այս փաստարկումներու տարատեսակները, որոնք գրեթէ ամբողջութեամբ պաշտօնական բնոյթ ունին, ըլլան անոնք գերմանական, աստրիական կամ Օսմանեան թրքական աղբիւրներէն այն ատեն կը ստանանք «ջախջախիչ փաստերու» հոյ մը, որ ոչ միայն կը ջրէ եւ կ'անէացնէ թրքական ժխտումները եւ ուրացումները, այլեւ թոյլ կու տայ ուրուագծելու Հայկական Ցեղասպանութեան կառուցուածքը իր չորս որոշադրիչ ազդակներով։

1. Կանխամտածում
2. Ցեղասպանական Մտադրութիւն
3. Կազմակերպում
4. Իրագործում

Քանի որ ժամանակը շատ կարճ է, պիտի տամ միայն ուրուագիծերը այս ազդակներուն։ Քրէական արդարութեան գրեթէ բոլոր համակարգներուն մէջ պատիժներու ամենաժանրը վերապահուած է կանխամտածուած ռմիրներու։ Թէ՛ թրքական եւ թէ՛ գերմանական փաստաթուղթերու ծրարներուն մէջ պակաս չեն կախամտածումի ապացոյցներ։ Զոր օրինակ, թրքական Պատերազմական Ատենին յղուած գլխաւոր ամբաստանագիրին մէջ քաջայայտօրէն հաստատուած է այս պարագան։ Երբ Հալէպի, յետոյ Գոնիայի ընդհանուր

կառավարիչ (vali) Ճէլալ կ'ընդդիմանար կիրարկուած ջարդի
 ֆաղափականութեան, իրեն յատակ կերպով ազդարարուեցաւ որ պէտք է
 ենթարկուի կառավարութեան որդեգրած ֆաղափականութեան, որ «երկար եւ
 խորունկ խորհրդածութիւններու» (ariz ve amik dūşūnūlerək) արդիւնքն է:
 Աւստրիոյ գինուորական կցորդ Դեր-Մարեշալ Փոմիանովսքի իր յուշերուն
 մէջ նոյնպէս կը յայտնաբերէ, որ թրքական ընդհանուր սպայակոյտին մէջ
 ծառայած միջոցին թուրք քարճրաստիճան գինուորականներ ֆանիցս իրեն
 քացատրած են հայերու դէմ կիրարկուած ջարդարար ֆաղափականութեան
 պատճառները. այսինքն, Օսմանեան կայսրութեան ֆայալումի գլխաւոր
 պատճառներէն մին նախկին սուլթաններուն՝ ոչ-մահմետական հպատակ
 ազգերու դէմ կիրարկած թոյլ եւ սխալ ֆաղափականութիւնն է: Ատոնք կ'ամբոնի
 կերպով պիտի իսլամացուէին, կ'ամ չյաջողելու պարագային, պիտի
 քնաջնջուէին: Եզրակացնելով, Աւստրիացի զօրավարը կը գրէ որ թուրքերու
 պատերազմին մասնակցելուն եւ այդ մասնակցութեան ժամը եւ օրը որոշելուն
 մէջ այս նկատառումները որոշիչ դեր մը խաղացին: Վերջապէս կայ
 ամենագլխաւոր վկայութիւնը գերմանացի գնդապետ Stange-ի, որ իր գերման
 գինուորական հրամանատար՝ Մարաջախտ Liman Von Sanders-ին ուղղած
 երկար եւ «գաղտնի» տեղեկագրին մէջ կ'ըսէ, «հայերու դէմ գործադրուած
 տեղահանական եւ ջարդարար գործողութիւնները «կանխորոշուած էին շատ
 ժամանակ առաջ» (einen lang gehegten Plan)»:

Տեղասպանական մտադրութեան թրքական փաստերու ամենէն ակնբախը
 Եոզկատի դատավեհին մէջ յիշուած է հետեւեալ տարագով՝ «Տեղահանութեան
 նպատակը տեղահան ժողովուրդին քնաջնջումն էր. այս մասին չկայ ոչ մէկ
 վարանում եւ տարակոյս (suphe ve teredidūt birakmadigindan)»: Իսկ
 նոյնքան կարեւոր է երրորդ քանակի ընդհանուր հրամանատար Մէհմէտ Վէհիպ
 փաշայի գրաւոր վկայութիւնը: 12 էջերէ քաղկացած այս վաւերաթուղթին մէջ
 թուրք զօրավարը հետեւեալ եզրակացութեան կը յանգի:

«Հայերու սպանդը եւ անոնց ունեցածքին կողոպուտը հետեւանքն էր
 իթթիհատ կուսակցութեան կեդրոնական կոմիտէին որոշումներուն: Ատոնք
 իրականացան կառավարութեան հովանաւորութեան տակ «hukumetin tahti
 altinda» եւ եղան կանխամտածումով «kasden»:

Գալով գերմանական եւ աւստրիական աղբիւրներուն, հոդ նկատի ունենալով
 չորս իրերալաջորդ գերման դեսպաններու եւ անփոփոխ մնացող աւստրիացի
 դեսպանին պաշտօնական հաղորդումները, տեղահանութեանց անվիճելի
 նպատակն էր տեղահան ժողովուրդին քնաջնջումը. այս իմաստով գերման
 չորս դեսպաններ՝ Wangenheim, Hohenlohe, Metternich եւ Berstorff
 տեւականօրէն կը գործածեն գերմաներէն Austrottuns քառը որ միայն ու
 միայն քնաջնջում կը նշանակէ, իսկ աւստրիացի դեսպան Pallavicini կը
 գործածէ նոյնիմաստ Exterminierung: Տեղահանութիւն քառը այս քոյր
 տեղեկագիրներուն մէջ կը նսեմանայ եւ յանախ կը շիջի ամբողջութեամբ:

ցեղասպանութեան կազմակերպումին մէջ շատ ուշագրաւ է յատուկ պարագայ մը: Թրքական Պատերազմական Ատեանը մասնաւորաբար ստեղծեց յանցապարտներու նոր դասակարգ մը, որոնք Օսմանեան պետութեան եւ կառավարական մարմիններու մաս չէին կազմեր այլ կը պատկանէին քաղաքական կուսակցութեան մը վերնախաւերուն: ասոնք երեք աստիճաններով դրկուած էին հայաեռոյ կեդրոններ կազմակերպելու եւ հսկելու համար քննադատական գործողութիւնները: Իր դատավիճակին մէջ ատեանը շեշտեց այս երկու կէտերը (tertib ve tasmim) մատնանշելով այդ երեք կարգի կուսակցական գործադիր իշխանաւորները, այսինքն՝ պատասխանատու քարտուղար (Katibi mesul), պատուիրակ (murahhas), եւ ընդհանուր քննիչ (Umumi Müfettiş). այս մարդոց հեղինակութիւնը թէեւ անպաշտօն՝ կը գլեր կ'անցնէր պետական վարչամեքենայի ներկայացուցիչներու, ինչպէս կուսակալներու ոյժը եւ հեղինակութիւնը:

Գալով ցեղասպանութեան գործադրութեան, հոս դէմ առ դէմ կը գտնուինք երեւոյթի մը հետ, որ մարդկային արդի պատմութեան մէջ իր նմանը չունի: Որպէսզի Մեծ Սպանիոյ առանց այլեւայլի իր լրումին հասնի, որպէսզի չի կրկնուին Համիտեան շրջանի ջարդերու կիս-կատար գործողութիւնները, որպէսզի ջարդարարներուն մէջ չգտնուին խղճացողներ, մեղքողներ եւ սա կամ նա ձեռով խղճմտամբի տէր անհատներ, իթթիհատ կուսակցութեան գերագոյն խորհուրդի երկու գլխաւոր ղեկավարները՝ քոնյէներ Տոքթ. Նազըմ եւ Տոքթ. Պահաէտտին Շաֆիր, հայկական ցեղասպանութեան հիմնական կազմակերպիչները, մշակեցին գեհեմային ծրագիր մը: Օսմանեան կայսրութեան զանազան քանտերէ ազատ արձակեցին քանի մը տասնեակ հազարաւոր արիւնարբու ուժեր, որոնք եւ լծեցին ջարդարար ուժեր, որոնք իրենց հետեւին: Նոյնքան արտակարգ երեւոյթ մըն էր սպանդի համար գործածուած սահմակեցուցիչ երեք եղանակներ: Ինչպէս դիտարկել Մորկընթաւ կը շեշտէ իր գրքին մէջ, խնայելու համար փամփուշտը, նախ ուժեր, որոնք ապաւինեցան տաժանակիր մահ պատճառող նախնական գործիչներու վրայ ինչպէս դաշոյն, սուր, բրիչ, մանգաղ, երկաթապատ քիւրեր եւ այլն: Յետոյ, կիրարկեցին ուրիշ մեթոտ մը, որ նոյնպէս աննախընթաց է մարդկային պատմութեան մէջ: Եփրատ գետի եւ մասամբ ալ Տիգրիս գետի, եւ այդ գետերուն միջոցաւ մտնելուն հոսանքներուն մէջ խեղդեցին քաղմահազար հայեր: Այլ աւելի դաժան եղաւ մահը այն տասնեակ հազարաւոր հայերուն, որոնք յատկապէս Տրապիզոն նահանգի զանազան նաւահանգիստներէն, նաւերու վրայ բեռնաւորով, Սեւ ծովի քաղաքներ փոխադրուեցան գիշեր եւ ցերեկ եւ ծովամույն եղան: Բայց թերեւս ամենասարսափելի մահը վիճակուեցաւ այն հայ զանգուածներուն, որոնք յատկապէս հայ ժողովուրդի բնօրրան՝ Տարօն Տուրուքերանի շրջանին մէջ, այսինքն Մուշ եւ Մշոյ դաշտը, գազանացած Քիւրտ վոհմակներու կողմէ ախոռներու, գոմերու եւ փայտաշէն տուներու մէջ ողջ ողջ հրկիզուեցան: Իսկական ողջակիզումի եղելութիւն մը:

Ահա այս գազանութիւններուն ակնարկելով է որ մասամբ ասպետական ոգիով տոգորուած թուրք գորավար Վէհիպ փաշա, իր տեղեկագրին մէջ յայտարարեց որ «դժուար թէ գտնէմ մամն խժդուժութիւններու եւ վայրագութեանց նմանօրինակներ իսլամական պատմութեան մէջ» (Tavihi islamiyede misli gđrđlmemiş bir zđlum ve vahşiyet). Ան իր տեղեկագիրը վերջացուց հետեւեալ ազդարարութեամբ. «Աստուածային արդարութիւնը կրնայ ուշանալ, բայց արդարութեան վրիպում չկայ» (Adaleti Allahiyede imhal var ihmali yoktur):

Ուրեմն ի՞նչ եզրափակիչ եզրակացութիւններու կարելի է յանգիլ իբրեւ արդիւնք այս փաստարկային վերլուծումին: Երեւ ուրոյն սկզբունքներ կը քիւրեղանան հոս:

1. Ի հենուկս ամենուրեք լայնօրէն ի գօրու եղող վարկածին, որ ցեղասպանութիւնը առաւելապէս պետական ռեիւր մըն է (genocide is a state crime), կէտ մը, որ հրէական ողջակիգումի մասնագէտներ իբրեւ յանկերգ շարունակ կը կրկնեն, հայկական ինչպէս նաեւ հրէական ողջակիգումի պարագային, ակնբախ է ոչ թէ պետութեան, այլ քաղաքական դաւադիր եւ միահեծան կուսակցութեան մը որոշադիր դերը: Մաքրագործումի եւ այլ եղանակներով հակադիր կուսակցութիւններ ասպարէզէն վտարած ըլլալով, թէ՛ իթթիհատական երիտթուրքերը եւ թէ՛ նացիները կը ցան անխափանօրէն գործադրել իրենց թափուն ծրագիրները ներթափանցել յետոյ պետական բոլոր կարեւոր հաստատութիւնները. չարաշահելով զանոնք, եւ խաթարեցին պետական կառուցուածքը՝ ի վերջոյ զայն դարձնելով քրէական միջոցառումներու նպատակայարմար գործիք: Այս իմաստով, երկու ցեղասպանութիւններու իսկական եւ իրական ուսումնասիրութիւնները պէտք է կեդրոնանան այդ կուսակցութիւններու կառուցուածքին, վերնախաւին կազմակերպութեան վարձատրական եւ պատժամիջոցական դրոյթին, եւ գերգաղտնի մօտակայ եւ հեռակայ ծրագիրներուն վրայ:

2. Հայկական ցեղասպանութիւնը անկարելի է լրիւ ըմբռնել եթէ աննկատ թողուն այդ ռեիւրին նախորդող պարբերական ջարդերու նախընթացները: Ասոնց ամէնէն յատկանշական կէտը այն է, որ անոնք բացարձակօրէն անպատիժ մնացին: Եւ հոս կը ծագի 20-րդ դարու ամենախոցելի կէտը այս նիւթին շուրջ: Անպատիժ մնացած ջարդարար խմբակ մը, կուսակցութիւն մը, վարչակարգ մը համարձակութիւնը կը ստանայ ոչ միայն ուրանալու, ժխտելու կամ արդարացնելու գործուած ռեիւրը, այլ եւ պայմաններու բերումով կը փորձուի կրկնել ռեիւրը՝ ուրիշներու դէմ, կամ նոյն գոհեալ հաւաքականութեան մնացորդը կամ ժառանգորդները թիրախ դարձնելով: Ամբարտաւանութիւն, նենգամտութիւն, եւ դաժանութիւն գիրար կը հրմշտկեն այսպիսի հոգեվիճակի մը անդոհամէքին մէջ: Բայց, նաեւ անի կարեւոր, չպատժուած ռեիւր մը վարակիչ ուժականութիւն մը ունի. ան կը դրդէ, կը մղէ, յանդգնութեան եւ յախուռն ըլլալու միտումներ կը ստեղծէ նման ռեիւրներու գաղափարներով տոգորուած անձերու կամ խմբակներու մօտ: Եւ անտարակոյս որ հայկական եւ հրէական ողջակիգումի պարագաներուն միջեւ յարակցութիւն մը ստեղծուած էր:

3. Ցեղասպանութեան մը ուրացումը կը նախադրէ ոյժի, հզօրութեան գերակայութեան նոյն սկզբունքը ինչպէս որ ցեղասպանութեան գործադրութեան համար նման գերակայութիւն մը նախապայման է: Ցեղասպանը շատ զօրաւոր պէտք է զգայ ինքզինքը, եւ, նոյն ատեն իրեն թիրախ դարձուցած գոհը անհնաւ իրրեւ չափէն աւելի տկար եւ խոցելի: Երբ 1918 Հոկտեմբերին թուրքերը՝ հիւժած, մաշած եւ պարտուած, զինադադար խնդրեցին, թուրք ղեկավար տարրը եւ ժողովուրդը մեծ մասամբ հաշտուած էին այդ պարտութեան անխուսափելի հետեւանքներուն հետ: Խորհրդարանին, մամուլին եւ յետ-պատերազմեան կառավարական շրջանակներուն մէջ զղջումի եւ նոյնիսկ հատուցումի տրամադրութիւններ երեւան եկան: Բայց երբ Յաղթական Դաշնակիցները սկսան իրարու նախանձիլ, թշնամանալ գաղութատիրական եւ կայսերապաշտական մղումներով, եւ ատոր զուգահեռ՝ Մուսթաֆա Բէմալի ապստամբական շարժումը թափ առաւ Անադոլիայի մէջ, նուաստութեան այս զգացումները տեղի տուին աստիճանաբար մագլցող յանձնապաստանութեան եւ ի վերջոյ յոխորտանքի կեցուածքին: Հետեւանք՝ ժխտում եւ ուրացում: Նոյն ատեն, անհետացան Թրքական Պատերազմական Ատեանի հաւաքած փաստաթուղթերու արխիւները:

Ուրեմն թէ՛ ռեփրի մը իրագործումի հարցը եւ թէ՛ այդ ռեփրին ստուգման եւ նաևաչման հարցը զուգակցաբար կախում ունին հզօրանքի պայմաններէն:

«ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՍԵՐՈՒՆԴՆԵՐ»
ՀՐԷԱԿԱՆ ՈՂՋԱԿԵԶՈՒՄԻ ԵՒ ԱՅԼ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ
ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ 26 – 27 ՅՈՒՆԻՍԻԱՐ 2002

Լոնտոնի Համալսարանի School of Oriental & African Studies Գոլենին մէջ
 կազմակերպութեամբ Ժամանակակից Պատմութեան Institute-ի եւ Վինըր
 Մատենադարանին

Փրոֆ Տատրեանի Լոնտոնի կայքին վերջին հանգրուանն էր այս միջազգային գիտաժողովին բերած իր մասնակցութիւնը: Կազմակերպիչ մարմինը գինձը հրաւիրած էր իրրեւ գլխաւոր ատենախօսներէն մին (Keynote Lecturer): Ուրեմն շուրջ 200 մասնագէտներու առջեւ Տատրեան կրկին դասախօսեց հայկական ցեղասպաններուն մասին: Խտացուած կերպով ներկայացուած այն ինքն կրկին դուրսացաւ կարգ մը ներկայ թուրքերու յուզումնախառն հարցումներուն: Հայ եւ թուրք Հաշտութեան Յանձնաժողովի թուրք անդամներէն՝ նախկին դեսպան Կիւնտիւզ Աֆֆան, դարձեալ հարց դրաւ որ կարելի չէ՝ հայկական ցեղասպանութեան շուրջ շարունակուող վէճը հարթել դիմելով երրորդ կողմի մը իրաւարարութեան: Փրոֆ Տատրեան հետեւեալ պատասխանը տուաւ: Այդ հարցը հիմնականօրէն եւ մեծ հեղինակութեամբ լուծուեցաւ 87 տարիներ առաջ երբ Օսմանեան կայսրութեան թունդ ռազմական դաշնակիցներ՝ Գերմանիոյ եւ Աւստրիոյ պատկան եւ հեղինակաւոր ներկայացուցիչները մեկին եւ վնասական կերպով հարցը արդէն լուծած են: Ժխտելով այն ատենուայ թուրք իշխանութիւններու պնդումները որ հայերուն դէմ կիրարկուած միջոցները լոկ տեղահանութեան եւ վերաբնակեցումի միջոցներ են, անոնք միահամուռ կերպով իրենց գաղտնի տեղեկագիրներուն մէջ առանց այլեւայլի շեշտեցին որ թուրքերու նպատակը տեղահան ժողովուրդի բնաջնջումն է: Եթէ դեսպան Աֆֆան կ'ուզէ նոր իրաւարարութեան դիմել, կրնայ փորձել եթէ ներկայ պայմաններու մէջ կարելի ըլլայ իրապէս անաչառ եւ անկողմնակալ մասնագէտներ գտնել: Ուրիշ թուրք մը ցատումով հարց տուաւ Տատրեանին որ իրրեւ «գոհագիտութեան» (vitimology) մասնագէտ, ինչ՞ու այսօր անտարբեր կը մնայ թուրք ստուար թիւով զոհերու նկատմամբ: Տատրեան կրկին բացատրեց, որ այդ զոհերը թէ՛ բնակուով եւ թէ՛ զոհուելու պայմաններու նկատառումով համեմատութեան ոչ մէկ եզր ունին հայկական Մեծ Եղեռնի զոհերուն հետ: Հայերու կողմէ եղած վայրագութիւնները եւ սպանդները ոչ միայն չափէն աւելի սահմանափակ էին այլ եւ ունէին երկու հանգամանքներ, որոնք կը տարանջատեն թուրք եւ հայ զոհերու չափանշանին նշանները: Նախ ոչ մէկ հայ կեդրոնական կառավարութիւն, կամ Ներքին Գործոց Նախարար, հրամայեց թուրք ժողովուրդին զանգուածային տեղահանութիւնը եւ կոտորածը: Այն ինչ որ պատահեցաւ, անհատական եւ պարագայական սպաննութիւններ էին, որոնք ամէն բանէ առաջ վրէժխնդրական արարքներ էին: Երկրորդ՝ ասոնք պատահեցան նախապէս գործադրուած ցեղասպանութենէն յետոյ, իրրեւ հակադարձութիւն եւ ոչ թէ իրրեւ կանխամտածուած միջոցառում: Ուրիշ թուրք մը, Սալահի Սոնել, որ իրեն պարտականութիւն ըրած է ներկայ ըլլալ

բոլոր գիտաժողովներու ուր Հայկական Յեղասպանութիւնը կը քննարկուի, պոռթկալով բողոքեց, որ հայ պատմագրութիւնը առասպելներ կը հիւսէ թուրքերու մասին եւ Տատրեան ինչ՞ու չմերկացներ այս պարագան: Այս կիպրացի թուրք պատմաբանին տուած պատասխանին մէջ փրոֆ Տատրեան իրեն յիշեցուց որ իր (Տատրեան) բոլոր փաստարկումները հիմնուած էին գերմանական, աստրիական եւ թրքական աղբիւրներու վրայ եւ որով չի հասկնար թէ հարցադրող պարոնը ինչ՞ու հայկական պատմագրութեան հարցը կ'արժարծէ:

Այս գիտաժողովին տեղի ունեցան նաեւ երեք փոքր աշխատակազմերու շրջանակին մէջ ներկայացուած կարեւորագոյն գեկոյցներու դրոյթները որոնք ուղղակի կ'առնչուէին Հայկական Յեղասպանութեան հանգամանքին: Գիտաժողովի ընթացքին մեծ հետաքրքրութիւն ստեղծուեցաւ Զօրեան Հիմնարկի տարած աշխատանքներուն հանդէպ եւ կարգ մը մասնագէտներ փափաք յայտնեցին գործակցելու որոշ ծրագիրներու իրականացման ուղղութեամբ:

Կարելի է եզրափակել ըսելով որ Միջազգային այս գիտաժողովը ուզեց սրբագրել անցեալ տարուայ գործուած մեծ սխալը որ բացառած էր Հայկական Յեղասպանութիւնը, մինչ կը ներառներ Պոսնիոյ, Ռուանտայի եւ այլ ցեղասպանութիւններու հարցը: Հայերու զգալի ներկայութիւնը աւելի շեշտուեցաւ երբ ուրիշ շատ մը Հրեայ, Եւրոպացի եւ Ամերիկացի մասնագէտներ իրենց գեկոյցներուն մէջ յանախ կ'անդրադառնային Հայկական Յեղասպանութեան հարցին. նոյն ատեն այդ ցեղասպանութեան ուսումնասիրութեան նուիրուած այլազան գիրքեր, որոնք յատուկ սեղաններու վրայ դիզուած եւ ցուցադրուած էին, սպառեցան:

ԼԵՆԻՆԻՆՔ Ի ՊԼՏԻՒ ՓՐՈՖ. Վ. ՏԼՏՐԵԼՆԻՆ ԵՒ ՓՐՈՖ. ՈՐՈՆԻՆ

Հայոց Ցեղասպանության Ճանաչումի Յանձնախումբը Ուր. 25 Յունուար 2002 Նրեկոյեան Լոնտոնի Ն. Կիւլպէնկեան սրահին մէջ ըմպելոյթ մը սարճած էրի պատիւ մեր երկու ականաւոր հիւրերուն: Ներկայ էին Թեմին Առաջնորդը, ՀՀ-ի Բրիտանիոյ Դեսպանը, Լոնտոնահայ կազմակերպութիւններու ներկայացուցիչները եւ Ամերիկահայ եւ Գանատահայ հիւրեր:

Ստեղծուած սիրաջերմ մթնոլորտին մէջ Յանձնախումբի անխոնջ եւ հեռահայեաց Ատենապետը՝ Տօթ. Ռոստոմ Ստեփանեան կուռ լաւբրճով մը ներկայացուց օրուայ հիւրերը եւ անդրադարձաւ իւրաքանչիւրին քարճարճէք ներդրումներուն: Այս առիթով ամփոփ տեղեկութիւններ տուաւ Յանձնախումբի գործին մասին եւ հրապարակաւ շնորհակալութիւն յայտնեց գործակիցներուն եւ քարերար՝ Ռազմիկ Թադեւոսեանին իր քարոյական եւ նիւթական քանկագին աջակցութեան եւ քաջալերանքին համար եւ իր խօսքը փակեց ըսելով.

«Վստահ լինենք որ մեր արդարագոյն դատը յաղթական դուրս պիտի գայ, ուշ թէ կանուխ: Անշուշտ պիտի լինել համբերատար, ունենալ ամուր հաւատք եւ տանել աշխոյժ, ժրաջան եւ յարատեւ աշխատանք: Մեր Յանձնախումբը նման քոյոր Մարմինների, սփռուած սփիւռքի քոյոր գաղութներում աշխատում է ոգի իրուն, իրագործելու համար հայ ժողովուրդի եւ նրա պաշտելի հայրենիքին՝ Հայաստանի Հանրապետութեան անկատար մնացած քոյոր իղճերը: Օգնեցէք մեզ որ կարողանանք իրականութեան վերածել մեր քարճար նպատակը»:

Խօսք առին փրոֆ. Տատրեան եւ փրոֆ. Օրօն, իրենց սրտագգած շնորհակալութիւնները յայտնեցին իրենց ընծայուած այս քացառիկ պատեհութեան համար եւ արտայայտուած սիրագեղ զգացումներուն եւ մաղթանքներուն. եւ յորդորեցին մեզի անպարտելի կամքով եւ հաւատքով շարունակել հետապնդել մեր դատին արդար լուծումը: Ներկաներէն շատեր մասնակցեցան մտքի շահեկան փոխանակումներուն:

Փրոֆ. Տատրեան քարի ոգիէ մը մղուած քննադատեց մեր համայնքին ալլամբրճ եւ մեկուսացեալ դիրքորոշումը եւ թելադրեց աւելի մեծ եռանդով եւ սիւղեմաթիք կերպով կապեր հաստատել պետական շրջանակներու հետ եւ սիրաշահիլ ազդեցիկ մարդոց գործակցութիւնը մեր դատին եւ մատնանշեց ԱՄՆ-ի հայկական Լոպիին օրինակը: Յայտնապէս ազդուած էր Բրիտանական Խորհրդարանի մէջ կայացած գիտաժողովին երեսփոխաններու թիւին նօսութենէն: Բացատրած էի որ ատենին՝ շուրջ հազար Լորտերու եւ Երեսփոխաններու մասնաւոր հրաւերներ դրկուած էին Յանձնախումբին կողմէ: Մեր Համայնքը՝ Երեսփոխանական ընտրութիւններու քուէարկութեան ընթացքին զանցառելի քանակութիւն մըն էր եւ երեսփոխաններ չէին փափաքեր իրենց ժամանակը վատնել: Ամերիկայի եւ Բրիտանիոյ հայկական համայնքներու միջեւ քաղդատութեան եզր չկար՝ տարիքի, թիւի, հարստութեան, մտաւորականներու եւ հասարակական գործիչներու մարդոյճի տեսակէտէն:

Մեծ Եղեռնի յիսունամեակին յաջորդող տարիներուն էր որ մեր Համայնքը ունեցաւ իր ազգային եկեղեցական կանոնադրութիւնը որմէ հտն կազմակերպուեցաւ եւ աշխուժացաւ մեր հաւաքական կեանքը: Եւ ամէն տարի Ապրիլ 24-ը յուշահանդէսներով, եկեղեցական արարողութիւններով, տողանցքներով եւ ցոյցերով ոգեկոչուեցաւ եւ մեր քիւրաւոր նահատակներուն անթաւամ յիշատակը վառ պահուեցաւ:

Մեծ Եղեռնի ութսունամեակին, Բրիտանահայ Խորհուրդը խումբ մը տարեց եւ երիտասարդ հաւատաւորներով կազմեց Հայոց Ցեղասպանութեան Ճանաչումի Յանձնախումբը, որ ազգային բաղադրական լուրջ ծրագրով մը անցաւ գործի: Սիրտով եւ միտքով հարուստ հայորդի մը ըմբռնեց աշխատանքին կարեւորութիւնը եւ թիկունք կանգնելու Մարմնին, եւ Յանձնախումբը օժտուեցաւ գրասենեակով եւ, իր տնօրէնովը, ակադեմական խորհրդատուով, Հանրային Ցարաբերութեան պատասխանատուով եւ սկսաւ CRAG երկլեզու պարբերականը հրատարակել: Անցնող երեք տարիներուն կազմակերպուած են Հայոց Ցեղասպանութեան մասին շարք մը որակաւոր ակադեմական դասախօսութիւններ, հարցազրոյցներ, ժապաւէնի եւ նկարներու ցուցադրութիւններ: Յանձնախումբը հաստատած է կրթաթոշակներ Հայոց Ցեղասպանութեան նիւթով հետաքրքրուող անգլիական համալսարաններու մէջ դասախօսող պատմագէտներու ինչպէս նաեւ համալսարանական ուսանողներու համար: Մեկենասներ գտած է Հայոց Ցեղասպանութեան մասին հրատարակութեանց համար եւ սերտ կապեր ստեղծած է Երեւանի Մեծ Եղեռնի Թանգարանին հետ եւ օգտակարօրէն գործակցած՝ եւ սիրալիր յարաբերութիւններ մշակած՝ սփիւռքի մէջ Հայ Դատի այլ Մարմիններուն հետ: Անգլիոյ մէջ 27 Յունուար 2001 եւ 2002 թուականներուն Լոնտոնի եւ Մանչեսթրի մէջ Հրէական Ողջակիզումի պետական յուշակատարումներուն առիթով Յանձնախումբը պարտադրեց Բրիտանիոյ Ներքին Գործոց Նախարարին որ Հայոց Ցեղասպանութիւնն ալ յիշատակուի եւ Բրիտանահայ Համայնքն ալ մասնակցի հանդիսութեան: Պետական վարժարաններու մէջ կիրարկելի Ողջակիզումի դասաւանդումին համար յատկապէս պատրաստուած ձեռնարկին մէջ ներմուծել տուաւ Հայոց Ցեղասպանութեան նուիրուած հատուածը: Յանձնախումբի նիգերով Կալիւսի Ազգային Խորհրդարանն ալ ճանչցաւ Հայոց Ցեղասպանութիւնը եւ դատապարտեց Թիւրքիոյ կողմէ գործադրուած նախնիրը:

ԿԱՐՊԻՍ ԵՍԱՅԵԱՆ

ԽԱԼԻԼ ԺՊՐԱՆԻ ԿՐՕՆԱՀԱՅԵԱՑՔԸ

«Եթե՝ ձերբազատուէինք տարբեր կրօններէ,
մենք զմեզ միացած պիտի գտնէինք՝
վայելելով մէկ մեծ հաւատք ու կրօն՝
հարստացած եղբայրութեան մէջ»:

Մտաւորական աշխարհի մէջ անտարակոյս ժպրան ճանչցուած է իբրեւ խորհրդապաշտ քանաստեղծ եւ իմաստասէր:

Կրօնասէր ժպրանի անձնաւորութենէն իմաստութիւն բուրոյ եւ լոյս ճառագայթող յատկանիշները զինքն դարձուցին հազուագիւտ մտաւորական եւս կեանքի սիրելի ու յարգելի ուսուցիչ:

Ժպրան իր կենդանութեան երեւան եկաւ իր կրօնափիլիսոփայական չափազանց հետաքրքրական տեսակէտներով ու փայլուն գաղափարներով: Ան ամենեւին չվարանցաւ ու չվախցաւ կշտամբելու ու խստօրէն քննադատելու Աստուծոյ եկեղեցին բարոյապէս եղծողները, ապականողները, չարաշահողները, ինչպէս նաեւ՝ անուղղայ ու անկարգ եկեղեցականները: Ան իր գրութեանց մէջ հատու լեզուով անխնայօրէն պախարակած, ձաղկած ու դատափետած է անոնց հակաքրիստոնէական պորտաբոյծ կեանքը եւ սնանկ ու վնասաբեր գործունէութիւնը:

Ժպրան հիւանդագին ցնորամտութեամբ երազած է տեսնել աշխարհի համայն ազգերու եղբայրացումը եւ տիրող համերաշխ ոգին: Ան ի գուր յուսաց ու ըղձաց որ վերջ գտնեն կործանարբեր պատերազմները, բռնապետութիւնը, զաւթիչ ու քանդարար քաղաքականութիւնները եւ անարդարութիւնները: Ան կրօնքը համարեց զօրաւոր միջոց մարդկութիւնը մարդկայնացնելու, վեհացնելու, բիրեղացնելու եւ ազնուացնելու: Կրօնքը, սակայն, միշտ

չէ որ գործածուած է կրթելու, դաստիարակելու, ազգերը համախմբելու եւ միաձուլելու: Յանուն կրօնի գործուած են անպատում չարիքներ, ահուելի անբերներ, քստմնելի ոնիրներ, կործանարար ու անբարոյ արարքներ: Կրօնի միջոցաւ մաքրուած են ազգամիջեան մթին հաշիւներ: Միով բանիւ, կրօնքը չարաշահուած է՝ քաղաքական զանազան գաղափարախօսութիւններ եւ ուղղութիւններ ընդարձակածաւալելու եւ սկզբունքներ տարածելու, ինչպէս նաեւ թշնամութիւն սերմանելու, սեւ ծրագիրներ գործադրելու, եւ ժողովուրդի զանազան հատուածները կամ խմբակները մամլակի ուժգնութեամբ ճնշելու եւ հլու հնազանդ պահելու:

Աշխարհի կրօններու պատմութիւնը մեզի ցոյց ու տայ որ կրօններ յաճախ գործածուած են իբրեւ աժան պատրուակ կամ հեշտ միջոց՝ ժողովուրդներու միջեւ գժտութիւն յառաջացնելու եւ քաղաքական սադրանքներ յաջողցնելու: Արձանագրուած են դէպքեր, պատահարներ, ուր կրօններու տարակարծիք անձինք դատապարտուած են խստագոյն պատիժներու, եւ յոռեգոյն պարագային՝ իրենց մահով քաղած են իրենց տարախոհութիւնը: Ազգամիջեան անտեղի լարուածութիւններ ու սրածութիւններ պատահած են կրօնի բազմազան հարցերու տարբեր կամ անուղղափառ մեկնաբանութեանց պատճառով: Այսպիսով, կրօնները իրենց դրական, առողջ ուսուցմանց

առընթեր, դժբախտաբար, ունեցած են անձինք, որոնք խեղաթիւրած ու ծամածոծած են աստուածային ճշմարտութիւնները, պատգամները, յորդորները, եւ ոտնակոխած բարոյական տարրական հասկացութիւնները: Ի լուր եւ ի տես այս անպատկառօրէն գործադրուած աղնատութեանց, ժպրան կ'արտայայտէ իր ընդվզումը եւ բուռն ցասումը եւ կը ջանայ ի գին ամէն զոհողութեան ձեռքազատուիլ կրօններու կողմէ շինծու կերպով պարտադրուած ժանգոտած շղթայակապերէ եւ ստեղծել համամարդկային կրօն մը, որուն բարերար հովանիին ներքոյ ընդգրկուած ու ամփոփուած ըլլար աշխարհի ողջ մարդկութիւնը անխտիր՝ ապրելու եւ բոլորելու իր կենաց օրերը եղբայրական մթնոլորտի մէջ, եւ ոչ՝ եղբերական: Յրանսական գրականութեան կարկառուն ներկայացուցիչներէն Յրանսուա Տը Լառոշֆուր իր բարոյախրատական խորհրդածութեանց մէջ կ'ընէ հետեւեալ իմաստալից հաստատումը. «Ոչինչ այնքան չի խանգարեր բնական ըլլալուն, որքան բնական երեւալու ձգտումը»: Ներկայիս, կրօններ կը ջանան իրենց հարազատագոյն ու ներագոյն պարունակին մէջ ներկայանալ աշխարհին: Անոնք կարիք չունին ծանծաղամիտ ու կրօնամոլ մարդոց քննադատին համաձայն ծաղր ու ծանակի վերածուելու եւ ըստ այդմ հարստահարուելու: Յանուն գերագոյն Աստուծոյ երբ զանգուածային ոնիրներ կը գործադրուին եւ անմեղ ու անգիտակ երիտասարդներուն վարդաշող, պայծառ ու լուսափայլ դրախտներ կը խոստացուին, մեզի բարոյական պարտականութիւն կը տրուի վերստին հարցաճննելու, վերաբժեւորելու եւ իմաստաւորելու կրօններու գոյութիւնը աշխարհի վրայ՝ ճշդելով անոնց իսկական

դերը եւ մատուցած նպաստը մարդկութեան: Կրօնները պէտք չէ նպատակադրեն բաժան-բաժան ընել աշխարհը եւ աշխարհագրական սահմաններով արգելափակել մարդկութեան բնականաւոր՝ զայն փոքրացնելով եւ նեղցնելով: Միով բանիւ կրօնները փարսախսներով պէտք է հեռու մնան շահախնդրութենէ, շահամոլութենէ, խափանարարութենէ եւ բաժանարարութենէ: Կրօնի բարձրագոյն եւ վսեմագոյն նպատակակէտը պէտք է ըլլայ զբաղիլ ոչ թէ մարդահաճութեամբ, այլ՝ աստուածահաճութեամբ:

Ժպրան իր մէկ գրութիւն մէջ կը յիշատակէ այն տգեղ երեւոյթը, որ մարդկութիւնը նախնական իրավիճակին կը մղուի օրըստօրէ եւ անոր սնանկացած բարոյականը կը գահավիժի անդունդն ի վայր: Ահա այդ հրաշալի հատուածը. «Աշխարհի վերադարձած է վայրագութեան. ինչ որ գիտութիւնը եւ ուսումը ստեղծեցին, կը փնացուի այժմ նոր նախնականներուն կողմէ: Մենք այժմ նախապատմական քաղաքացիներ ենք: Ոչինչ կը գատորոշէ մեզ անոնցմէ բացի մեր կործանումի մեքենաներէն եւ մեր ջարդի յառաջացեալ ճարտարարուեստէն»:

Ի դէպ, հետաքրքրական է նշել որ անցեալին փորձեր եղած են նոյնիսկ աշխարհի մէջ ստեղծել մէկ համամարդկային լեզու, որ լեզուաբանութեան մէջ ծանօթ է իբրեւ հանրախօսութիւն (գերմ. *Pasilogie*), որ կարելիութիւն ընծայէր ողջ երկրագունդի բնակիչներուն մէկ լեզուով հաղորդակցիլ՝ առանց կորսնցնելու սակայն իրենց սեփական, մայրենի լեզուն: Այս գեղեցիկ եւ գուցէ իրագործելի գաղափարը մնաց անպտուղ, եւ ջանքերը՝ ապարդիւն, որովհետեւ նախանձայոյզ, չարամիտ ու ազգայնամոլ պետութիւններ

նախընտրեցին տեսնել իրենց լեզուի բարձրացումը միջազգային մակարդակին: Այս անձնասիրական անգուսպ կիրքերը պատճառ եղան որ ծրագիրը ամբողջութեամբ ձախողի»:

Ազգային ու զգացմունքային ոլորտէն դուրս գալու համար, լեզուաբաններէն ոմանք միջին ելք որոնելով կեդրոնացան արուեստական, շինծու լեզուներու վրայ եւ ջանացին ընտրել պարզագոյն արուեստական լեզուն, որ դիւրընկալ ու մատչելի ըլլար ամէնքին հաւասարապէս: Այդ ծրագիրը եւս դատապարտուած մնաց ամլութեան, վասն զի արուեստական լեզուի մը պատուաստումը կենդանի հասարակութեան ու անոր գործածած լեզուին միշտ ձախողած է իր անգործնականութեան պատճառով:

Մարդկութիւնը օղակաւորելու եւ համախմբելու փորձերը ներկայիս ալ չնչին յաջողութիւններ կ'արձանագրեն: Կ'ապրին ու ժականութեամբ լի դարաշրջանի մը մէջ, ուր նարտարարութեան նուաճումները կը հասնին գագաթնակէտին: Համակարգիչներու եւ համացանցերու մատչելիութիւնը եւ ընձեռած լայնածաւալ դիւրութիւնները ու անհորիզոն հնարաւորութիւնները պարզապէս զգլխիչ են ու ապշեցուցիչ: Հաղորդակցութեան ու երթեւեկութեան միջոցները անբեւեալայելիօրէն արագ են ու որակաւոր: Այս ամբողջ առաւելութիւններով հանդերձ, աշխարհ կը տառապի անբաւարար հաղորդակցութենէ՝ գիտութեան ու ընդհանրապէս լուսաւորութեան տեսակէտէ: Դաստիարակիչ բոլոր հնարաւոր միջոցները առկայ են: Այդուամենայնիւ, մարդկութիւնը դեռ եւս կը խարխափի մթութեան մէջ եւ ընկլուզուած է տգիտութեան բաւիղին մէջ ու լրջօրէն կը տագնապի նախապա-

շարումի, կրօնամոլութեան ու ազգայնամոլութեան զգուելի ու արգահատելի զգացումներէն: Ժպրան շատ իմաստուն կերպով մեզի դիտել կու տայ որ աշխարհը պէտք ունի հոգեմտաւոր հիմնաշարժի, որ է ըսել՝ արմատական փոփոխութեան, լայնախոհութեան ու պայծառակերպութեան: Ժպրան այս մասին կ'արտայայտուի իր շատ բնորոշ խօսքերով. «Բովանդակ շուրջս գանձներ են, որ հսկաներու երեսն ելլելը կը տեսնեն. իսկ գանձները կը կոկոսան գորտերու նման»:

Անցեալին կը պատկանին միջնադարեան խաւարամտութիւնները, կրօնական անվերջ բանավէճերը, խռովութիւնները, նախապաշարումները, թշնամութիւնները, ցեղակրօնական ատելալառ զգացումները: Աշխարհի ներկայ դրուածքը կամ կացութեանը նկատի ունենալով, կարելի է հաստատ ըսել, որ երկրագունդը իր տրամադրութեան ներքոյ ունի ամէն միջոց՝ նորահաս սերունդը կրթելու, դաստիարակելու, ազնուացնելու եւ ուղիղ ճանապարհի վրայ դնելու: Մէզն ու խաւարը փարատած համարելով այժմ, ոչինչ կրնայ կասեցնել մեզ միաւորուելէ ու միահաղորդ դառնալէ: Ուսումն է միակ ազդու զէնքը որ կրնայ ի սպառ վերացնել մարդոց կուրամտութիւնը: Խաւարամտութեան ջնջումով պիտի անհետանայ նաեւ չարը: Մեր նախնիք հրաշալիօրէն արտայայտուած են այս մասին. «Չար գործ եւ բարի ոչ կարեն համաբնակ երբէք լինել»: Հետեւաբար, չարի կործանումով ու ոչնչացումով լոկ բարին կրնայ յաղթանակել: Մեր հինգերորդ դարի քաղցրագրուցիկ մատենագիր Եղիշէի խօսքերը շատ նպատակայարմար են ու տեղին. «Ամենայն չարիք մտանքն է միտս մարդոյ յանուսումնութենէ»:

Արդարեւ, տգիտութեան ու յետադիմութեան արդիւնք էն բռնարարները, վայրագութիւնները, անձնասպանական ու մարդասպանական արտառոց ու ստոր արարները: Յրանց Վերֆէլ ամենայն իրաւամբ կը պատգամէ. «Ամենաէականը այն է, որ մարդիկ հնարաւորին չափ երկար ժամանակ գերծ ըլլան ահ ու սարսափէն»:

Կրօնքները մեզ հանապազ կ'ուսուցանեն հետեւեալը. «Զմեղսն չհամարել մեղս՝ առաւել չար է»: Այս մէկանգամընդմիշտ կը նշանակէ որ չարը չդատապարտողը մեղքին գործակից է ու թերեւս նոյնիսկ՝ դաւակից: Մեղքի շարունակական գոյութիւնը պատճառ պիտի ըլլայ որ չարը յաւիտեանապէս գոյատեւէ եւ իր աղիտաբեր հետեւանքով մարդկութիւնը վնասէ ու դժբախտացնէ: Ժպրան կոչ կ'ուղղէ կրօնքներուն գտնուիլ իրենց սուրբ ու վսեմ առաքելութեան մէջ եւ ամենեւին չշեղիլ իրենց հիմնական ուղեգիծէն, չֆշուիլ հոսանքներէ, չազդուիլ զանազան խմորումներէ: Աշխարհ դժբախտ ականատեսը եղած է երբեմն փոքրաթիւ խմբակներու, որոնք օրնիրուն նկրտած են յանուն կրօնքի խաղաղութիւնը խափանել ու զայն մէկընդմիշտ վանել: Ահա թէ ինչու լուսամիտ Ժպրան բանաստեղծը, մեծ մարդասէրը, կը փափաքի ձերբազատուիլ այն կրօնքներէն, որոնք կու գան մարդկութիւնը սայթափեցնելու, ջլատելու, մասնատելու:

Կրօնքները մարդկութեան հոգեկան ու իմացական աշխարհը հարստացնող ու նոխացնող ուսմունքներ են: Անոնք պէտք է նպաստեն մարդկութեան զարգացումին ու բարոյական վերելքին: Այս իմաստով,

կրօնքները չունին սահմանագիծեր: Անոնց բարոյական պարունակութիւնը կը պատկանի ամէնքին առանց խտրութեան՝ ինչքան ատեն որ անոնք մարդկութիւնը կը հարստացնեն եղբայրութեան ոգիով: Ամէն ինչ փոքր խմորով կը սկսի, վասն զի այդ խմորն է որ պիտի աճի, աւելնայ ու խմորէ մարդկութիւնը: Յիշել է պէտք, որ «փոքր խմոր գոյով հայսն խմորէ»:

Ժպրան անվերադարձ մեկնած է մեզմէ: Ան ի տրիտուր այս յոգնախոնջ ու բազմավաստակ գրագէտին, ինչպէ՞ս դիմաւորեց հասարակութիւնը անոր մատուցած բազմաթիւ ծառայութիւնները: Տխրութեամբ հարկ է նշել, որ Ժպրան իր շատ առողջ ու հասուն գաղափարներուն համար ունեցաւ հետեւորդներու ու հիացողներու փոքր խումբ մը միայն. մեծամասնութեան կողմէ, ան բազմիցս կրնկակոխ հալածուեցաւ ու նոյնիսկ անարդարօրէն ու անպատկառօրէն հերետիկոս հռչակուեցաւ: Անոր վաղահաս վախճանը սակայն համատարած սուգի վերածեց բովանդակ Լիբանանը: Զանազան կրօնքներու եւ յարանուանութիւններու ներկայացուցիչներ խոնարհաբար եկան իրենց յարգանքի տուրքը մատուցելու այս պատուական անձնաւորութեան: Յուդարկաւորութեան լայնածիփ ու անվերջ թափօրը՝ կազմուած ժողովուրդի տարբեր զանգուածներէ, անգամ մը եւս կը մատնանշէր որ Ժպրան ժողովուրդի սիրտէն փրցուած բանատեղծն էր՝ դարեւրոյ խորքէն եկող ու դէպի անմահութիւն ընթացող:

ԶԵՆՈՐ ՔԷՅ. ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ

ՃԵՆՃԵՐԱՑՈՂ ՎԵՐՋԻՆ ԶՈՂԸ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ

Մօտ տասը տարի առաջ էր: Երեկոյ մը զագեր էի Առաջնորդարան, Սուրբ Վարդան Մայր Տաճարի ներքնասրահին մէջ ներկայ գտնուելու համար հանդիպումի մը Հայաստանի մօտ Միացեալ Նահանգներու Առաջին Հիւպատոսին՝ Պրն. Կիլմորին հետ: Երեւան մեկնելէ առաջ առիթ կ'ունենար Նիւ Եօրքի հայ գաղութին հետ տպաւորութիւններ փոխանակելու: Կ'ենթադրեմ նաեւ թէ կ'ուզէր առնել գաղութին բազկերակը՝ Միացեալ Նահանգներէ մեր ակնկալիքներուն: Ներկաները բոլորն ալ յայտնօրէն ուրախ էին: Հանդիպումներ այդ սրահին մէջ չատ են տեղի ունեցած բայց այս մէկը բոլորովին տարբեր էր: Տարբեր էր մանաւանդ իր տեսակին մէջ առաջինը ըլլալով, եւ ներկաները ուրախ ու հպարտ էին անվերապահ կերպով, առանց որեւէ յետին միտք կամ խարդաւանանք տեսնելու հոն:

Պրն. Կիլմորի հետ երեկոն անցաւ ինչպէս որ պէտք էր, յարգալիւր խօսքեր, սրտաբուխ ու ջերմ մաղթանքներ, զուսպ երբեմն ոչ չատ զուսպ զեղումներ որոնք ներելի էին այդ պահուն եւ վերջաւորութեան Առաջնորդ Սրբազան Հօր՝ Խաթակ Արք.ի բարեմաղթութիւններէն ետք Պրն. Կիլմորի ելոյթը: Մինչեւ հոս ոչ մէկ նորութիւն, ոչ մէկ անակնկալ կար:

Յարգելի Հիւպատոսը սկսաւ խօսիլ եւ ես պարզապէս ... անակնկալի եկած այլուրային հրճուանքով կը դիտէի զինք ու կը փորձէի հետեւիլ ամէն մէկ բառին, խօսքին: Հիմա ոչ մէկ բան կը յիշեմ իր ըսածներէն բացի իր գործածած լեզուէն ու ... իմ բնազդական հակազդեցութենէն: Խօսողը Միացեալ Նահանգներու նշանակեալ Հիւպատոսն էր եւ ուրեմն ներուած էր ինծի այդ պահուն սպասելու թէ ինք պիտի խօսէր անգլերէնով իր ... հայրենակիցներուն հետ:

Յարգելի Հիւպատոսը հոս էր ծնած, հոս էր մեծցած, Ամերիկացի էր եւ ոչ մէկ կապ ունէր հայերու հետ: Եթէ ունէր, տեղեակ չէի: Բարի ու հեզ ժպիտով կը դիտէր մեզ երբ սկսաւ հանդարտօրէն եւ մաքուր ու անսայթաք ... արեւելահայերէնով իր ողջոյնի խօսքը ըսել: Անմիջական հակազդեցութիւնս

Հակասական զգացումներու հեղեղ մը եղաւ: Առաջին հերթին ինչո՞ւ արեւելահայերէն կը խօսէր երբ Սփիւռքի մէջ հայերէնը մեր՝ արեւմտահայերէնն էր: Ինչո՞ւ մեզ տեղեակ չպահեցին թէ արեւելահայերէնով ելոյթ պիտի ունենար եւ նման մտորումներ որոնք ոչ մէկ կապ ունին տրամաբանութեան հետ եւ սակայն կարելի չէր նաեւ նման մանկունակ հակազդեցութիւններ արգիլել երբ միտքը կը սուրայ Հակասական ապրումներու կշռոյթով: Այդ մտածումներն ու զգացումները ոչինչ լուրջ կը թելադրէին բացի այն չփոթէն որ պատած էր զիս այդ պահուն, բայց եւ նոյնքան արագ կերպով այդ հարցումներուն պատասխանը ինքնաբերաբար հասաւ սկզբնական անակնկալէն ետք:

- Արեւելահայերէն կը խօսէր որովհետեւ Երկիրը ուր պիտի երթար արեւելահայերէնը ունէր իբրեւ պետական լեզու:
- Տեղեակ չէինք պարզապէս որովհետեւ ...ո՞վ կամ ի՞նչ կը կարծէինք մենք մեզ որ պետութիւնը մեզի կարեւորութիւն տար եւ հարցնէր թէ ի՞նչ լեզուով իրենց ներկայացուցիչը պիտի խօսէր: Այդքան պարզ:

Պահը նոր էր, կացութիւնը նոր, իրավիճակը նոր եւ մեզի՝ արտօնելի այդպիսի միամտութիւններ փառասիրելը երբ կը կարծենք տէրերը ըլլալ մեր լեզուին, մշակոյթին ու պատմութեան:

Ո՞վ հմայիչ ու անցաւոր պատանութիւն, որքա՞ն սրտառուչ էր այդ անմեղ զարմանքը եւ հաւանաբար տառաջիօրէն նոյնը պատահի եթէ այդ պահը կրկնուելու ըլլայ:

Այդ ելոյթէն որոշ ժամանակ մը առաջ Եռագոյնը պարզուած էր ՄԱԿի մուտքին, պարզուած իւրաքանչիւր հայու հոգիին մէջ եւ դադրած էր մեր ժողովուրդը հերձող խորհրդանշանը ըլլալէ, վերածուելով այն ինչին որ միշտ պէտք էր ըլլար, այն ինչին համար որ ստեղծուած էր՝ մեր ժողովրդի միասնութեան անկարելիօրէն իրական խորհուրդը: Այս իրականութիւնը առանձինն կը հանդիսանայ Պրն. Տէր Պետրոսեանի նախագահութեան հիմնական եւ թերեւս էն կարեւոր իրադործումը:

Այդ բոլորը հասկնալի էին, սպասելի եւ մանաւանդ անխուսափելի հակառակ անցեալի բոլոր ուրացումներուն, բայց այդ գիշեր, Առաջնորդարանի սրահին մէջ

Ամերիկայի Հիւպատոսին մեր ոսկեղնիկ ելոյթով Եռագոյնը լեզու կ'առնէր: Եռագոյնը կը բարբառէր, դադրած էր նիւթեղէն խորհրդանիշ մ'ըլլալէ: Եռագոյնը կը պատգամէր ու կը պարտադրէր Հայաստանի Պետութեան փաստով՝ տկար, փոքր, հիւծած բայց յաւերժօրէն ապրող Հայաստանի, եւ աշխարհի հզօրագոյն երկրի ներկայացուցիչը նկատի էր առած, ժամանակ տրամադրած ու սորված այն լեզուն որմով Եռագոյնը կը գեղգեղէ Չարենցի պատկերով «ճկուն ու բարբարոս» չքեղութեամբ: Վերջապէս Եռագոյնը կը խօսէր արեւելահայերէնով՝ Թումանեանի, Տէրեանի, Չարենցի, Սեւակի բարբառով: Ուրիշ կերպ կարելի չէր:

Արեւմտահայերէնը չէր կրնար ըլլալ: Արեւմտահայաստանը վերածուած էր Արեւմտահայերէնը գործածող ժողովրդի եւ անոր անիմանալի վարպետներուն կառափնատին:

Լեզուի հարցը պարբերաբար պիտի արծարծուի, բայց չեմ կարծեր թէ որեւէ ելք կայ ներկայ կացութենէն առ այժմ: Կրնանք արեւմտահայերէնը պաշտպանել, գովել եւ պնդել թէ պէտք է զայն պահել: 1985ին գրուած յառաջաբանի մը մէջ հետեւեալ ձեւով դրեր էի հարցը՝ իմօքէս չանցնիր արեւմտահայերէնի վաղաժամ կորուստը գուժելու. պէտք է ու պիտի փորձենք պահել զայն ի գին ամէն գոհողութեան՝ բայց երբ ժողովրդի ստուար զանգուածը դադրի գործածելէ, պայքարի կոչերը «Ձայն բարբառոյ յանապատի»ներ կ'ըլլան պարզապէս: Կը մնայ մաղթել որ նոյն այդ զանգուածը, եթէ հայերէնը պիտի պահէ, ապա դարաւոր մշակոյթին ու ինքնութեան հետ իր կապերը պահէ արեւելահայերէնով, վերջին հաշուով... Քամաշաթքայէն չի գար այդ լեզուն եւ առհաւական այն խոովքը որ կ'առնենք արեւելահայ լեզուով նոյնն է ինչ որ արեւմտահայերէնը կուտայ մեզի]: Այս քիչ մը երկար մէջբերումը կը պահէ իր այժմեականութիւնը այսօր եւս:

Լեզուները կ'ապրին երբ ժողովուրդներ կ'ապրին իրենց երկիրներուն մէջ:

Արեւելահայերէնը պիտի մնայ եւ քիչ մը անտեղի է պետութենէն պահանջել որ մասնաւոր միջոցառումներու դիմէ արեւմտահայերէնը պահելու համար աւելի քան զայն դասաւանդելը համալսարանի կամ երկրորդական վարժարաններու մէջ ճիշդ այնպէս ինչպէս գրաբարը կը դասաւանդուի: Չենք կրնար մեր ակնկալութեանց նշաձօղը այնքան մը բարձրացնել որ ստիպենք պետութեան բոլորովին անտեսելու

մեզ ճիշդ այնպես ինչպես պետք չէ որեւէ զիջում նկատի առնել Սփիւռքի վարժարաններու մէջ Հայերէնի ուսուցման պարագային:

Հայաստանի երկրորդ անկախացումը շատ մը բաներ ակներեւ դարձնելէ զատ բիրեղացուց նաեւ Հայոց լեզուի հարցը մանաւանդ ուղղագրութեան անյետաձգելի վերանայումը: Լեզուի հարցը եւ շարք մը տարբեր երեւոյթներ ուղղակիօրէն արդիւնքն են համայնավար ժամանակաշրջանի պարտադրած ծայրայեղութիւններուն որոնք կը միտէին հակադրուելու արեւմուտքի մէջ ապրող մեր զանգուածներուն եւ ոչ թէ ի յայտ էին եկած կեանքի պարտադրած անհրաժեշտութիւններէն: Այս ըսելէ ետք, ուրեմն Հայոց լեզուի արդի երկու հատուածներուն «մրցակցութիւնը» նորութիւն չէ - այդ մասին բաւական բան կայ գրուած, եւ թերեւս ամէնէն յատկանշական անդրադարձներէն են Շահնուրի նշանաւոր յայտարարութիւնը թէ ինք իր «ոտքի մատներուն հետ միայն արեւելահայերէնով» կը խօսէր եւ Ծառուկեանի նոյնքան ուժեղ հակադարձը արեւելահայերէնի հանդէպ ցոյց տրուած արհամարհանքին տարողութեան համաձայն: Երկու լեզուներու գործածութեան հարցը կրկին արծարծուեցաւ 1984-ին Նիւ Եօքքի մէջ, այդ օրերու Առաջնորդ Գերշն. Տ. Թորգոմ Արք.ի նախագահութեամբ կազմակերպուած գրական եռօրեայ փառատօնի ընթացքին: Այդ ելոյթներու նուիրուած գրքէն առնուած էր քիչ վերը կատարուած մէջբերումը որ հիմնական խնդիրը յստակ կերպով կը բանաձեւէր:

Հիմա որ անկախ է երկիրը, ոչ մէկ օտար ոյժ մեզի չի պարտադրեր թէ մեր երկրի պաշտօնական լեզուն պետք է Հայերէնէ տարբեր լեզու մ'ըլլայ: Այլ խօսքով, եթէ ներկայ պետութեան տրուած է պարտաւորութիւնը պաշտպանելու երկիրը արտաքին թշնամիներէ նոյնքան նաեւ պարտադրանքին տակն է տէր կանգնելու մեր երկրին ու ժողովրդին ոգեղէն անկախութեան եւ անոր առաջին ու անկործանելի պատուարին՝ Հայոց լեզուի պաշտպանութեան: Իրականութեան մէջ այդ առաքելութեան գործադրութեան եւ լեզուի պաշտպանման հարցին մէջ պարտադրաբար կը մտնեն բոլոր այն կազմակերպութիւնները որոնք ներկայացուած են Ազգային Ժողովին մէջ առաւել Հայց. Առաքելական Սրբ.

եկեղեցին իր նուիրապետական բոլոր Աթոռներով, ինչպէս պատուաւոր կերպով կատարած է իր չքեղ պատմութեան ընթացքին:

Արդ, զանց ընելով այն գործնական որոշումը թէ Համալսարանական կարգ մը նիւթեր ի՞նչ լեզուով պէտք է ըլլան - կ'ականարկուի ուսողութեան եւ գիտական, ներառեալ բժշկական առարկաներուն - անգլերէն կամ ռուսերէն, պետութեան առջեւ կը ծառանայ հիմնականին մէջ ուղղագրութեան եւ լեզուի մաքրութեան հարցերը: Իսկ Սփիւռքի մեր զանգուածներուն առջեւ՝ թէ՛ ուղղագրութեան եւ թէ՛ բարբառային երկընտրանքի անհրաժեշտութիւնը: Առաջին հերթին, պետութեան պատասխանատուութիւնը՝ կրկնելու գնով անհրաժեշտ է ցոյց տալ թէ քսանական թուականներուն մէկ օրէն միւսը գործի դրուեցաւ արեղեանական այլանդակութիւնը բաց այդ այլանդակութեան ամբողջական պատասխանատուութիւնը կարելի չէ փաթթել այլապէս պատկառելի մտաւորական- գիտնականի վզին: Իրեն պարտադրուեցաւ ու իր անուան վերագրուեցաւ դժբախտութիւնը մեր լեզուի բռնաբարման: Այդ օրերուն ոչ ոք խօսեցաւ զանգուածային «անգրագիտութեան» մասին: Ներկայիս, որպէսզի փոխանցումը չխոչընդոտի, վերադարձը դէպի մեսրոպեան ուղղագրութիւն կարելի է կատարել որոշ ժամանակի մը ընթացքին, մօտ 10-12 տարուան ընթացքին սկսելով մանկապարտէզէն մինչեւ երկրորդական վարժարանէ շրջանաւարտ ըլլալը: Այդ ձեւով որեւէ մէկը, նախարար կամ ... նախագահ, անգրագիտութեան ամբաստանութեան տակ չի մնար: Այս նպատակի իրագործումին համար Ազգային Ակադեմիայի Հայոց Լեզուի Բաժանմունքը ինչպէս նաեւ Լեզուի Պետական Ցանձնաժողովը որոշիչ դեր ունին կատարելիք: Դժբախտաբար սակայն, խորհրդային ժամանակաշրջանէ մնացած ոսկրացած մտայնութեանց տէր շարք մը դէմքեր կը յամառին ժամանակավրէպ ... հանգանակներու պատնէշին վրայ եւ կ'արգելակեն որեւէ խօսակցութիւն այդ ելքին շուրջ, անտեսելով իրականացումը անխուսափելիին: Գոնէ տեղեակ եմ փորձէ մը որ այս ամիսներէն հայրենակից մը Երեւան էր մեկնած նման առաքելութեամբ եւ վիժած: Տարբերութիւնը այս անհատին եւ 1988-ի երկրաշարժի աղէտէն ու անկախացումէն յետոյ մեր մէջ բուսած «հայրենիքը փրկող» ...առաքեալներուն այն է թէ այս անհատը նաեւ

պատրաստ էր նիւթապէս մասնակցելու այդ ձեռնարկին յաջողութիւնը ապահովելու համար: Առ այժմ չեղաւ: Երեւութապէս առաջին կօլը արձանագրեցին Ակադեմիայի կոչկոռ կապած կարգ մը անհատներ եւ յուսանք վերջին եւ յաղթանակը ապահովող կօլը իրենցը չըլլար:

Սփիւռքը որեւէ ձեւով կրնա՞յ ազդել վերջնական որոշումին վրայ:

Վստահաբար, որովհետեւ աւանդական երկու կուսակցութիւն ներկայ է Ազգային ժողովին մէջ եւ ատկէ անկախ, բաւականին սերտ կապեր կան պետութեան եւ Սփիւռքի միջեւ եւ ժամանակն է որ Սփիւռքը յուշէ պետութեան թէ ուղղագրութեան հարցի բաղձալի լուծման ժամանակը եկած է արդէն ոչ թէ որովհետեւ Սփիւռքը այդպէս կ'ուզէ, այլ որովհետեւ այդ կը պահանջեն մեր ժողովրդի մտաւորական ու պետական անվտանգութիւնը եւ երկու հատուածներու անխախտ շաղկապումը: Գալով լեզուի մաքրութեան, թէեւ այդ մէկը իւրաքանչիւր անհատի պարտաւորութիւնն է, առաջին հերթին մամուլի աշխատակիցներուն, պարտքն է նաեւ Ակադեմիային: Ակադեմիայի պարտաւորութիւնն է հսկելու Հայոց լեզուի մաքրութեան եւ քայլ պահելու ժամանակի պահանջներուն հետ գործածութեան մէջ դնելով Հայերէն համագործընդերս գիտական նոր տարազումներուն, բան մը որ խորհրդային օրերուն արդէն իսկ տեղի կ'ունենար ինչպէս կը պարզուի այդ շրջանին հրապարակուած համայնագիտարանին մէջ: Իսկ մամուլը, տարօրինակօրէն, անկախութիւնը անմիջապէս կանխող ու անկախութենէն ետք սկզբնական մէկ-երկու տարիներու ընթացքին սքանչելիօրէն առոյգ արեւելահայերէնի մը արտացոլումն էր: Բայց ժամանակի ընթացքին եւ ակնկալուածէն աւելի արագ տեղատուութիւնը հասաւ, եւ ինչ որ կարդացինք նոյն մամուլի մէջ, կարելոր թիւով ելոյթներ, լեզուական աղբակոյտէ տարբեր բաներ չէին: Փոխանակ խորացնելու եւ հարստացնելու սկսուած վճիռ մաքրութիւնը, լեզուն սկսաւ աղճատուիլ:

Սփիւռքի պարագային ուղղագրութեան հարցը եւս այժմէական է չատ աւելի լուրջ կերպով քան քսանամեակ մը առաջ, որովհետեւ Հայաստանէն արտագաղթողներու զանգուածը սկսած է աւելի տիրապետող ըլլալ, եւ բնականօրէն պիտի ուզէր պարտադրել իրեն հարազատ ուղղագրութիւնը:

Կրթական հիմնարկները սակայն Սփիւռքի տարածքին կը գործածեն մեսրոպեան ուղղագրութիւնը եւ չեմ կարծեր թէ առ այժմ արմատական փոփոխութեան դիմէ որեւէ պատասխանատու մարմին: Եկեղեցւոյ պարագային եւս՝ երկրին մէջ ան պահեց մեսրոպեան ուղղագրութիւնը խորհրդային տարիներուն եւ չեմ կարծեր թէ ներկայիս պիտի ուզէր տեղի տալ: Եկեղեցւոյ դժուարութիւնը գոնէ հոս՝ Միացեալ Նահանգներու արեւելեան թեմի մէջ, աւելի լուրջ է որովհետեւ կարգ մը տեղեր պատարագը կը կատարուի անգլերէնով, հակառակ Ամենայն Հայոց Հայրապետի հրահանգին:

Արտերկրի աշխարհաբարի երկընտրանքին հեռանկարը բաւականին նուրբ հարց է եւ թերեւս ժամանակն է մտածելու այդ մասին՝ անխուսափելիին պատրաստուելու համար:

Ինչ որ արտայայտած էի 1985-ին ոչինչով պիտի ուզէի փոխել: Որեւէ մէկուն չափ արեւմտահայերէնի չքեղութիւնն ու գրաւչութիւնը կրնամ ըմբոշխնել, վայելել, գնահատել: Ճիշդ էր 1985ին այն հաստատումը թէ «ապրող լեզու մը կ'ենթադրէ զայն գործածող զանգուած մը» եւ ճիշդ է նաեւ այսօր, ինչպէս ճիշդ է թէ արեւմտահայերէնի գործածողներու շարքերը սկսած են նօսրանալ: Որեւէ մէկուն չափ կարելի է մէջբերել «Ու՛վ Մեծաքանչ»ը կամ Թէքէեանի «Տաղ Հայերէն Լեզուին»ը բայց ատոնք ոչինչ կը փոխեն իրականութենէն: Կը շեշտեն միայն ու կը հրդեհեն կոտտացող այն ցաւն ու ափսոսանքը որ հազիւ կը յաջողինք պարտկել: Մեծ Եղեռնի վերջին զոհը, ուզենք կամ չուզենք, պիտի ըլլայ մեր ժողովրդի գերազանցօրէն փառահեղ հրաշքը եւ իր ստեղծագործ հանճարին անիմանալիօրէն լուսացնցող հրայրքը որ կը կոչուի Արեւմտահայերէն Լեզու: Այդպէս է որ կը դիտենք մեր լեզուն, մեր ինքնութիւնը, մեր էութիւնը, մէկ խօսքով մենք մեզ, որովհետեւ արեւմտահայերէնը մենք ենք, եւ մեր էութիւնն ու բնութիւնը՝ արեւմտահայերէնը՝ մէկ բնութիւն արեւմտահայերէնով ճարտարապետեալ:

Այսպէս կը դիտենք մեր լեզուն եւ այդ ապրումն ու առհաւականօրէն յաճախուող խռովքը կը մնան մեզի հետ: Ժամանակն է սակայն տեսնելու իրականութիւնն ու կեանքի պարտադրած յառաջնութացը: Հոն է որ պետութիւնը ունի իր առաւելութիւնը՝ արեւելահայերէնը վստահաբար պիտի տիրապետէ, եւ հոն

է նաեւ արտերկրի հեռահայեաց որոշման ունենալիք դերը: Ճիշդ այնպէս ինչպէս կ'ականկալենք որ երկրի մէջ մեսրոպեան ուղղագրութիւնը վերահաստատուի մանկապարտէզէն սկսելով տասներկամեայ ժամանակաշրջանի մը մէջ, Սփիւռքը նաեւ զուգահեռաբար նոյն ատեն արեւելահայերէնի ուսուցման անցնի մանկապարտէզէն սկսեալ եւ նոյն ժամանակահատուածի տեւողութեամբ: Այսպէսով, մօտ 12 տարի ետք մեր ժողովրդի երկու հատուածներու լեզուական հարցերու լուծումներուն համընկնումն ու համատեղ համագործումը կ'ապահովէ նաեւ մեր երկու հատուածներու միասնացումը, ինչպէս նաեւ միաժամանակ կը լուծէ շուտով ծագելիք հայերէնի ուսուցիչներու տագնապը՝ եւ հայրենի դաստիարակներ կը դասաւանդեն արտերկրի մեր դպրոցներու մէջ:

Նման գործընթաց մը տեղի կ'ունենայ թէ ոչ, յստակ չէ: Յստակ է անխուսափելիութիւնը արեւելահայերէնի տիրապետումին, ի մտի ունենալով թէ «... Քամշաթքայէն չի գար այդ լեզուն»: Պէտք է մոռնալ նաեւ թէ Սիւրբաբան իր «Մեսրոպ Մաշտոց»ը գրեց իբրեւ փառերգ հայոց լեզուի ... Պետրոս Առաքեալին ուղղուած որ կը հանդիսանայ մեր լեզուի «աղամանդեայ ապառաժ»ը, եւ երբ Զարենց կ'երկնէր իր «Մեր Լեզուն», չէր մտածեր մէկ կամ միւս աշխարհաբարը նախընտրելու մասին: Բոլորն ալ կը միտին միեւնոյն նպատակին՝ մեր լեզուն ունենալու իբրեւ «մեր ձեռքի թուր եւ հոգու լար», Նայիրի Զարեանի պատկերով: Որեւէ ժամանակէ աւելի ճիշդ է այդ պատկերը եւ դաժանօրէն իրաւ, անկախ՝ չքեղ հոնտորութենէն, որովհետեւ լեզուի ասպարին պէտքը այս օրերուն աւելի քան հրամայական է Սփիւռքի մէջ, մեր «հոգու կրակ»ը միշտ վառ պահելու համար:

Կը մնայ գտնել մարդիկը որ պէտք է առնեն որոշումն ու զայն գործադրեն: Անհրաժեշտ է, ինչպէս երջանկայիշատակ Եղիշէ Պատրիարքը պիտի պատգամէր՝ որ մեր պատասխանատուները ի վիճակի ըլլան «նիւթը մտքի եւ միտքը ոգիի փոխելու հրաշքին» հրամայականը իրականացնելու: Այլապէս, կեանքը ինք պիտի պարտադրէ այդ ելքը, հակառակ բոլոր պատեհապաշտ ու վարձկան ռուհներու վայնասունին:

ՄԱՐԶՊԵՏ ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ

9 Ապրիլ, 2002

Լոս Անճելես

ԵՂԵՈՆԻ ՈԳԵԿՈՉՈՒՄԸ ԵՐՈՒՄԱՂԵՄԻ ՄԵՋ

Գշ, 23 Ապրիլ 2002.- Երուսաղեմի Երրայական Համալսարանի Գիվատ Ռամի շենֆին մէջ տեղի ունեցաւ «Կեանք Մահէն Վերջ» խորագրով Ապրիլեան Եղեռնին նուիրուած դասախօսական երեկոյ, որուն կը մասնակցէին ութսունէ աւելի հայ եւ հրեայ հետաքրքրասէրներ:

ԵՀ-ի Հայագիտական Ուսմանց քաժանմունքի հիմնադիր եւ վարիչ Տոքթ. Մայքլ Սթոնի նախաձեռնութեամբ իրականացած դասախօսութեան ներկայ էին նաեւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ԵՀ-ի Ընդհանուր Ուսմանց քաժանմունքի տնօրէն պրոֆ. Գաբրիէլ Մոցգին:

Հրաւիրեալ դասախօսական կազմի մէջ էին վեց խօսնակներ իրենց ունեցած տարբեր նիւթերով.- Ս. Յակոբեանց միաբան Տ. Բագրատ Արդ. Պուրնէեան, Հայաստանի Պատուոյ հիւպատոս Յովակ Մովսեան, Երուսաղեմի Հոլոգոստի եւ Եղեռնի Ինստիտուտի տնօրէն պրոֆ. Իսրայէլ Չարնի, Երեսնի Մանուկ Արեղեան Ինստիտուտէն եւ Ժողանգաւորաց Վարժարանէն Տոքթ. Սուրէն Արրահամեան, ԵՀ-ի Հայագիտական Ուսմանց քաժանմունքի դասախօս Տֆթ. Սերգիո Լա Փորտա եւ Ձեռագրերու Ուսումնասիրութեամբ նոյն համալսարանին մէջ մասնագիտացող Միքայէլ Առաքելեան: Տարբեր երեսներով ներկայացուեցաւ Եղեռնի սարսափելի իրականութիւնը համայն մարդկութեան եւ հայութեան համար մանաւանդ:

Պրոֆ. Մոցգինի ողջոյնի խօսքէն ետք, Պատրիարք Սրբազան Հայրը իր խօսքին մէջ յիշեցուց Եղեռնի այժմէական հարց լինելու պարտաւորութիւնը: Շնորհակալութիւն յայտնեց անոնց որոնք դրժելով պատմական իրականութիւնը կը ստիպեն մեզի միշտ արթուն եւ պահանջողի դերի մէջ մնալ: Գոհունակութեամբ անդրադարձաւ յայտագիրը վարող Տոքթ. Մայքլ Սթոնի եւ իր գործակիցներու Հայագիտական Բաժանմունքի մէջ տարած աշխատանքներուն համար:

Դշ, 24 Ապրիլ.- Մեծ Եղեռնի 87րդ տարեդարձի առիթով Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ տեղի ունեցաւ Ս. Պատարագ եւ «Հոգեհանգստեան Պաշտօն», մասնակցութեամբ կրօնական համայնքներու հոգեւոր պետերու եւ ներկայացուցիչներու:

Այնուհետեւ, սգոյ թափօրը «Հայոց Պատրիարքարան» ճամբայէն ընթացք առաւ դէպի Արարայի յուշարձան կոթող, Հայոց Ս. Փրկիչ գերեզմանատուն: «Հոգեհանգստեան արարողութիւն»էն ետք, Միացեալ Յանձնախումբի անունով արտայայտուեցաւ Արամ Խաչատուրեան: Բազմութիւնը լուռ թափօրով վերադարձաւ Վանք, եւ Ժողանգաւորաց Վարժարանի շրջակայքին ու մեծ սրահին մէջ հոգեսուրբ հրամցուեցաւ:

ՍԳԱՀԱՆԴԷՍ.- Երեկոյեան, ԺՎ-ի մեծ սրահին մէջ «Ապրիլեան Յանձնախումբ»ի կարգադրութեամբ տեղի ունեցաւ սգահանդէս, նախագահութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր: Յայտագրին մէջ խօսք առին երեք Միութիւններու ներկայացուցիչներ: Օրուան քանախօսն էր Բանասիրութեան Տոքթ. Գեորգ Բաղդիշեան, ԺՎ-ի Հայոց Լեզուի եւ Գրականութեան ուսուցիչ: Խմբական եւ անհատական երգերով հանդէս եկան ակումբները եւ Ժողանգաւորաց երգչախումբ:

Պատրիարք Սրբազան Հօր փակման խօսքին մէջ կար գոհունակութիւն ներկայացուածի համար, իսկ ապագայի նկատմամբ արդար պահանջք եւ յոյսը չկորցնելու փաշայերանք: Եղեռնի նահատակներու յիշատակը օրհնուեցաւ «Պաշտօն»ով եւ «Հայր Մեր» Տէրունական աղօթքի երգեցողութեամբ:

ՄԵՍՐՈՊ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻՆ ՋԱՏԿՈՒՄՆ ԱՌԻԹՈՎ ԱՅՅԸ ԵՐՈՒՍԱՂԵՍ

Աւագ Ուրբաթ, 3 Մայիս 2002ին, ընդառաջելով Երուսաղէմի Հայ Պատրիարք Թորգոմ Արք. Մանուկեանի հրաւերին, Երուսաղէմ ժամանեց Պոլսոյ Պատրիարք Ամեն. Տ. Մեսրոպ Արք. Մութաֆեանը, ընկերակցութեամբ Տ. Սահակ Վրդ. Մաշալեանի եւ գաւազանակիր Տ. Տրդատ Քենյ. Ուգունեանի:

Նոր Տումարով Ապրիլ 7ին Արեւմտեան Եկեղեցիներու կողմէն Ս. Զատիկը տօնած, Մեսրոպ Պատրիարքը ուխտաւորաբար եկաւ Երկրորդ անգամ տօնախմբելու Ս. Երկրի Աւագ Շաբթուայ եւ Զատիկուայ արարողութիւնները, որ տեղի ունեցան Սրբոց Յակոբեանց Մայր Եկեղեցւոյ եւ Սուրբ Յարութեան Տաճարին մէջ:

Օղակայանէն անմիջապէս ժամանելուն, Աւագ Ուրբաթի երեկոյեան Մեսրոպ Պատրիարքը մասնակցեցաւ Կարգ Թաղման Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ:

Աւագ Շաբաթ, Մայիս 4ին, Ս. Յակոբեանց Միաբանութիւնը նախագահութեամբ Մեսրոպ Պատրիարք Սրբազան Հօր, պաշտօնական թափօրով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, մասնակցելու աւանդական Սրբազան Լոյսի արարողութեան:

Քրիստոսի Գերեզմանի մուտքը փակուեցաւ մեղրամոմէ կնիքով, որուն կողքերը կեցած էին Հայ եւ Յոյն վարդապետներ: Երբ Ս. Գերեզմանի դռները բացուեցան, Յունաց Իրենէոս Պատրիարքը, Հայոց Լուսահան Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեանի հետ միասին մտան Քրիստոսի Գերեզմանը եւ դուրս եկան որոշ իրարանցումէ մը վերջ, բերելով վառուած մոմէ ջահերը իրենց հաւատացեալներուն, նաեւ Ղպտի եւ Ասորի հոգեւորական ներկայացուցիչներուն:

Սրբազան Լոյսի երեսումը եւ բաշխումը ողջունուեցաւ ցնծութեամբ եւ զանգակներու դողանջով: Շուտով Տաճարը բոցավառ լուսաւորութեամբ լեցուեցաւ, աւետելով աշխարհին Քրիստոսի Յարութեան խորհուրդը: Առաջնորդութեամբ Լուսահան Հայր Սուրբին՝ Ս. Յարութեան Տաճարի Հայոց Բաժնի Տեսուչին, Ս. Յակոբեանց Միաբանութիւնն ու ժառանգաւորները, Ղպտիներն ու Ասորիները երբակի թափօր դարձան Քրիստոսի Գերեզմանի շուրջը՝ երգելով Յարութեան շարականներ: Արարողութենէն ետք, Հայոց թափօրը ընկերակցութեամբ մեծ բազմութեան վերադարձաւ Ս. Յակոբեանց Մայրավանք՝ շարունակելու Յարութեան խորհուրդը Ճրագալոյցի Ս. Պատարագի մատուցմամբ:

Զատիկուայ Կիրակի, Մայիս 5ին, կէսգիշերէն սկսեալ Միաբանութիւնը եւ ժառանգաւորները Ս. Յարութեան Տաճարի Հայոց Բաժնի Երկրորդ Գողգոթայի մէջ շարունակեցին Զատիկեան արարողութիւնները, եւ երբակի թափօր դարձան Ս. Գերեզմանի շուրջ:

Պաշտօնական Երկրորդ մուտքէն յետոյ, Լուսաբարապետ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուցանեց Քրիստոսի Գերեզմանի վրայ, ներկայութեամբ Մեսրոպ Պատրիարք Սրբազան Հօր:

Կէսօրէ ետք, ՀԵՄ-ի հիւրընկալութեամբ Զատիկուայ առիթով մատուցուած նաշէն վերջ, գոյգ Պատրիարքներու մասնակցութեամբ տեղի ունեցաւ Անդաստան վանքի Մեծ Բակին մէջ, ուր հաւաքուած էր հաւատացեալ ժողովուրդը:

Երկուշաբթի, Մայիս 6ին, առաւօտեան Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Աւագ Խորանին վրայ պատարագեց եւ քարոզեց Մեսրոպ Պատրիարք Մուրաֆեան եւ հանդիսապետեց եռադարձ քափօրին Ս. Խաչի մասունքը ի ձեռնին: Յաւարտ Ս. Պատարագի, հանդիսաւոր քափօրով եւ շարականներու երգեցողութեամբ, Միաքանութիւնն ու ժողովուրդը քարճարացան Պատրիարքարանի Մեծ Դահլիճը, ուր՝ աջահամբոյրով ողջունեցին Սրբազան Պատրիարք Հայրերը, ստանալով նշխարներ:

Պաղչաթաղի մէջ, Միաքանութեան հետ նաշի ընթացքին, Մեսրոպ Պատրիարք տուաւ իր հրաժեշտի պատգամը, յայտնելով գոհունակութիւնը Զատկուայ արարողութիւններուն մասնակցութեան համար: Աղօթեց Ս. Երկրի խաղաղութեան համար, մաղթելով որ Աստուած օրհնէ եւ պահպանէ Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութիւնը եւ Հայ Դաղութը:

Երեքշաբթի, Մայիս 7ին, առաւօտեան Երուսաղէմի քրիստոնեայ համայնքներու պետերը հաւաքուեցան Յունաց Պատրիարքարանը՝ փոխանցելու Զատկուայ քարեմաղթանքներ, եւ այնուհետեւ եկան Հայոց Պատրիարքարանը ողջունելու Թորգոմ Պատրիարք Սրբազան Հօր:

Երեկոյեան, Սրբոց Յակոբեանց Մայրավանքէն Մեսրոպ Պատրիարք դէպի Պոլիս մեկնեցաւ, ընկերակցութեամբ Տ. Սահակ Վրդ. Մաշալեանի եւ գաւազանակիր Տ. Տրդատ Քենյ. Ուգունեանի:

Ի. Ս.

ԱՍՍՎԵՐՁԻ ՀԱՆԴԵՍՆԵՐ

Կիրակի, 2 Յունիս 2002ին, *Ժառանգաւորաց Վարժարանի* եւ Ընծայարանի Ամսվերջի հանդէսը կայացաւ վարժարանի փոքր սրահին մէջ, երեկոյեան ժամը 7ին:

Բացման խօսքով ներկաներուն ողջունեց վարժարանի տեսուչ՝ Տ. Պարէտ Ծ. Վրդ. Երեցեան: Հրաւիրեալ միաբան հայրերու, ուսուցչական կազմի եւ հանրութեան ներկայութեան, Ժառանգաւորաց սաները կատարեցին խմբական եւ անհատական համարներ. երգ, ասմունք եւ դաշնակ: Գնահատական խօսքով հանդէս եկաւ Հայոց Լեզուի եւ Գրականութեան ուսուցիչ Տոֆ. Գեորգ Բաղդիշեան: Առաջադէմ ուսանողներուն նուէրներու քաշխումէն ետք, Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեան փակման խօսքի մէջ գովեց երիտասարդ տղաքը իրենց ուսումնական աշխատասիրութեան եւ նուիրեալ ծառայութեան համար:

Ս. Թարգմանչաց Վարժարանի Մանկապարտէզի հանդէսը տեղի ունեցաւ Շաբաթ, 1 Յունիս, Ժառանգաւորաց Վարժարանի հանդիսասրահին մէջ: Ներկայ էին Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեան եւ միաբան հայրեր, ծնողներ եւ հետաքրքրուողներ:

Աշակերտները յաջողութեամբ ներկայացուցին տարուան ընթացքին իրենց սորված երգերը, պարերն ու արտասանութիւնները: Տեսուչ Տ. Թեոդորոս Արդ. Զափարեան Մաղիկ դասարանի տասը աշակերտներու յանձնեց իրենց վկայականները:

Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեան շնորհաւորեց ուսուցիչները՝ իրենց տարած աշխատանքին համար, նաեւ փոքրիկներն ու ծնողները՝ իրենց մասնակցութեան համար: Հանդէսը փակուեցաւ «Պահպահիչ»ով եւ «Հայր Մեր»ով:

Ս. Թարգմանչաց Երկրորդական Վարժարանի Ամսականի հանդէսը տեղի ունեցաւ Շաբաթ երեկոյեան, 8 Յունիս, Ժառանգաւորաց Վարժարանի հանդիսասրահին մէջ, նախագահութեամբ Լուսարարապետ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեանի:

Հանդէսի բացումը կատարեց դպրոցի Տեսուչ՝ Տ. Թեոդորոս Արք. Զաֆարեան՝ ամփոփ կերպով տալով 2001-2002 ուսումնական տարեշրջանի գործունէութիւնը: Մշակութային բաժնի պատասխանատու Տոքթ. Անուշ Նազգաշեանի պատրաստութեամբ աշակերտները ներկայացան կոկիկ յայտագիրով մը: Երկրորդական Վարժարանի շրջանաւարտները ուղերձներով, արտասանութեամբ եւ մենբերգով իրենց զգացումները եւ երախտագիտութիւնը յայտնեցին տեսչութեան, ուսուցիչներուն եւ ծնողներուն՝ հայերէն, անգլերէն, արաբերէն, եբրայերէն եւ ֆրանսերէն լեզուներով: Մասնակցեցաւ Վարժարանի երգչախումբը, ղեկավարութեամբ երգի ուսուցիչ Տիար Վալերի Փիւրումեանի եւ դաշնակի ուսուցիչ Տիար Դաւիթ Պօղոսեանի:

Գեղեցիկ էր պահը, երբ Մանկապարտէզի շրջանաւարտները մեխակներով շնորհաւորեցին Երկրորդականի աւարտական դասարանի աշակերտները:

Տեսուչ Հայր Սուրբը բեմ հրաւիրեց Նուրհան Սրբազանը եւ Տնօրէն Տիար Նիկիա Տիգրանեանը: Շրջանաւարտները ստացան իրենց մրցանակներն եւ վկայականները:

Սրբազան Հայրը շնորհաւորեց շրջանաւարտները, փաջալերեց զիրենք գալիք տարիներուն համար եւ հանդէսը փակեց օրհնութեան աղօթքով եւ «Հայր Մեր»ով:

ՊԱՏՈՒԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ.— Ուրբաթ, 14 Յունիս 2002, Հ.Ե.Մ., Հ.Օ.Մ., Ե.Հ.Բ.Մ. Միութիւններու միասնական կազմակերպութեամբ եւ Սրբոց Թարգմանչաց Տեսչութեան համատեղ ջանքերով Ժառանգաւորաց սրահին մէջ տեղի ունեցաւ Սաղիմահայ շրջանաւարտներու երեկոյթ եւ պատուասիրութիւն, նախագահութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր: Գեղարուեստական յայտագրի ատեն, ուղերձներով հանդէս եկան շրջանաւարտները եւ վերոյիշեալ Միութիւններու ատենապետները: Եօթը երիտասարդ երիտասարդուհիներ իրենց նուէրները ստացան, իսկ այնուհետեւ Ժառանգաւորացի բակին մէջ տեղի ունեցաւ բացօթեայ հիւրասիրութիւն:

Ի. Ս.

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ-ԲԵՄԱԿԱՆՔ

Ուր. 1 Մարտ.- Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետն էր Ս. Արիս Եպս. Շիրվանեան:

Շր. 2 Մարտ.- Ս. Ասրգսի Զօրավարին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Ասրգսի մատրան մէջ: Ժամարարն էր Ս. Բագրատ Արդ. Պուրնէֆեան:

Ըստ սովորութեան կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան պաշտօն, հանգուցեալ ազգային բարերար Գալուստ Պէյ Կիւլպէնկեանի եւ ծնողաց՝ Սարգսի եւ Տիրուհւոյ եւ գերդաստանի ննջեցելոց հոգիներուն համար նախագահութեամբ Պատրիարք Սրբազան հօր:

Կիր. 3 Մարտ.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Կարապետի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Ս. Իսահակ Արդ. Մինասեան:

Շր. 9 Մարտ.- Արքայն Իսահակայ Պաթբեի Հայրապետին մերոյ: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Ս. Ղևոնդ Արդ. Յովհաննիսեան:

Կիր. 10 Մարտ.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը: Ժամարարն էր Ս. Պարէտ Ծ. Վրդ. Երէցեան:

Դշ. 13 Մարտ.- Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Եշ. 14 Մարտ.- Ս. Վարդանանց Զօրավարացն Մերոց 1036 վկայիցն: Յիշատակ Մեռելոց եւ Տօն Ագայիցն:

- Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց եւ ֆարոգեց Ժառանգաւորաց վարժարանի Տեսուչ Ս. Պարէտ Ծ. Վրդ. Երէցեան: Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի անուան տօնին առթիւ կատարուած «Հայրապետական Մաղթանք»ին եւ հոգեհանգստեան կարգին:

Ուր. 15 Մարտ.- Ըստ սովորութեան Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ասորւոց Ս. Մարկոս Աւետարանիչ եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Ս. Արիս Եպս. Շիրվանեան որ նաեւ ֆարոգեց: Ժամարարն էր Ս. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան: Միաբանութիւնը հիւրասիրուեցաւ Ասորւոց կողմէն:

Շր. 16 Մարտ.- Կ. Պոլսոյ Ս. Ժողովոյն Հարիւր Յիսուս Հայրապետացն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Ս. Գուսան Վրդ. Ալեանեան:

- Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարի Աւագ Խորանը, սեղանները ու գլխաւոր սրբանկարները, Համարածի շարականը երգուած ժամանակ վարագուրուեցան Պատրիարք Սրբազան Հօր, Գերաշնորհ եւ Հոգեշնորհ Հայրերու ձեռնով:

Կիր. 17 Մարտ.- Բուն Բաքեկեզան: Փակեալ Խորանի Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուց Ս. Բարսեղ Վրդ. Գալէմտէրեան: Դպրապետի պաշտօնը վարեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը: «Հայր Մեր»էն առաջ ֆարոգեց Ս. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան:

Դշ. 20 Մարտ.- Սկիզբն Կարգաց Մեծի Պահոց: Առաւօտեան Մայր Տաճարին մէջ տեղի ունեցաւ «Արեւազալ»ի առաջին, իսկ կէսօրէ ետք «Խաղաղական»ի առաջին ժամերգութիւնը:

Եշ. 21 Մարտ.- Մեծ Պահոց առաջին հսկումին ի Ս. Յակոբ ֆարոգեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Ուր. 22 Մարտ.- Նախատեսակը պաշտուեցաւ Մայրավանքի Ս. Թորոս եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը:

Շր. 23 Մարտ.- Արքայն Թեոփոսի Զօրավարին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Թորոս: Ժամարարն էր Ս. Աւետիս Արդ. Իփրանեան:

- Կէսօրէ ետք Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր պաշտուեցան ժամերգութիւնն ու նախատեսակը, ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութիւն: Թափօրապետն էր Ս. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան:

Կիր. 24 Մարտ.- Քառանդորդաց: Արտաւանան: Դիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Ս. Արիս Եպս. Շիրվանեան: Ժամարարն էր Ս. Նորայր Արդ. Գազազեան: «Հայր Մեր»էն առաջ ֆարոգեց Ս. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան: Կատարուեցաւ մեծահանդէս եռադարձ Բափօր

Քրիստոսի Գերեզմանին եւ մէկ անգամ Պատանաւորույն շուրջ, նախագահութեամբ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր:

Գշ. 26 Մարտ.- Իրիկուան հսկումին ի Ս. Հրեշտակապետաց հանդիսապետեց եւ փարոզեց Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան:

Եշ. 28 Մարտ.- Իրիկուան հսկումին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետեց եւ փարոզեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը:

Շր. 30 Մարտ.- Ս. Կիւրղի երեսօտադիմացուէն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի աւանդատան Ս. Կիւրղի Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Թեոդորոս Արդ. Զաւարեան:

Կիր. 31 Մարտ.- Քառասներորդաց: Անառակին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան: «Հայր Մեր»էն առաջ փարոզեց Լուսարարապետ Սրբազանը: Ս. Պատարագէն ետք կատարուեցաւ մասնաւոր հոգեհանգստեան պաշտօն, Ս. Աթոռոյս երկարամեայ Միաբան Տ. Վաղարշ Եպս. Խաչատուրեանի մահուան փառասունին առիթով, հանդիսապետութեամբ Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեանի, որ կրկնուեցաւ հանգուցեալ Սրբազանին շիրիմին առջեւ: Հոգեսուրն ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի փոքր սրահին մէջ:

Գշ. 2 Ապրիլ.- Իրիկուան հսկումին ի Ս. Հրեշտակապետաց հանդիսապետն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան, փարոզիչն էր Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

Եշ. 4 Ապրիլ.- Իրիկուան հսկումին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետեց եւ փարոզեց Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեան:

Ուր. 5 Ապրիլ.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետեց Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեան:

Շր. 6 Ապրիլ.- Ս. Գրիգոր Լուսաւորէին Մուտն ի Վիքրապն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի աւանդատան Ս. Լուսաւորիչ սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Իսահակ Արդ. Մինասեան:

Կիր. 7 Ապրիլ.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի ձախակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Աստուածածնայ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Ընծանուէր Արդ. Բարսիսանեան: «Հայր Մեր»էն առաջ փարոզեց Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեան:

Գշ. 9 Ապրիլ.- Իրիկուան հսկումին ի Ս. Հրեշտակապետաց հանդիսապետեց եւ փարոզեց Տ. Աւետիս Արդ. Իփրանեան:

Եշ. 11 Ապրիլ.- Իրիկուան հսկումին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետեց եւ փարոզեց Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Ուր. 12 Ապրիլ.- Իրիկնադէմին, յաջորդ օրուան Քառասուն Մանկանց տօնին առիթով Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ կատարուեցաւ հսկման մասնաւոր արարողութիւն: Հանդիսապետը եւ փարոզիչն էր Տ. Բագրատ Արդ. Պուրնէճեան:

Ապա Տ. Գուսան Վրդ. Այնանեան մի ֆանի ժառանգաւորաց սաներով միասին Քառասուն Մանկանց նկարին առջեւ կարգաւորուած սեղանին դիմաց ծուկի գալով երգեցին օրուան տօնին յատուկ շարականը:

Շր. 13 Ապրիլ.- Սրբաց Մանկանցն Քառասնից Որք ի Սեբաստիա կատարեցան:

Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան:

Վերաբերումը կատարուեցաւ Քառասուն Մանկանց նկարին առջեւ շտկուած Սեղանին վրայէն, որուն դիմացը Կաթսայի մէջ կը պլպլային փառասուն գոյնգոյն կանթեղներ, աւանդական սառցապատ լիճը խորհրդանշող:

- Կէսօրէ ետք, Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր Ս. Գերեզմանի եւ Գիւտ խաչի այրին ուխտերէն ետք, վերջնոյս կից՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ պաշտուեցան ժամերգութիւն եւ նախատօնակ:

Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր թափօր տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Կիր. 14 Ապրիլ.- Քառասներորդաց: Դատաւորին: Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան: Լուսարարապետ Սրբազանին երկրորդ մուտքէն յետոյ, Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ Ս. Պատարագը մատուցեց եւ փարոզեց Լուսարարապետ Սրբազանը:

Լուսարարապետ Սրբազանը նախագահեց Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին եւ Պատանաւորույն շուրջ կատարուած եռադարձ մեծահանդէս թափօրին, որ աւարտեցաւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ:

Գշ. 16 Ապրիլ.- Իրիկուան հսկումին ի Ս. Հրեշտակապետաց հանդիսապետեց եւ փարոզեց Տ. Էմմանուէլ Արդ. Աբաջանեան:

ԵՂ. 18 Ապրիլ.- Իրիկուան հսկումին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետեց եւ ֆարոգեց Տ. Դուսան Վրդ. Այնանեան:

Ուր. 19 Ապրիլ.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեան:

ԵՐ. 20 Ապրիլ.- Աւետումն Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն, Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեանի գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը ինքնաշարժերով իջաւ դէպի Գեթսեմանիի ձորը եւ «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար: Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան Ս. Պատարագը մատուցց Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ:

Կիր. 21 Ապրիլ.- Քառասներորդաց: Գալստեան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց: Ժամարարն էր Տ. Էմմանուէլ Արդ. Աթաջանեան: «Հայր Մեր»էն առաջ ֆարոգեց Տ. Ընծանուէր Արդ. Բարսիսանեան:

ԴՂ. 23 Ապրիլ.- Իրիկուան հսկումին ի Ս. Հրեշտակապետաց հանդիսապետեց եւ ֆարոգեց Տ. Թէոդորոս Արդ. Զաֆարեան:

ԴՂ. 24 Ապրիլ.- 87րդ Տարեդարձ Ապրիլեան եղեռնի: Նահատակաց յիշատակին հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Աւետիս Արդ. Իփրանեան: «Հայր Մեր»էն առաջ ֆարոգեց Տ. Արիս Եպս. Ծիրվանեան: Մեր բիրաւոր նահատակներուն համար կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն:

Ապա կազմուեցաւ երկարածիգ թափօր Զ. Ե. Միութեան եւ Զ. Մ. Ը. Միութեան սկաւուտ-արեւոյշներէ, Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան անդամներէ եւ հայ հասարակութենէ: Բազմաթիւ պատանոներու եւ ծաղկեպսակներու շարանով, թափօրը յառաջացաւ դէպի Ս. Փրկիչ ազգային գերեզմանատունը, հանգստեան շարականներու երգեցողութեամբ, Արարայի նահատակաց Յուշարձանին շուրջ հաւաքուած: Յուշարձանին ոտին գետեղուած էին ազգային զանազան կազմակերպութիւններէ եկած ծաղկեպսակներ: Երուսաղէմի Հայ Բարեխիրական Միութեան անունով խօսք առաւ Տիար Արամ Խաչատուրեան:

Նոյն երեկոյին, ժառանգաւորաց Վարժարանի սրահին մէջ տեղի ունեցաւ եղեռնի յիշատակին սգահանդէս, յարգանքի խօսքերով, երգով եւ արտասանութեամբ: Դիւխաւոր քանակիսն էր ժառ. Վարժարանի

դաստիարակներէն Բրոֆ. Գէորգ Բաղդիշեան:

ԵՂ. 25 Ապրիլ.- Իրիկուան հսկումին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետեց Տ. Աւետիս Արդ. Իփրանեան:

ԵՐ. 27 Ապրիլ.- Յիշատակ Յարութեան Ղազարու: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Դիւխաղի: Ժամարարն էր Տ. Ներսէս Քինյ. Դոսոգեան:

- Կէսօրէ ետք Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար ուր մեր վերնամատրան մէջ պաշտուեցաւ ժամերգութիւն եւ նախատօնակ: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Տ. Համարձում Վրդ. Քէշիշեան:

Կիր. 28 Ապրիլ.- Ծաղկազարդ: Դիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան Ս. Յարութեան մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Վիգէն Եպս. Այֆագեան: Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս երկրորդ մուտքէն յետոյ, մեր վերնամատրան մէջ մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ: Ժամարարն էր Տ. Դուսան Վրդ. Այնանեան:

Ապա կատարուեցաւ եռադարձ մեծահանդէս թափօր Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին եւ Պատանատեղոյն շուրջ: Թափօրականք ի ձեռնին ունէին ձիթեղեղեղ եւ արմալինեաց ոստեր: Մեր թափօրին կը հետեւէին Դպտոց եւ Ասորւոց թափօրները: Կատարուեցաւ «Անդաստան» նախագահութեամբ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր:

Վաճճ վերադարձին Հայոց բաղի ոստիկանատան մուտքէն, Միաբանութիւնը եւ դպիրները «Որ զխորհուրդ» շարականը երգելով բարձրացան Պատրիարքարան, Պատրիարք Սրբազան Հօր ներկայացնելով Ծաղկազարդի արմալինեաց ճիւղերէն, գեղեցկօրէն ծաղկազարդուած եւ հիւսուած:

- Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ «Դոնրացէ»ի արարողութեան նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը որ կը գտնուէր փակեալ վարագոյրին ետեւը, իսկ Լուսարարապետ Սրբազանը, փակեալ վարագոյրին առջեւը, աղընթեր ունենալով Տ. Թէոդորոս Արդ. Զաֆարեան եւ Տ. Էմմանուէլ Արդ. Աթաջանեան:

ՅՈ. 30 Ապրիլ.- Աւագ Երեմիայի: Ըստ սովորութեան Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ

Ս. Յարութեան Տանարի գաւթի Ս. Յովհաննէս Աւետարանչի մատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան: Ժամարարն էր Տ. Նորայր Արդ. Գազազեան: Ս. Թարգմանչաց երկ. Վարժարանի աշակերտութիւնը ընդունեց Ս. Հաղորդութիւն: Ապա կատարուեցաւ «Ուխտաւորաց բափօր» Տանարէն ներս:

Թափօրապետն էր Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

Մայիս 2- Աւագ Հինգշաբթի, Յիշատակ Ընթրեաց: Մայր Տանարին մէջ կատարուեցաւ «Կարգ Ապաշխարութեան»: Օրուան հանդիսաւոր Ս Պատարագը Մայր Տանարի Աւագ Խորանին վրայ մատուցեց Տ. Սեւան եպս. Ղարիպեան:

Կէսօրէ ետք Մայր Տանարին մէջ պաշտուեցաւ «Ոտնուայ»ի սրտագրաւ կարգը, նախագահութեամբ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր:

Ներկայ էին քարձրաստիւհան հիւրեր: Անկլիիքն եպիսկոպոսը վերջաւորութեան շուրջառով եւ խոյր ի գլուխ քարձրացաւ Աւագ խորան եւ Աւետարանէն հատուած մը կարդաց Անգլիերէնով:

- Ժամ մը ետք Տ. Պարէտ Ծ. Վրդ. երեցեանի գլխաւորութեամբ փոքր թափօր մը այցելեց Քրիստոսի գոյգ բանտերը: Ս. Հրեշտակապետաց Վանուց գաւիթը, Ս. Զիթենիի ծառը եւ Ս. Փրկչի կիսաւեր մատուոր:

Գիշերուան ժամը 7ին Մայր Տանարին մէջ կատարուեցաւ «Խաւարման կարգը»: «Փառք ի Բարձունս»էն ետք Տանարին խորհրդաւոր մթութեան մէջ «Յայսմաւորք»ի Ամպիոնէն քարոզեց Լուսարարապետ Սրբազանը: Ժամերգութեան աւարտին Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց եւ կատարեց «Խաչի Քո Քրիստոս»ի խնկարկութիւնը:

Մայիս 3- Աւագ Ուրբաթ (Յիշատակ Խաչելութեան): Կէսօրը Բիշ անց, Ս. Յարութեան Տանարի մեր վերնամատրան մէջ կատարուեցաւ «Կարգ Խաչելութեան»: Հանդիսապետն էր Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան:

- Կէսօրէ ետք, Մայր Տանարին մէջ կատարուեցաւ հանդիսաւոր «Թաղման Կարգ»ը: Կ. Պոլսոյ Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Գեր. Տ. Մեսրոպ Արք. Մութաֆեան, օղակայանէն ժամանելով, նախագահեց արարողութեան:

Մայիս 4- Աւագ Շաբաթ: Զրագալոյց Զատիկ: Առաւօտուն, 9ին, Ս. Յարութեան Տանարի դուռը բացուեցաւ մեր կողմէն,

բանալին առնուելով Աւագ թարգման Տ. Նորայր Արդ. Գազազեանի ձեռքէն: Ժամը 11ին Մեսրոպ Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը մեկնեցաւ Ս. Յարութիւն, ուր յաջորդաբար կատարուեցաւ Լուսաւորեայի յարակից հանդիսութիւնները սկսելով Ս. Գերեզմանի կնքումէն:

Յունաց թափօրի վերջաւորութեան, մեր լուսահանը Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան, Յունաց Պատրիարքին հետ մտաւ Ս. Գերեզման: Մեր լուսակիրներու կողմէ լոյսը փոխանցուեցաւ մեր վերնամատրան պատշգամին մէջ իր տեղը գրաւող Պատրիարք Սրբազան Հօր, ուր լուցեալ մոմերու փունջով օրհնեց խուռներամ բազմութիւնը:

Ապա կատարուեցաւ եռադարձ թափօր: Թափօրապետն էր, մեր լուսահան Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան: Մեր թափօրին կը հետեւէին Ղպտոց եւ Ասորոց թափօրները:

- Վանք դարձին, Դարի բերդին առջեւ, թափօր կազմած, Լուսահան Հայր Սուրբը շուրջառով եւ ապակիէ պահպանակի մէջ Ս. Լոյսը ի ձեռքին, Մեսրոպ Պատրիարք Սրբազան Հայրը շուրջառով, խաչ եւ գաւազանով, շարականներու երգեցողութեամբ եւ զանգակահարութեամբ մտան Մայր Տանար:

Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Մայր Տանարի դասին մէջ կարդաց Ս. Զատկուայ Աւետարանը եւ Պահպանիչով արձակեց ժողովուրդը, աւետելով «Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց»: Ժամ մը ետք, կատարուեցաւ Զրագալոյցի արարողութիւն: Ժամարարն Լր Տ. Թէոդորոս Արդ. Զաւարեան: Ս. Պատարագի աւարտին կատարուեցաւ նախատօնակ, նախագահութեամբ Թորգոմ Պատրիարք Սրբազան Հօր:

Կիր. 5 Մայիս.- Զատիկ Յարութեան Տեառն: Կէս գիշերը երկու ժամ անց Մայրավանքի մեծ զանգը ոտի հանեց Միաբանութիւնը, որ Արիս եպս. Շիրվանեանի գլխաւորութեամբ մեկնեցաւ Ս. Յարութեան Տանար:

Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ մատուցեց եւ քարոզեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը:

- Կէսօրէ ետք Թորգոմ Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց Մայրավանքի մեծ բակին մէջ կատարուած Զատկական հանդիսաւոր «Անդաստան»ին:

Բշ. 6 Մայիս.- Բ. Օր Ս. Զատիկ.- Յիշատակ Մեռելոց: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Մայր Տանարի Աւագ Խորանին

վրայ մատուցելու և ֆարոգեց Ամեն. Մեսրոպ Պատրիարքը: Սպասարկողներն էին Տ. Թեոդորոս Արք. Զաֆարեան և Տ. Էմմանուէլ Արք. Աթաշանեան: Իսկ բուրվառակիրներն էին Տ. Նորայր Արք. Գազազեան և Տ. Իսահակ Արք. Մինասեան:

Ս. Պատարագի վերջաւորութեան Մեսրոպ Պատրիարք Սրբազան Հայրը ամպիովանիի ներքեւ, Ս. Խաչափայտի մասունքն է ձեռնին, Միաբան Հայրեր մասունքներով, դարձան եռադարձ թափօր, որմէ ետք Միաբանութիւնը և ժողովուրդը «Այսօր յարեաւ» շարականի երգեցողութեամբ բարձրացան Պատրիարքարան: Զոյգ Պատրիարք Սրբազան Հայրերը ժողովուրդին նշխարի բաժնեցին:

Դժ. 7 Մայիս.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Սահակ Արք. Մաշալեան:

Շր. 11 Մայիս.- Յիշատակ Գլխատման Սրբոյն Յովհաննու Կարապետին: Ի Ս. Գլխադիր Ս. Պատարագ չը մատուցուեցաւ: Միաբանութիւն և ժառանգաւոր աշակերտներ, Բեթղեհէմ մեկնեցան. Ս. Ծննդեան Տաճարի աւերումներուն մաքրութիւնը կատարելու համար, քանի որ հինգ շաբաթներէ ի վեր պատերազմական վիճակ յայտարարուած էր և Իսրայէլեան բանակը շրջափակած էր Բեթղեհէմ քաղաքը և Ծննդեան Տաճարի մէջ ապաստանած 250 Պաղեստինցիներ: Հայ, Յոյն և Ֆրանսիական Միաբանութեանց անդամները, շրջափակումը վերացուած ըլլալով, Ծննդեան Տաճար մտան, և մաքրութենէն յետոյ «Պղծեալ Խորանի» արարողութիւն կատարելով, ամէնօրեայ պաշտամունքներուն սկսան:

Շր. 12 Մայիս.- Նոր Կիւրակէ (Կրկնազատիկ): Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան:

Շր. 18 Մայիս.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

- Կէսօրէ ետք Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, և մեր վերնամատրան մէջ պաշտուեցաւ ժամերգութիւնն ու նախատօնակը:

Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Տ. Գուսան Վրդ. Ալեանեան:

Կիր. 19 Մայիս.- Աշխարհամատրան (Կանաչ Կիւրակէ): Դիշերային և Առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեան:

Լուսարարապետ Սրբազան Հօր և Միաբանութեան երկրորդ մուտքէն ետք, օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ մատուցեց Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեան:

Շր. 25 Մայիս.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Բագրատ Արք. Պուրնէֆեան:

Կիր. 26 Մայիս.- Կարմիր Կիւրակէ: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Սրբազանը: Ժամարարը և ֆարոգիչն էր Տ. Էմմանուէլ Արք. Աթաշանեան:

ՊԱՇՏՏՈՆԱԿԱՆՔ

Բշ. 11 Մարտ 2002.- Թուրքամանի վսեմ. Ապտալլահ Բ. Թագաւորին հրաւերով, 250 Քրիստոնեայ եւ Իսլամ կրօնապետներ եւ հրաւիրեալներ «Խաղաղութեան եւ Համակեցութեան» համագումարի մը մասնակցեցան, Ամմանի պալատական հանդիսասրահին մէջ:

Կիրակի, Մարտ 10ին, Պատրիարք Սրբազան Հայրը Պատրիարքարանի ինքնաշարժով Ամման մեկնեցաւ յետ միջօրէին, տեսակցութիւն ունեցաւ Պատրիարքի Փոխանորդ Տ. Վահան Արք. Թօփալեանի, Տ. Զաքարիա Քեմյ. Սարիբէկեանի, Տեղական Ազգ. Խորհուրդի Ատենադպիր Պր. Ներսէս Ներսէսեանի հետ, եւ յաջորդ, առաւօտ Վահան Սրբազանին հետ մասնակցեցան համագումարին, հանդիսասրահին մուտքին կրօնապետներու հետ դիմաւորելով վսեմ. Ապտալլահ Բ. Թագաւորին ժամանումը:

Յայտագրին Ա. մասին վերջաւորութեան վսեմ. Թագաւորը շեշտեց կարեւորութիւնը «կրօնքին» ժողովուրդներու խաղաղ համակցութեան եւ գործակցութեան համար, եւ քաջաբերեց ու գնահատեց համագումարին առաջադրամքները այս ուղղութեամբ, եւ հրաժեշտ առաւ երկրէն դուրս ժամադրութեան մը նամրորդութեան պատճառաւ:

Համագումարը շարունակուեցաւ մինչեւ յետ միջօրէի ժամը 3, որուն աւարտին, Արար Օրբոտոֆս Ակումբի մէջ ճաշի հիւրասիրութեան յետոյ, Պատրիարք Սրբազան Հայրը ինքնաշարժով վերադարձաւ Երուսաղէմ:

Եշ. 14 Մարտ.- Մասնաւորաբար ժառանգաւորաց սաներու համար տօն հանդիսացող «Վարդանանց» յայտագիրը սկսաւ Միաբանական ընթրիքով, որ տեղի ունեցաւ Վարժարանիս ճաշարանին մէջ, նախագահութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր:

Ընթրիքէն անմիջապէս ետքը, երեկոյեան ժամը 7:30ին, յայտագրի երկրորդ հիմնական մասը շարունակուեցաւ ժառանգաւորաց Վարժարանի մեծ սրահէն ներս, քաղմութեան ներկայութեամբ:

«Սիրտ ի սիրտ» ժառանգաւորաց քայլերգէն եւ «Մեր Հայրենիք» օրհներգէն վերջ, ժառանգաւորաց Վարժարանի Տեսուչ Տ. Պարէտ Ծ. Վրդ. Երեցեան քաջաման խօսքով ողջունեց ներկաները:

Օրումն բանախօսմ էր բանասիրական գիտութիւններու տօքթ. Սուրէն Արրահամեան, Հայաստանէն ժամանած ճեմարանի Դրականութեան եւ Հայոց Լեզուի ուսուցիչ:

Բանասիրական եւ գիտական մօտեցումով հրամցուած միւրը տեսեց գրեթէ կէս ժամ, որմէ ետք ժառանգաւոր սաները հանդէս եկան «Վարդանանց» շունչով երգուող երգերու շարանով, ղեկավարութեամբ Տէր եւ Տիկին Վալերի Փիրումեանի:

Պատրիարք Սրբազան Հայրը գոհունակութեամբ արտայայտուեցաւ գործադրուած յայտագրին համար եւ «Հայր Մեր»ի խմբական երգեցողութեամբ արձակեց ներկաները:

Ուր. 22 Մարտ.- Կէսօրէ առաջ, Երուսաղէմ «Սիւն» պանդոկի մէջ, Պատրիարք Սրբազանը Հայրը, ընկերակցութեամբ Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեանի, մասնակցեցաւ «Աղէք-սանդրիոյ Խաղաղութեան Խորհրդակցութեան» յանձնախումբի անդամներուն հետ գաղափարներու փոխանակութեան, ընդմէջ Հրեայ, Իսլամ եւ Քրիստոնեայ ներկայացուցիչներու: Կէսօրէ ետք, Նօթր Տամի մէջ կայացած հիւրասիրութեան ներկայ գտնուեցան Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեան եւ Տ. Իսահակ Արք. Միմասեան:

Կիր. 24 Մարտ.- Երուսաղէմի Յունական Ընդհանուր Հիւպատոս Պետրոս Պանայոթոպուլոսին հրաւերով, “Ambassador” պանդոկին մէջ, Յունաստանի ազգային օրումն առիթով կազմակերպուած հիւրասիրութեան ներկայ գտնուեցաւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեանի եւ Տ. Իսահակ Արք. Միմասեանի:

Բշ. 25 Մարտ.- Յունաստանի Լիազօր Դեսպան Պանայոթիս Լոքրաֆոսին հրաւերով, Հերցելիոյ դեսպանատան քակին մէջ, Յունաստանի ազգային օրումն առիթով կազմակերպուած հիւրասիրութեան ներկայ գտնուեցաւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեանի եւ Տ. Իսահակ Արք. Միմասեանի:

Գշ. 26 Մարտ.- Հրէից Պատէփ առթիւ Հին Քաղաքին Ոստիկանատան մէջ տեղի ունեցաւ հիւրասիրութիւն, որուն կը մասնակցէին Երուսաղէմի եւ շրջակայ տարբեր նախաձեռնողներու եւ յարաւանութեանց ներկայացուցիչներ եւ համայնքապետներ (մուկ-կայացուցիչներ եւ համայնքապետներ (մուկ-կայացուցիչներ): Հիւրասիրութեան ներկայ գտնուեցան

Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեան, Տ. Իսահակ Արդ. Միմասեան եւ Հայոց Մուխթար Կարապետ Յակոբեան:

Գշ. 2 Ապրիլ.- Զատկուան տօնին առիթով շնորհաւորանքի համար, Պատրիարք Սրբազան Հայրը Միաբանութեան ընկերակցութեամբ այցելեց Ֆրանչիսկեաններուն եւ ապա Լատինաց Պատրիարքարան, ուր ըստ մախապէս եղած համաձայնութեան մերկայ էին մնացեալ յարաւորանութեանց մերկայացուցիչներ:

Ժամը 11ին Պատրիարք Սրբազան Հայրը ընկերակցութեամբ Տ. Իսահակ Արդ. Միմասեանի, Զատկուայ շնորհաւորութեան գնաց Պապական Նուիրակին:

Կիր. 7 Ապրիլ.- Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Կալուածոց Տեսուչ Տ. Բագրատ Արդ. Պուրնէքեանի, Հայֆայի Հովիւ Տ. Ընծանուէր Արդ. Բարախանեանի եւ ճարտարապետ Խաչիկ Դանիէլեանի հանդիպում ունեցաւ Հայֆայի քաղաքապետին հետ, վտանգուած մեր եկեղեցւոյ հարցով: Եկեղեցի, դպրոց, հովուատուն ունենալու մեր կարիքը մերկայացուցաւ, ուրիշ տրամադրելի հոգամաս մը խնդրելով: Հետապնդել պէտք է:

Ուր. 12 Ապրիլ.- Միացեալ Նահանգաց մախագահ Պուշի անունով Պետական Քարտուղար Գօլին Փաուէլ, Իսրայէլի եւ Պաղեստինի քաղաքական տագնապին առիթով

Երուսաղէմ այցելեց: Քրիստոնեայ կրօնապետներ, Ամերիկեան Հիւպատոսարանի մէջ հանդիպում ունեցան եւ իրենց մտահոգութիւնները յայտնեցին ստեղծուած պատերազմական կացութեան մասին:

Դշ. 17 Ապրիլ.- Իսրայէլի անկախութեան օրուան առիթով, Երուսաղէմի քաղաքապետ Էհուտ Օլմէրթի հրաւերով, տրուած հիւրասիրութեան մերկայ գտնուեցաւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեանի եւ Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեանի: Այնուհետեւ, մախագահ Մօշէ Քացաւի հրաւերով մասնակցեցան մախագահական ապարանքի շրջափակին մէջ տրուած ընդունելութեան:

Շբ. 20 Ապրիլ.- Հայ Կաթողիկէ եկեղեցւոյ Երուսաղէմի եւ Ամմանի Փոխանորդ (էգարք) Տ. Գեորգ Եպս. Խազումեանի գահակալութեան առթիւ, Ցաւագին Տիրամօր եկեղեցւոյ մէջ պատարագին մերկայ գտնուեցան Տ. Արիս Եպս. Շիրվանեան եւ Տ. Նորայր Արդ. Գազագեան:

Եշ. 25 Ապրիլ.- Միացեալ Նահանգաց եկեղեցիներու Ազգային Խորհուրդի կողմէ յանձնախումբ մը, որուն մաս կը կազմէր Արեւելեան Թեմի Առաջնորդի Պատուիրակ Տ. Վիգէն Եպս. Այգազեան, Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ տեսակցութիւն ունեցաւ, անդրադառնալով Ս. Երկրին մէջ տիրող մերկայ քաղաքական կացութեան:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

- Ամենայն Հայոց Վեհ. Կաթողիկոսի Յարութեան Պատգամը	Գարեգին Բ.	187-189
ԿՐԾՆԱԿԱՆ		
- Ետիս Գնա՛, Սատանայ	Թ. Ա. Մ.	140-142
- Տեառնընդառաջ	Նուրհան Արք.	143-144
- Մատթեոս Առաքել եւ Աւետարանիչ	Շահէ Ա. Քհնյ. Ալթունեան	145-148
- Վերաբաղ	Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան	149-150
- Աղօթքի Ուժը	Հայկազուն Ծ. Վրդ. Նաճարեան	151-153
- Մեղանչելը Մարդկային է Իսկ Ներելը Աստուածային	Վաչէ Ծ. Վրդ. Իգնատիոսեան	154-156
- Յիսուսի Յարութիւնը եւ Առաքելական Թերահաւատութիւնը	Վարդան Ա. Քհնյ. Տիւլկերեան	157-159
- Յիսուս իր բարեկամ Ղազարոսի Յուդարկաւորութեան	Ալպէո Նորատունկեան	160-165
- Մի՛ Հպարտանար	Կարէն Ա. Քհնյ. Կտանեան	166-167
- ՇՆՈՐՀԱԽՈՐԱՆՔ		167
- Ամենայն Հայոց Վեհ. Կաթողիկոսէն		168
- Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսէն		169
- Հռոմի Սրբազան Պապէն		170
- Ռուսաց Սրբազան Պատրիարքէն		171
- Կ. Պոլսոյ Սրբազան Պատրիարքէն		172
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ		
- Քնարս Երբեմն	Անել	173
- Այսօր Անճառ (Տ-Ք)	Ներսէս Շնորհալի Թրգմ. Եղիշէ Եպս. Դուրեան	174
- Այսօր Անճառ (Տ-Ք)	Ներսէս Շնորհալի	175-176
- Հայապատում «Օրերի Խորհից»	Մարօ Մարգարեան	177-178
ԳՐԱԿԱՆ		
- Սփիւռփառ Արձակի Պատմութեան եւ Տեսութեան Հարցեր	Սուրեն Արրահամեան	179-189
- Հողին Կանչը	Արամ Սեփեթեան	190-193
- Տատս	Ընծանուէր Արդ. Բարսխանեան	194
ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ		
- Հաղորդագրութիւն եւ Հռետորիկ	Ատոմ Վարդումեան	195-203

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

- Երուսաղէմի Հայ Գրչութեան
Կենտրոնը 15րդ Դարում

Նորայր Պօղոսեան

204-208

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

- Տ. Տ. Վազգէն Ա. Պալեան
(1955-1995) «Ազգապատում»
Դ. Հատոր Գ. Գիրք

Դոկտ. Հ. Զաւէն Արզումանեան

209-226

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

- Փրոֆ. Վահագն Տատրեանի
Ելոյթները Լոնտոն

Կարպիս Եսայեան

227-245

- Խալիլ Ճիպրանի

Աշխարհայեացքը

Զենոբ Քենյ. Նալպանտեան

246-249

- Ճենեքերացող Վերջին Զոհը

Մարգպետ Մարկոսեան

250-257

- Եղեռնի Ոգեկոչում

Ի.Մ.

258

- Մեսրոպ Պատրիարքին Այցը

Երուսաղէմ

Ի.Մ.

259-260

- Ամալիերջի Հանդէսներ

Ի.Մ.

260-261

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

262-268

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

269-270

Բշ. 11 Մարտ 2002, Յորդանանի Վսեմ. Ապտալաի Բ. Թագաւորի հրաւերով, Ամմանի
 պալատական հանդիսասրահին մէջ, Բրիտոննայ եւ Իսլամ կրօնապետներու «խաղաղութեան»
 համագումարին:

- Մուտին ղիմաւորում Ապտալաի Բ. Թագաւորին:
 - Սրահին մէջ Ա. Շարֆին, վարչապետ, Ապտալաի Բ. Թագաւոր, Լատինաց Պատրիարք

Միշէլ Սապպահ, Թորգոմ Պատրիարք, Յունաց Պատրիարքի ներկայացուցիչ:

Ուր. 12 Ապրիլ 02.- Տեսակցութիւն Միացեալ Նահանգաց Պետական Բարտուղար Գօլին Փառէլի
հետ, Երուսաղէմի Ամերիկեան Հիւպատոսարանին մէջ:

ԴՂ. 23 Ապրիլ 02.- երուսաղեմի Հրեական Համալսարանի Հայկական Ռամադնայի Բաժանմունքի հիմնադիր և վարիչ, Բրոֆ. Մայկլ Սթոնի կարգադրությամբ Հայկական եղբուհի 87րդ տարեդարձի տոհմով յիշատակի երեկոյը Համալսարանի սրահները մեկուսի մէջ. «Կեանք տարեդարձի տոհմով յիշատակի երեկոյը» Համալսարանի Պատուոյ Հիւպատոս Մահէն Վերջ» յայտարարով: Ա. Մասին մէջ խօսակցութիւններ.- Պր. Յովակ Մամնեան Պատուոյ Հիւպատոս Հայաստանի, Բրոֆ. Իսրայէլ Չարնի, Հոլոքոստի և եղբուհի Ինստիտուտի տնօրէն, Համալսարանի Ընդհ. Ռամադնայի Բաժանմունքի Նախագահ Բրոֆ. Գաբրիէլ Մոցգին, Թորգոմ Պարիսիս:

97. 23 Ապրիլ 02.- Հայկական եղբուհի 87-րդ տարեգարդին առիթով երուսաղեմի Հիբեական
Համալսարանի մեջ: Բոսֆ. Մալքյու Սթոնի կազմակերպում «Կիսակ Մահեն Վերջ» յիշատակի
երկերի թիվ: Բ. Մալին մեջ խոսողներն են:- Բագրատ Արդ, Պարթև Բան, ՏԵՐ, Լավորյան, Միկայել
Ասաբեկյան, Հայ Լեզուի և գրականության մասին մեկնող Արթուր Բաբայան:

Դժ. 24 Ապրիլ 02- եղեռնի 87րդ տարեդարձ: Հոգեհանգիստ Ա. Յակոբ Մայր Տաճարի մէջ, մասնակցութեամբ կրօնական ներկայացուցիչներու: Թափօրով երբ դէպի Ա. Փրկչի գերեզմանատան Արարայի Հայ Քաջերուն յուշարձանը:

ԴՂ. 24 Ապրիլ 02.- եղեռնի 87րդ տարեդարձ: Թափօրով երբ դէպի Ս. Փրկիչ, Հոգեհանգիստ Արարայի Հայ Քաջերուն յուշարձանին մօտ, Ս. Արսուոյ ծաղկեպսակի զետեղում:

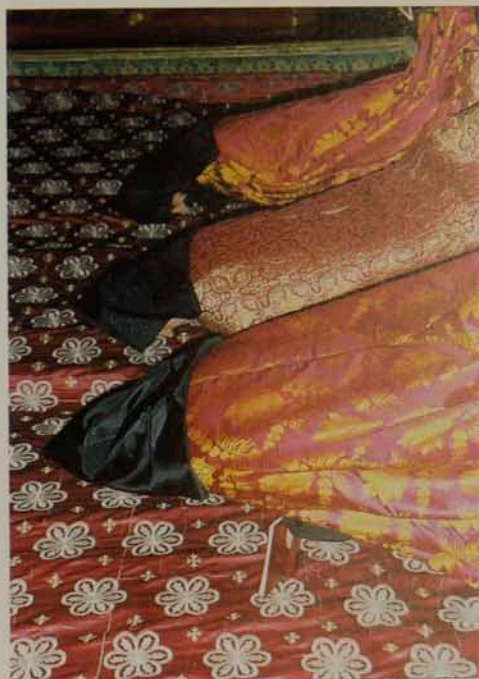
Դժ. 24 Ապրիլ 02- եղևոնի 87րդ տարեդարձ: Երբեքյին սպահանդէս ժառանգաւորաց
Վարժարանի արտինն ժՄԸ:

Կիր. 28 Ապրիլ 02.- Մաղկոգարդ. Եռադարձ քափօր Քրիստոսի Գերեզմանին շուրջ և Պատանատեղին (8 կանրեղներով), քափօրտպետութեամբ Լուսարարապետ Նուրհան Արժ. Մանուկեանի: Թափօրով վերադարձ Պատրիարքարան:

Եզ. 25 Ապրիլ 02 - Միացնող նստանիստը Եկեղեցիներու Ազգ. Խորհուրդի ներկայացուցիչներ, ընկերակցութեամբ Արևելեան թեմի Առաջնորդի Պատուիրակ Տ. Վիգէլեան եպս. Այլազեանի կ'աջակցեն Պատրիարքարան:

Կիր. 28 Ապրիլ 02, Մայկազարդ, Դանիալեան Կ'ընթերցում անունները վարձույթները լողող տխուր որներուն: Խորանի վարձույթին աջն ձեկաշո՛ւ «Բաց մեզ Տէր» ալիքալոյ՝ (Զովելեան Աջ) թէւորութեան Ազգ. Զաւարեան, Նուրիան Ազգ. Մանուկեան, Էմմանուէլ Ազգ. Արաջեան:

Աւագ Հինգշաբթի. 2 Մայիս 02, Ռաղայուայ. Ս. Յակոբ Մայր Տաճարի մէջ, «Ռաղայուայի Կարգ»,
 Զախէն Աջ՝ Թէոփրոս Արք. Զաւարեան, Աւետիս Արք. Իփրանեան, Բարսեղ Վրդ. Գալէմտէրեան,
 Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէրեան, Պարէտ Ծ. Վրդ. Երէցեան, Արիս Եպս. Շիրվանեան,
 Լուսարարապետ Նուրիան Արք. Մանուկեան, Սեւան Եպս. Ղարիպեան, Սամուէլ Ծ. Վրդ.
 Աղոյեան, Վանիկ Վրդ. Մանկատարեան, Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան, Ընծանուէր Արք.
 Բարթոլոմէոսեան, Ղեւոնդ Արք. Յովհաննիսեան:

2 Մայիս 02, Աւագ Հինգշաբթի, Ռաղայուայի Կարգ», Ս. Յակոբ Մայր Տաճարի մէջ.
 Լուսարարապետ Նուրիան Արք. Մանուկեան, Ղեւոնդ Արք. Յովհաննիսեան, Արիս Եպս.
 Շիրվանեան, Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

2 Մայիս 02, Աւագ Հինգշաբթի, «Կարգ Ոսնկուայի». Թորգոմ Պատրիարք իր Աքոռին առջև, Աջակողմեան Դասի մէջ, Ոստիկանապետ եւ Կրօնից Նախարարութեան ներկայացուցիչներ:

2 Մայիս 02, Աւագ Հինգշաբթի, «Կարգ Ոսնկուայի» աւարտին, Երուսաղէմի Ռիաւ Ապու էլ-Ասալ, Աւետարանէն Ոսնկուայի հատուածը կ'ընթերցուի Անգլերէնով:

3 Մայիս, 02 Աւագ Ուրբաթ, Կարգ Թաղման. ձնկաշո՛ւ «Սուրբ Աստուած» երգում Կախուն:

Յ Մայիս 02, Աւագ Ռւրրաբ, Կարգ Թաղման, հանդիսապետութեամբ Կ. Պօլսոյ Ամեն Պատրիարք
Տ. Մեսրոպ Արք. Մուրաֆեանի:

4 Մայիս 02, Ասոց Տարաք-Ա. Յարութեան զոյ գտնելուն քանային, Պատրիարքարանին Ասոց
 Թարգման Տ. Նորայր Արք. Գազարեան, քաղաքով կը տանի Ա. Յարութեան եւ կը յանձնէ
 ժամանակակից ձեւակերպ քննանիւթէն պահակին, զոնկը քանայու եւ տխուսողներ ճեպս
 քննանիւթու համար:
 Ասոց Միաբանութիւնը, Կ. Պոլսոյ Ամեն Պատրիարք Զոր. Փր. Տ. Փարսոյ Արք.
 Մարտիրոսեանի գլխաւորութեամբ, մասնակցութիւն ընդունելով, իրենց խնդիրը լոյս տեսցնելով
 ընդունելով:

4 Մայիս 02, Աւագ Շարաք.- Լուսահան Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան, Քրիստոսի Գերեզմանէն լուցնած մոմերով դուրս կուգայ: Բազմութիւնը իրենց ձեռքի մոմերը կը վառեն:

Ս. Գերեզմանին շուրջ Հայոց եռադարձ բափօրին կը հետեւին Դպտիներ եւ Աստրիներ:

Խոյր ի գլուխ կը հանդիսապետէ լուսահան Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան: Միաբանութիւնը բափօրով եւ երգով Վանէ կը վերադառնայ: Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տանարին մէջ, Կ. Պոլսոյ Ամեն. Սրբազան Պատրիարքը Յարութեան Աւետարանի ընթերցումով, «Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց» կ'աւետէ:

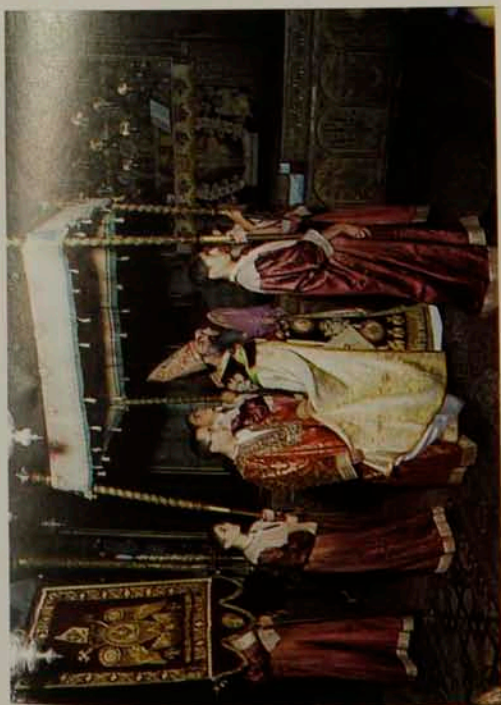
Կիր. 5 Մայիս 02.- Զատիկի «Անդաստան», վանքի մեծ բակին մէջ: Զախլէն Աջ՝ Սեւան Եպս. Ղարիպեան, Կ. Պոլսոյ Մենարայ Պատրիարք Մուրաֆեան, Թորգոմ Պատրիարք, Նուրիան Աբր. Մանուկեան:

Կիր. 5 Մալխա ՕԶ.- Զատիկի «Անդաստան», վանքի մեծ բակին մեջ: «Օրհնեսցի Արեւմտեան կողմն աշխարհիս»:

Բշ. 6 Մայիս 02 - Ջատկի Մեռելոց: Ս. Յակոբայ Աւագ Թորանին վրայ Պատարագիչ և Բարոյիչ Կ. Պոյոյ Ամեն Պատրիարք Տ. Մեսրոպ Արք. Մուրաֆեան: և Խաղարժ Բարոյիչին Ս. Թաշի մասունքի ի ձեռնին: Ի ներկայութեան Թորգոմ Պատրիարքի:

Բշ. 6 Մայիս 02 - Զատիկ Մեռելոց: Մալո Տանարին մէջ, յետ Ա. Պատարայի եղայարձ քաղաք, բախորայետութեամբ Պատարգէշ Կ. Պոյոյ Ամեն, Պատիխաբ Տ. Մերոյ Աբ. Մոբաճեանի Ա. Խաչի մատունը ի ձեռին, եւ Միարմուրեան եպիսկոպոսներով եւ վարդապետներով իւրմանախորին ձեռք տուրք մը մատուցով:

Գշ. 7 Մայիս 02.- Զատիկի տօնին շնորհաւորանքի առիթով Քրիստոնեայ կրօնապետներ և ներկայացուցիչներ միասնաբար հաւաքուած Պատրիարքարանի դահլիճին մէջ:

Գշ. 7 Մայիս 02.- Զատիկի տօնին շնորհաւորանքի առիթով Կրօնից նախարարութեան և Ոստիկանատան պետեր կ'այցելեն Պատրիարքարան:

Շր. 1 Յունիս 2002- Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանի մանկապարտեզի շրջանաւարտներ.
 Զախէն Աջ՝ Ա. Շարֆ.- Թանիա Նասսար, Շուշան Իշխանեան, Վարդան Փանոսեան, Ժընէվիէլ
 Շէմմէսեան, Վիգէն Սաֆիէ Կարապետեան, Մարինէ Եագուպեան, Յարութ Գասապեան, Լայան
 Նանարեան, Յակոբ Գասապեան եւ Դալար Յակոբեան: Բ. Շարֆ.- Օր. Սուսաննա Միրզոյեան,
 Տեսուչ Թէոդորոս Արղ. Զաւարեան, Արիս Եպս. Շիրվանեան եւ Տիկ. Ալին Պոյանեան:

Շր. 8 Յունիս 2002- Սրբոց Թարգմանչաց Երկրորդական Վարժարանի Շրջանաւարտներ.-
 Զախէն Աջ՝ Ա. Շարֆ. Գուսան Վրդ. Այնանեան, Լուսարարապետ Նուրիան Արֆ. Մանուկեան,
 Տեսուչ Թէոդորոս Արղ. Զաւարեան, Տնօրէն Եղիա Տիգրանեան: Երկրորդ Շարֆ՝ Վակիկ
 Աւետիսեան, Օսիկ Գուրունեան, Դալանէ Անդրէասեան, Թամար Դէորգեան, Լեւոն Նանարեան
 Բօլին Ալէմեան եւ Լեւոն Գալայեան:

Շր. 8 Յունիս 2002.- Սրբոց թարգմանչաց եկեղեցական վարժարանի Շրջանաւարտներ և
 ուսուցչական կազմ.- Զախէն Աջ՝ Ա. Ծարբ. Անթառամ Գարսէկեօցեան, Արսիկէ Անդրէանեան,
 Ազիզ Եկեղեցի, Անուշ Նազգաշեան, Արփիկէ Նազգաշեան, Գուսան Վրդ. Այնանեան,
 Լուսարարապետ Նուրիան Արթ. Մանուկեան, Տնայէ Թէոփրաս Արդ. Զախարեան, Տնօրէն Եգիա
 Տիգրանեան, Գեղան Նանարեան, Կապրիկէ Տազազեկ, Նորա Նազգաշեան և Արշալոյս
 Նազուպեան, Բ. Ծարբ. Ազնի Պադտատարեան, (Շրջանաւարտներ)- Վակիկ Աւետիսեան, Օսիկ
 Գուրգուսեան, Գոյանէ Անդրէանեան, Թամար Գեորգեան, Լեւո Նանարեան, Բոյն Ալեմեան,
 Զակար Մնացականեան, Գ. Ծարբ. Կարիկէ Մերկերեան և Անահիտ Օռանէնեան:

Որ. 14 Յունիս 2002- երուսաղէմի Հ.Ե.Մ., Հ.Օ.Մ., եւ Ե.Հ.Բ.Մ. Միութիւններու Միասնական
կազմակերպութեամբ եւ Պատրիարք Սրբազան Հօր նախագահութեամբ, Ս. Թարգմանչաց
երկրորդական Վարժարանի Շրջանաւարտներու ի պատիւ երեկոյթ եւ պատուասիրութիւն:
digitised by A.R.A.R.®

«Սիոն» Ամսագրի բաժանորդագրութիւն

- Սիոն ամսագրի խմբագրութիւնը կը փորձէ սրբագրել եւ ամբողջացնել ցամկը իր բաժանորդներուն:

- Եթէ կը ցամկաք որ ձեր անունը ունենամք ցամկիմ մէջ մեր բաժանորդներուն, համեցէք մերքեւի կտրօմը յստակ եւ գլխադիր տառերով ամբողջացնել եւ փութով մեր մօր հասցէիմ ղրկել: P.O.Box 14235 Jerusalem, Old City, Isr.

- Նախորդ տարիներում Սիոն ամսագիրը ձրի ղրկուած է հաքիրներով հասցէներու: Նկատի առած մամուամղ գումաւոր էքներու տպագրութեամ սղութիւնը պարտաւոր եմք ձեզմէ բաժանորդագիմ խմղրել:

Խմբագրութիւն

ՊԱՏՐԻԱՐԻՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՅ ԵՐՈՒՍԱԼԷՄ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԻՈՆԻ

Անուն.- _____

Տիտղոս.- _____

Կազմակերպութիւն.- _____

Հասցէ.- _____

Հանեցէք մերփակ գտմել մեր փոխգիրը-----

Իրր բաժանորդագիմ Սիոնի -----

ՊԱՐՁ կամ ՕԴԱՅԻՆ ԹՂԹԱՏԱՐՈՎ ԴՐԿԵԼՈՒ -----

Ստորագրութիւն

Բաժնեգիմ.-

Պարզ Թղթատարով

US\$108*

US\$200

Մէկ տարի

Երկու տարի

Օղալիմ Թղթատարով

US\$ 128

US\$ 240

*Կամ՝ ձեր երկրիմ համապատասխան գումարով:

NOTICE TO SUBSCRIBERS

The Armenian Patriarchate of Jerusalem is drawing up a new updated list of subscribers to its official gazette, SION.

In order to ensure that your name is on the list, you are kindly requested to fill in the form below and send it back to us, with your remittance, as soon as possible.

Please write to our new address: POB 14235, Jerusalem, Israel.

We would like to point out that while in previous years it has been the custom to distribute the gazette virtually free of charge to hundreds of subscribers, escalating costs and, particularly, the introduction of colour printing, has imposed upon us the obligation of trying to recover part of these costs.

The Editor

"SION" SUBSCRIPTION RENEWAL FORM

Name: _____ Title: _____ Organisation: _____	Address: _____ _____ _____								
Please enter my/our subscription for "SION," for a period of _____ year(s). My/our check for _____ covering the cost of subscription and Surface/Airmail charges, made out to the Patriarchate, is enclosed.									
Signature: _____ Official seal: _____	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td colspan="2" style="text-align: center;">RATES: Surface Mail Air Mail</td> </tr> <tr> <td style="width: 50%;">1 year: US\$108*</td> <td style="width: 50%;">1 year: US\$ 128</td> </tr> <tr> <td>2 years: US\$200</td> <td>2 years: US\$ 240</td> </tr> <tr> <td colspan="2" style="text-align: center;">*Or equivalent in your local currency.</td> </tr> </table>	RATES: Surface Mail Air Mail		1 year: US\$108*	1 year: US\$ 128	2 years: US\$200	2 years: US\$ 240	*Or equivalent in your local currency.	
RATES: Surface Mail Air Mail									
1 year: US\$108*	1 year: US\$ 128								
2 years: US\$200	2 years: US\$ 240								
*Or equivalent in your local currency.									